

623013

KATHOLIKUS HITVÉDELEM

A KÖZÉPFOKÚ ISKOLÁK
LEGFELSŐ OSZTÁLYA SZÁMÁRA ÉS MAGÁN-
HASZNÁLATRA

IRTA

SCHÜTZ ANTAL

PIARISTA, A HITTUDOMÁNYOK ÉS BÖLCSELET DOKTORA,
EGYETEMI TANÁR

Negyedik kiadás.

BUDAPEST

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1922.

Ára 100 korona.

K

LE

KATHOLIKUS HITVÉDELEM

A KÖZÉPFOKÚ ISKOLÁK
LEGFELSŐ OSZTALYA SZÁMÁRA ÉS MAGÁN-
HASZNÁLATRA

IRTA

SCHÜTZ ANTAL

PIARISTA, A HITTUDOMÁNYOK ÉS BÖLCSELET DOKTORA,
EGYETEMI TANÁR

Negyedik kiadás.

BUDAPEST

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1922.

Lofsz
1025 pf

A magyar kegyestanítórend főnökének engedelmével.

Nihil obstat.

Dr. Ladislaus Babura,
censor dioecesanus.

Nr. 1730.

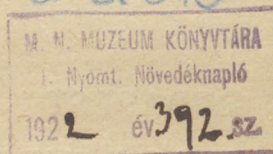
Imprimatur.

Strigonii, die 19. Junii 1922.

Julius Machovich,
Vicarius Generalis,

623.013

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. szám.

ELŐSZÓ.

Az apologéta szervezi az igazság védelmét és építi a hívő meggyőződésnek útjait. Az igazság nagy ügye kötelességévé teszi, hogy védekezésében a mindenkori támadásokhoz igazodjék és állásait egyre jobban kiépítse, emberszeretete arra készíti, hogy építkezésében fölhasználjon minden alkalmas új anyagot és módszert, ha mindjárt az ellenféltől hódította is el. Munkája sohasem kész, hanem «hű a haladékony időhöz». Ennek nyomait viseli a jelen kiadás is, mely egyébként az előzőnek lényegében és formájában változatlan mása.

Budapest, 1921. advent.

Schütz Antal.

A MÁSODIK KIADÁS ELŐSZAVÁBÓL (1913).

A hitvédelem tanításának a középiskola legfelső osztályában főként két nehézsége van. Az egyik a *szorgalmi idő rövidsége*. Ezen a jelen könyv úgy akar segíteni, hogy a legszűkebbre szabott «okvetlenül szükség» az egész anyagon végig megkülönbözteti az apró szedésű «ajánlatostól», mely utóbbiból a fennmaradt idő szerint lehet válogatni (esetleg olvasmánynak). Részben ezért került függelékbe az öszöveltségi kinyilatkoztatás védelme, mint amelynek *apologiai* jelentősége elsőrendű ugyan, de az e könyvben is követett (s a püspöki előírásban is vallott) *apologetikai* fölfogásban szükség esetén mellőzhető, vagy legalább nagyon megrövidíthető. Lehetőség szerint utaltam továbbá az előző felsőosztályokban tanultakra. A «Katholikus vallásban a középfokú iskolák felsőosztályai számára» c. könyvem előző részeiben már tekintettel voltam arra, hogy a hitvédelemnek aránytalanul kevés idő jut; így akárhány dolog (így különösen a 25—30. §§) egyszerűen ismétlésnek tekinthető. Végezetül: nagy gondot fordítottam arra, hogy könnyen áttekinthető dispozició, logikus szempontok szerint haladó kifejtés és lehetőleg egyszerű fogalmazás által a tanulást megkönnyítsem, de egyszersmind a fejlettebb logikai igényeknek is eleget tegyek. Innen a négy alapeszmére való kon-

centrálás: Isten és az ember, Krisztus és az Egyház; innen a legtöbb érvelésnek formai visszavezetése az okság elvére; innen az új- és ószövetségi kinyilatkoztatás isteniségének a négy ismertetőjegy szerinti bizonyítása.

A másik nehézség az, hogy az apologetika nagy elmebeli és etikai erőkifejtést követel. Ezt az általános nehézséget a középiskolában még bonyolítja az a körülmény, hogy a még ki nem forrott ifjú elme a nehézségek iránt igen fogékony, azokat könnyen átérti és megjegyzi, ellenben a pozitív érvelés, illetve cáfolás teljes fölfogásához még kevés az érettsége és szellemi ereje. Ennek megkerülése végett már az anyag megválasztásával külön tekintettel voltam a mai ifjú igényeire, amint azokat a felsőosztályos középiskolai és a főiskolai ifjúsággal folytatott sok évi érintkezésből és a korszerű apologetika tudományos tanulmányozásából megismertem. Szándékom volt el nem hallgatni egyetlen komoly nehézséget sem, amellyel az intelligens magyar ifjú vagy már a középiskolában, vagy a főiskolában találkozhatik, de egyúttal törekedtem olyan érvelésre, mely a legszigorúbb tudományos kritikát is állja, természetesen szem előtt tartva az Utasítást: «határozott tudományos alapon, de népszerűen!» A tapasztalat arról győzött meg, hogy az apologetika nagy kérdéseit vagy alaposan kell tárgyalni, vagy jobb egyáltalán föl sem vetni. Ezért az alaposabb tárgyalás elől a legfőbb kérdésekben (Isten, lélek, Krisztus) nem tértem ki. Ahol ez nem volt ajánlatos, ott az irodalmi utalásokhoz folyamodtam; aki egy érvet nem ért meg, vagy egy nehézségre nem tud választ, annak sokszor elég tudni azt, hogy van egyáltalán válasz. Az irodalom kiválasztásában a korszerűség és megbízhatóság volt irányadó.

Ma a nagy létkérdések ismét a szellemek érdeklődésének homlokterében állnak. Kérészéletű bölcselmek és határaikat átlépő szaktudományok versenyezve kínálják világnézeteiket. Jézus Krisztus igazsága ebben a versengő toborzásban nem maradhat korszerű szószólók nélkül, — ebben a jegyben született meg a jelen könyv. Az örök igazság azonban csak odaadó, komoly munkával hódítható meg; a mennyország erőszakot szenved, és az erőszakosok ragadják el azt, — ez az apologetikával foglalkozók hivatása.

TARTALOM.

	Oldal
1. §. A katolikus hitvédelem és a hit	1
2. §. Az okság elve	4

I. Isten és az ember.

A) Isten.

3. §. A világ létesítő oka	9
4. §. A világ legfőbb törvényhozója	14
5. §. A világ legfőbb célkitűzője és irányítója	19
6. §. Az istentagadás	24
7. §. A materializmus	26
8. §. A pantheizmus	32

B) Az ember.

9. §. Az ember ismerő tevékenységének szellemisége	35
10. §. A szabadakarat	39
11. §. Az emberi lélek önálló szellem	44
12. §. A lélek halhatatlansága	47
13. §. Ember és állat	50

C) Az ember viszonya Istenhez: a vallás.

14. §. A vallás eredete, elemei és jelentősége	54
15. §. Az erkölcsi rend és a vallás	58
16. §. A természeti és a kinyilatkoztatott vallás	63
I. Meghatározás	63
II. A kinyilatkoztatás lehetséges	64
III. A kinyilatkoztatás szükséges	66
IV. A kinyilatkoztatás kutatása és fölismerése	68

II. Krisztus és az Egyház.

A) Jézus Krisztus.

17. §. Az újszövetségi szentkönyvek megbízhatósága	70
18. §. Jézus Krisztusnak sajátmagáról tett tanúvallomása	74
19. §. Jézus Krisztus egyénisége	76
20. §. Az evangéliumban nyilvánuló isteni bölcsesség	80
21. §. Az evangélium isteni ereje	86

	Oldal
22. §. Jézus Krisztus és a jövődölések	90
23. §. Jézus Krisztus csodái	93
23a §. Jézus Krisztus föltámadása... ..	98
24. §. Jézus Krisztus evangéliumának örök érvényessége	99

B) Az Egyház.

25. §. Az Egyház alapítása és rendeltetése	101
26. §. Az Egyház szervezete; szent Péter fősege	104
27. §. Az egyházi szervezet állandósága; szent Péter utóda a római pápa	106
28. §. A tanító Egyház tévedhetetlensége	108
29. §. Jézus Krisztus igaz Egyháza... ..	110
30. §. Az egyedül üdvözítő Egyház... ..	114
31. §. Egyház és modernség	116
I. Egyház és tudomány	117
II. Egyház és a közjólét	120
III. Egyház és állam... ..	121
IV. Egyházi tekintély és egyéni szabadság	123
32. §. A katolikus hitszabály és a hit forrásai... ..	125
33. §. A katolikus hit ápolása	128

Függelék: az ószövetségi kinyilatkoztatás védelme.

34. §. Az ószövetségi vallás isteni eredete	132
I. Az ószövetségi vallásban nyilvánuló isteni bölcsesség	132
II. Az ószövetségi vallás isteni ereje	134
35. §. Az ószövetségi vallás isteni eredetének racionalista tagadása	135
36. §. Az ószövetségi szentkönyvek isteni tekintélye	138
37. §. Az ószövetségi szentkönyvek isteni eredetének racionalista tagadása	141
38. §. Az őskinyilatkoztatás védelme	142
I. A világ teremtése	142
II. Az ember teremtése	144
III. Az emberi nem egysége	145
IV. Az emberi nem kora	146
V. A vízőzön és a babiloni toronyépítés... ..	147

1. §. A katolikus hitvédelem és a hit.

1. A katolikus hitvédelem (*apologetika*; ἀπολογία = védekezem) ellenkező fölfogásokkal szemben *kimutatja, hogy a katolikus Egyháztól előadott hittételek Isten tanításai, melyeket el lehet, sőt el kell hinni.* Evégből mindenekelőtt bebizonyítja, hogy van Isten, és hogy az embernek van halhatatlan lelke, mely képes Istent megismerni és akaratát teljesíteni, vagyis a vallást gyakorolni. Azután kimutatja, hogy vallás dolgában Isten az embert nem hagyta magára, hanem kinyilatkoztatást adott neki, még pedig főként szent fia, Jézus Krisztus által; Jézus Krisztus pedig Egyházat alapított, hogy az a világ végezetéig minden ember számára hirdesse az üdvözítő igazságot.

A hitvédelem *tárgya* tehát: I. Isten és az ember, II. Jézus Krisztus és az Egyház. *Módszere*, vagyis az az eljárás, mellyel célját el akarja érni, a tudományos módszer: tényekből indul ki (az első részben a természetből és az emberi lélekből, a második részben a történelem nagy tényeiből), és a tudomány alapelvének, az okság elvének segítségével keresi e tényeknek elégséges magyarázatát. *Eredménye* pedig ez a tétel: a katolikus Egyház tanítása az egyetlen és föltétlen vallási igazság, melyet minden ember elhihet, sőt ha eszére hallgat, el kell hinnie. Mindazáltal

2. A hitvédelem *főadata nem az, hogy valakinek hitet adjon.* Mert a hitvédelem mint tudomány az észhez szól, a hit pedig nem csupán az ész dolga.

A katolikus hit ugyanis természetfölötti erény, melynél fogva Isten kijelentéseit igazaknak tartjuk, nem mert eszünkkel fölérjük, hanem mert meghódolunk az isteni tekintély előtt, mely nem csalódhatik és nem csalhat. (Erkölcstan 14. §.) Eszerint **a hit keletkezésében szerepel:**

1. *Az értelem.* Hinni ugyanis csak akkor lehet, ha tudjuk, hogy egy elénk adott tétel (pl. „Jézus Krisztus valósággal jelen van az Oltáriszent-ségben”) csakugyan Isten kijelentése; ez pedig az értelem dolga.

2. *Az akarat.* A hitigazságokat ugyanis azért fogadjuk el igazaknak, mert meghódolunk az Isten tekintélye előtt; meghódolni pedig az akarat dolga. Be lehet ugyan bizonyítani (s a hitvédelem ezt meg is teszi), hogy bizonyos tanításokat Isten nyilatkoztatott ki; tehát hódolattal el kell

fogadnunk. Azonban szabadakaratánál fogva az ember e bizonyítás elől elzárhatja elméjét, és megtagadhatja hódolatát.

Igaz, az élet és a tudomány közönséges dolgaiban az emberek szoktak hinni, mihelyt belátják, hogy a szóló hitelt érdemel. Így a gyermek rendesen hisz szülőinek és nevelőinek; a felnőtt hisz a szakértőknek: orvosnak, építőnek stb.; a tudós kellő körültekintés után hisz a messze dolgokra nézve a fölfedezőknek, a régmúlt dolgokra nézve az egykorú tanuknak.¹ De minél inkább ellenkezik egy kijelentés a kézzelfogható látszattal vagy az ember érdekeivel, annál kevésbbé hajlandó azt elhinni, és annál inkább van szüksége akaraterejére, hogy mégis elfogadja. Kolumbusznak nem akarták elhinni, hogy folyton nyugat felé hajózva szárazföldet érhetni; a politikusok nehezen fogadják el az ellenpárt érvelését; a hiú nehezen látja be hibáit; hadban álló nép nem egykönnyen hisz ellenfelének.

Már pedig a *hitigazságokat nem támogatja a látszat*; sőt az sokszor épen ellenkezőt mutat a felületes szemlélőnek (pl. hogy a halállal mindennek vége, vagy az Oltáriszentség csak kenyér és bor), és ezért csak az emberi elme korlátoltságát mélyen átértő alázatos lélek lesz képes ezeket az igazságokat a látszat ellenére, pusztán tekintély alapján elfogadni. «Isten a kevélyeknek ellenáll, az alázatosakat pedig fölmagasztalja.» — A hit igazságai továbbá *éles ellentétben állanak a lélek bűnös vágyaival* és érdekeivel. Ezért a bűnös tusakodik az olyan igazságok ellen, melyek az ő vágyait elítélik, és örök büntetéssel fenyegetik. Azért csak az fog meghajolni Isten szava előtt, aki nem haboz komolyan élni a hit előírásai szerint. «Szakíts ma a szenvedéllyel, mondja Pascal, és holnap már hívő léssz.»

3. A *kegyelem*, a Szentlélek titokzatos ereje, mely a lelket arra képesíti, hogy Isten fiaihoz méltó módon gondolkozzék, érezzen és cselekedjék. A kegyelem szükséges ahhoz, hogy hit jöjjön létre. Mert a) Isten minket fiaul fogadott és az ő legteljesebb birását tűzte elénk célul. Ez a cél meghaladja természeti képességeinket, és ezért csak összes tehetségeink fölemelése által, vagyis a kegyelem segítségével érhető el; már pedig a hit az első lépés a cél felé. b) Az eredeti bűn következtében elhomályosult értelmünk és meggyengült akaratunk, és ezek annyira lenyűgöznek, hogy kegyelem nélkül, önerőnkől nem tudnánk fölemelkedni a hit magaslatára. Isten mindenkinek ad is elegendő kegyelmet; nekünk a keresztségben a megszentelő kegyelemmel együtt megadta a hit erényét is. (Hittan 21. 22. §.) De a felnőtt ember a hit kegyelmét megszerezni, illetve megőrizni nem fogja, ha hiven közre nem működik a segítő kegyelemmel.

¹ Ebből egyúttal látni való, hogy a hívés nemcsak a vallási életben visz szerepet, hanem általában az emberhez méltó életnek és a haladásnak egyik főfeltétele. Hit nélkül mindenki kénytelen volna mindent előről kezdeni.

az ak
séget
7—12.
mét;
ellens
majd
regény
tetsze
geket,
nyeit,
ismer
koráb
gításá

ember

megm
nyosa
hogy
nyokk
nemes
tények
követe
hogy
egyes
kül, h
nyebb
megép
körak
kinek,
a hit
tal elo

nem á
nézete
igazsá
cáfola
az em
merül
hogy
jófajta
valaki

3. A hit megszerzése, illetve megőrzése végett tehát mindenekelőtt az akaratot kell kiművelni; vagyis a bűnös szenvedélyeket és a kevélységet kell kiirtani, s helyébe az alázatot és áldozatkészséget ültetni (Erkölcstan 7—12. 14. §.); azután gyakori és buzgó *imádsággal* kérni kell a hit kegyelmét; végül pedig nagy elszántsággal *kerülni kell* a hit legveszedelmesebb ellenségeit: a *hitetlen társaságot*, mely lassan, de biztosan közömbössé, majd hitelenné tesz, s a *hitellenes olvasmányokat* (hitetlen napilapok, regények, költemények, népszerű tudományos munkák), melyek sokszor tetszetős álérvekkel és ügyes formában színezik ki a hit elleni nehézségeket, de elhallgatják a hitetlenség nehézségeit meg sivar következményeit, és az igazság érveit.¹ A *hitigazságokat* pedig *egyre jobban meg kell ismerni*. Soknak hite szenvedett már hajótörést azért, mert tanult ember korában is a hitigazságok még mindig gyermekkori tudásának megvilágításában álltak előtte.

Nevezetesen a magasabb értelmi műveltségre törekvő katolikus embernek *kell a hitvédelmet tanulmányoznia*, mert ez

a) *ésszerű hódolattá* (Rom 12 14) *teszi hitünket*, amennyiben egyfelől megmutatja, hogy a hit alapigazságai ellen fölhozható ellenvetések a tudományosan gondolkozó ész előtt nem állanak helyt; másfelől pedig bebizonyítja, hogy a logikusan gondolkozó embernek katolikusnak kell lennie. A tudományokkal foglalkozó emberre nézve főlemelő az a tudat, hogy katolikus hite nemcsak atyáitól rámaradt örökség, mely kielégíti szívét, hanem egyúttal a tényekkel számoló és észelvekkel dolgozó tudományos gondolkozásnak is követelménye. — b) Magát a *hitet jobban megszilárdítja*. Mert megmutatja, hogy a katolikus hitigazságok szilárd rendszert alkotnak, hol minden egyes tétel szorosan bekapcsolódik a többibe, s el nem távolítható anélkül, hogy az egész össze ne omoljon. Ezáltal az egyes hittételek könnyebben megállják az áltudomány és a szenvedélyek ostromát: egy jól megépített bástyát nem oly könnyű széthordani, mint egy hevenyészett körakást. — c) Képesít arra, hogy mindenkor *meg tudjunk felelni* mindenkinek, aki okát kérdi a mi hitünknek (1 Pét 3 15); erős fegyvert ad kezünkbe a hit elleni támadások visszaverésére és igazságainak védelmére, és ezáltal előkészít a keresztény felebaráti szeretet legnemesebb hivatására: a

¹ Csak önmagát ámitja, aki azt gondolja, hogy neki a *rossz olvasmány* nem árthat, s hogy az ember egyoldalú marad, ha nem ismerkedik meg más nézetekkel is. Mert aki keresi a veszélyt, elvesz benne. Amit a katolikus igazsággal ellenkező nézetekből meg kell ismerni, azt a helyesbítéssel, illetve cáfolással együtt kell megismerni, mert különben észrevétlenül elcsábít. Mit ér az embernek minden tudomány, ha az örök élet igazságaira nézve tévedésbe merül! Különben is annyira ki van mérve életidőnk és annyi a jó könyv, hogy ezeket sem győzzük. Minek a silány, sőt egészségtelen ételen kapni, ha jófajta is van bőven? Romlott izlésre és lelki előkelőség hiányára vall, ha valaki nem tudja örömet lelni a szolid olvasmányban.

gyengéket és ingadozókat hitükben megerősíteni s a veszélyben forgókat megmenteni.

4. A hitvédelem tanulmányozása nem csekély *szellemi erőlkifejtést követel*. A lét legmélyebb és legegységesebb kérdéseit tárgyalja, s azért logikus és körültekintő elmét, fegyelmezett akaratot, az igazságot éhező és szomjazó szívet kíván. A hitvédelem útjai az emberi gondolkodás legmagasabb hegyláncain keresztül egyenesen Istenhez vezetnek; s célt csak az ér, aki teljes lelkéből, összes erőivel jár ama nagyoknak nyomdokain, kik ezeket az utakat kifürkészték és járhatóvá tették.

Első olvasásra való, népies munkák: *Szuszai*, Apologetika, *Meffert*, Apologet. Vorträge 3 k. *Moravszki*, Esték a genfi tó partján (ford. németből). *Klug* Lebensfragen (magyarul is). *Bougaud* A kereszténység és korunk V. k. Mélyebben járó tudományos művek: *Sawicki*, Die Wahrheit des Christentums (igen ajánlatos). *Reinhold*, Der alte u. d. neue Glaube (rövid, alapos). *Prohászka*, Diadalmas világnézet (főként szívhez szól). *Gutberlet*, Apologetik 3 k. (különösen természetud.). *Esser u. Mausbach*, Religion, Christentum, Kirche 3 k. (a legmodernebb, igen alapos). *Schanz*, Apologie d. Christentums (a legtöbb tudományos anyagot tartalmazza). *Dudek*, A keresztény vallás apologiája (magyar vonatkozások). *Schütz*, Dogmatika, a katolikus hitigazságok rendszere (vallásbölcseleti szempontok).

2. §. Az okság elve.

1. A tudományos megismerés alapja és lelke az okság elve, melyet így lehet kifejezni: *Mindennek szükségkép megvan a maga elegendő oka.*

Ez az elv négy dolgot mond:

1. *vannak «okok»*. Az ok oly lény, amely tevékenysége által létesít valamit (okozatot). Ilyenekből áll a nagy természet, amelynek lényei különféle fizikai, kémiai és biológiai erők által hatnak (*természeti okság*) és ilyen saját bensőnk, amely gondolkozó és akaró tevékenysége által hoz létre gondolatokat, elhatározásokat és tetteket (*szellemi okság*).

Az okozat és ok közti vonatkozást, az oksági viszonyt helytelenül *állapította meg Hume* (angol bölcselető † 1776). Szerinte az okság mindössze annyit jelent, hogy bizonyos dolgok után mindig szabályszerűen más dolgok következnek, és csak mi olvassuk bele azt a mozzanatot, melynek értelmében az ok a maga ható tevékenységével létesíti az okozatot. — *Felelet*: Nem minden egymásután ismerünk el oksági egymásutánakat; így pl. nap és éj, üstökös megjelenése és háború egymásutánját. S ha az okság csak az egymásután volna, mi készítette volna az emberiséget hatóokokat fölvenni? — Mindössze abban van igaza Humenak, hogy érzéklésünk csakugyan pusztán a természeti állapotok egymásutánját veszi észre. Azonban hogy mi van, arról nemcsak érzéklésünk világosít föl, hanem elménk is, és ez sürget már a természetben

is az egymásutánok mellett tevékeny hatókokat fölvenni. Hogy pedig bensőnkben gondolatainkat és elhatározásainkat csakugyan a mi gondolkozó és akaró tevékenységünk hozza létre, azt közvetlenül saját öntudatunk bizonyítja; tehát a szellemi okság minden bizonnyal több mint állapotok egymásutánja.

2. *«Mindennek» van oka.* Elsősorban ugyan akkor kutatunk ok (causa) után, mikor valami új dolog keletkezik, mikor pl. az éj sötétjében hirtelen fény villan meg. Az eleven eszű ember azonban épúgy, mint a még üde gyermeki elme semmit sem tart magától értetődőnek, hanem mindennek keresi a miértjét, a rációját, mindent meg akar okolni.

Ami történik vagy lehetséges, azt négy nagy szempont szerint lehet tekinteni: 1. Minden való létezik vagy létezhetik; a létezésnek oka a létadó, *létesítő ok* (causa efficiens), mely mindig tetterős való; pl. elmém létet ad gondolataimnak, a villamos áram világosságnak. Tehát ahol léttel vagy létesüléssel (történéssel) találkozunk, létesítő tetterőre kell következtetnünk. — 2. Az egyes lények magukban és a lények csoportjai egymás közt törvényszerű, szabályokba foglalható vonatkozásokban állanak (pl. a gravitációs törvény, vegyülő súlyok törvénye, egy növény vagy állat természetrajza); a törvényszerűségnek (*formát adó ok*, causa formalis) létesítője mindig értelmes lény; mert csak az képes megtenni azt, ami a törvénynek veleje: egységbefoglalni a sokféleséget. — 3. A törvényszerűségnek egy jelentős faja a célirányosság, mely abban áll, hogy egy lény vagy lénycsoport tevékenységei egy egységes gondolat megvalósítására irányulnak; pl. a szónok gondolatait, hangját, gesztusait úgy irányítja, hogy hallgatóinál előre meghatározott hatást érjen el. Ezen *cél-ok* (causa finalis) megvalósítója végelemzésben csak értelemtől vezetett akarat lehet; mert csak értelem képes célt kigondolni, és csak akarat képes előre megállapított cél-gondolat szerint irányítani a tevékenységet. — 4. E három okhoz Aristoteles negyediknek hozzávette az *anyag okot* (causa materialis), vagyis azt, amiből valami készül, pl. szobornál a márvány, értekezésnél a gondolatok.

3. *Mindennek van «elegendő» oka.* Azaz nem érhetjük be akármilyen ok megjelölésével, hanem a) olyan okot kell keresnünk, amely a dolgot egészen, maradék nélkül megmagyarázza. Az okság elve tehát megköveteli, hogy a dolgoknak teljes okát kutassuk, s ne elégedjünk meg részekkel (pl. egy könyvnek csak rész-oka a papiros vagy nyomdász); ki mondja továbbá, hogy b) valaminek oka csak olyan való lehet, amely természeténél és tehetségeinél fogva képes létrehozni az okozatot. Ez módot ad az okozatból az ok minőségére következtetni; az okozónak ugyanis legalább olyan tökéletesnek kell lenni, mint az okozatnak: ha az okozat élő, az okozónak is élőnek kell lenni; ha az okozat értelmet árul el, az okozónak értelmesnek kell lenni; mert «senki sem adhatja azt, amije nincs».

4. Mindennek «szükségkép» van oka, vagyis elgondolhatatlan és lehetetlen, hogy valaminek ne legyen elegendő oka, illetve megokolása.

2. Az okság elve a legbizonyosabb alapigazság: Ez kitűnik két dologból: 1) *Elménk nyilván látja*; hogy semmi sem lehet elegendő ok nélkül, ez oly világos, mint a tulajdon létezésünk, vagy az az igazság, hogy az egész nagyobb bármely részénél. Sőt a dolgokat addig nem is értjük, míg okaikat nem ismerjük. Az okság tagadása a tudományok halála és az ész veleszületett jogainak lábbal tiprása volna. 2) *Az életben is az okság elve igazt el*: éhségünket táplálékkal csillapítjuk, betegségünket orvossággal gyógyítjuk, üzemeinket a természet erői által hajtjuk, embertársainkat jó és rossz tetteik szerzőinek tekintjük.

Igaz, az okság elvét nem lehet bizonyítani abban az értelemben, hogy más, általánosabb igazságból levezetjük. De csak azért, mert minden bizonyítás ok-adás, tehát ezt az elvet már föltételezi, s tőle veszi erejét; az okság elve maga pedig nem szorul arra, hogy bizonyítással megtámasszuk: elég erős arra, hogy magában megálljon; az okság elvét nem kell más elvvel megvilágítani, mert önfényében ragyog. Ezt mutatja az is, hogy lehetetlen komolyan tagadni. Mert az ilyen tagadást bizonyítani kellene; a bizonyítás pedig okadatolás, tehát az oksági elvnek alkalmazása; vagyis állítása annak az elvnek, melyet tagadni akarunk.

3. Mindazáltal több bölcsező félreértette az oksági elv tartalmát, illetve eredetét és ennek alapján kétségbe vonta egyetemes érvényességét. Nevezetesen azt állították, hogy

1. «az okság elve csak elménk törvénye, melynek segítségével az oksági kapcsolatokat beleolvassuk a világba». (Kant, Hume, az ismeretelméleti idealizmus hívei.) — Azonban a) öntudatunk közvetlen tanúsága szerint értelmi és akaratí tevékenységünkkel létrehozuk gondolatainkat és elhatározásainkat; tehát öntudatunk kétségbevonhatatlan tanúsága szerint a lelki életben tényleg fönnáll az okság elve, s nemcsak mi olvasuk bele. Ami pedig a természetet illeti, sokszor kénytelenek vagyunk annak erőhatásaihoz igazodni; pl. hideg, tűz, árvíz, robogó kocsí ellen védekeznünk kell. Ez érthetetlen volna, ha a természeti folyamatok nem volnának elménktől és képzeletünktől függetlenül létező hatóerők láncolatai. Sokszor viszont a természet igazodik az után, amit az okság elvének segítségével eléje szabunk (pl. a gőz, villany, víz hajtja gépeinket, orvosságok gyógyítják betegségeinket). Ez ismét lehetetlen volna, ha az oksági kapcsolatok elménk szüleményei volnának. b) Ha az okság csak elménk törvénye és nem a tőlünk független valóságnak értelmi mása,

honnan
kapcsol
ha aka
csolato
borulás
megkül
konyság
ellenség
Kantna
öntudat
De ez
tesebb
Tovább
(«mind
tionis s
valóság
reteink

2
(Stuart
létezem
értelme
melyek
melyet
vasuti
vontatr
fölköt
ő kijel
nélkül

mond,
világra
hogy n
a tapa
ban ta
szerző
zunk
nem t
tetnem

minteg
az ism
gúzsba

honnnan van bennünk ez a törvény? S honnan van az, hogy bizonyos kapcsolatokat mindnyájan kénytelenek vagyunk oksági viszonyba fűzni, ha akarjuk, ha nem (pl. az étkezés és az éhség csillapodása), más kapcsolatokról meg senkinek sem jut eszébe ugyanezt tenni (pl. az ég elborulása és az éhség csillapítása)? S miért tudjuk a valóságtól oly élesen megkülönböztetni elménk szüleményeit már azáltal is, hogy semmi hatékonyságuk sincs (pl. egy képzelt hadsereg nem veri meg a valóságos ellenséget, egy képzelt tűzvész nem pusztít)? — Csak abban van igaza Kantnak és az idealistáknak, hogy az okság ismeretét elsősorban saját öntudatunkból, nevezetesen akarattervékenységünk megfigyeléséből merítjük. De ez nem meglepő; hiszen ez hozzánk közelebb eső és sokkal tökéletesebb okság, mint a természeti; tehát méltán indul ki belőle elménk. Továbbá az is bizonyos, hogy az okság elve elsősorban logikai elv («minden ismeretünknek kellően megokoltnak kell lennie»; principium rationis sufficientis). De ismeretünk csak akkor van jól megokolva, ha a valósághoz igazodik; ám ez már azt jelenti, hogy a valóság okozza ismereteinket. Tehát az okság nem pusztán észelv.

2. *«Lehet képzelni oly világot, hol az okság törvénye nem érvényes.»* (Stuart Mill.) — Ezt csak mondani lehet, amint azt is lehet mondani: én nem létezem; csakhogy az ilyen, nyelvtanilag különben helyes mondatnak nincs értelme. Talán el lehet képzelni olyan világot, ahol vannak gondolatok, melyeket senki sem gondol, házak, melyeket senki sem épít, világosság, melyet nem gyújtottak meg? Avagy lehet képzelni oly világot, hol a mai vasuti üzemet le lehetne bonyolítani anélkül, hogy a vonatokat valami vontatná, valaki irányítaná, a sineket valaki lerakta stb., és mindennekfölött az egészet megtervezték volna? Különben mivel bizonyítja Mill az ő kijelentését? Gratis assertitur, gratis negatur (amit valaki bizonyítás nélkül állít, azt szabad bizonyítás nélkül visszautasítani)!

3. *«Az okság elve csak a tapasztalat körében érvényes, és csütörtököt mond, mihelyt a tapasztalat terén túl az érzékfölötti (= metafizikai) világra akarjuk alkalmazni»* (Kant). — Ámde az okság elve azt követeli, hogy mindennek elégséges okát keressük; ha ezt nem tudjuk föltalálni a tapasztalás körében, a tapasztalás körén túl kell keresnünk. Ha Mexikóban talált régi felirásoknak, fegyvereknek és egyéb kultúremlékeknek szerzőit nem lehet megtalálni a mostani indiánusok körében, nem habozunk a régmúlt népei közt keresni; s ha az asztalomon talált levélben nem tudok ráismerni ismerősömnek keze vonására, idegenre kell következtetnem.¹ — Csak abban van igaza Kantnak, hogy az okkeresésnél mindig a

¹ Az okság elvének éppen abban van a kiváló értéke, hogy eszünket mintegy messzelátóval szereli föl, melynek segítségével biztosan behatolunk az ismeretek oly birodalmába is, hova a tapasztalás már nem visz el. Kant gúzsba akarja kötni az elmét, s ezzel ki akarja oltani elménk világát. Ezzel szem-

tapasztalásból (a természet, a történelem, az öntudat tényeiből) kell kiindulni, és ezeket az előző tapasztalati (természeti, történeti, illetve lelki) tényekből magyarázni, amíg csak megengedi az elégséges ok elve; alap nélkül nem szabad a tapasztalati tények számára mindjárt tapasztalatfölötti (metafizikai) magyarázatot keresni.

Geyser, Naturerkenntnis u. Kausalgesetz. *Schmid*, Erkenntnislehre, II. *Sigwart*, Logik, II. *Sentrout*, Kant u. Aristoteles. *Lang*, Aphorismen über das Kausalproblem.)¹

I. Isten és az ember.

A) Isten.

«Van-e Isten»? ez az emberiség nagy kérdése. «Isten» ugyanis annyi, mint magától való (= abszolút) szellem, aki értelmével kigondol akarataival létrehoz és fönntart mindent; s ezért az Isten létének kérdése egyenlő ezzel: Van-e értelme a világnak és benne az embernek; értelmetlen játék-e minden, vagy bölcsesség és szeretet műve; halál vagy élet-e az az ember sorsa? E súlyos kérdésre a feleletet gyermekkorunk óta szívünkben hordjuk: «Hiszek Istenben, mennynek és földnek teremtőjében». A hitvallásnak ez az alaptétele a tudományos kutatásnak is végső szava. T. i. elménk keresi mindennek elegendő okát; ám bármily szempontból tekintjük is a nagy természetet (*μικροκομος*) avagy lelkünk világát (*μεγροκομος*), azt olyannak találjuk, hogy elegendő okát nem bírja magában, hanem egy tőle különböző lénytől ered, amely magában hordja elégséges okát (tehát nem mástól való = magától való = abszolút). Ez a tudományos Isten-bizonyítás általános gondolatmenete, melyet célszerűen így lehet részletezni: 1. a változások és az új lények keletkezése, egyszóval a létesülések abszolút létesítőket követelnek (ú. n. kauzalis vagy kozmologikus Isten-bizonyítás, 3. §.), 2. a törvényszerűség abszolút törvényhozót követel (nomologikus bizonyítás, 4. §.), 3. a célirányosság abszolút célkitűzőt és célirányítót követel (teleologikus bizonyítás, 5. §.). (L. Hittan 1. olvasm.)

Kiss, Isten megismerése a látható világból. *Prohászka*, Isten és a világ. *Meyenberg*, Ob wir Ihn finden. *Gutberlet*, Theodice, Kosmos. *Sertillanges*, Les sources de la croyance en Dieu. *Schütz*, Az Isten-bizonyítás logikája.

ben az Egyház a vatikáni zsinatokon és a modernizmus elleni határozataiban (1907.) megvédte az észnek ősi alapjogát.

¹ Az egyes §-ok végén felsorolt jelentősebb «monografiás» irodalmon kívül természetesen betekinthetők az 1. §. végén említett «összefoglaló» munkák megfelelő fejezetei is.

3. §. A világ létesítő oka.

I. A változások abszolút változtató okot követelnek.

1. *A világban legáltalánosabb jelenség a változás. Az élettelen anyag nagy tömegei (az égi testek) forognak és keringenek, földünkön a víz folyton körúton van s a szárazföldek sem mozdulatlanok (geológiai alakulások). A mai fizika és kémia tanítása szerint az anyag parányai (atomok és molekulák) meg az éter a legkülönbélebb mozgásokat végzik. Az élő lények folyton tesznek-vesznek, és lelki életünk is gondolatoknak, érzéseknek és elhatározásoknak soha nem szünetelő áramlása.*

Ami pedig változik, nem változtathatja magamagát, hanem csak egy tőle különböző októl nyerheti változását. Az anyagról ez nyilvánvaló; itt minden mozgás egy vele teljesen egyenlő értékű előző mozgásállapotnak (eleven erő, szabad energia) köszöni létét, amint Newton első és második axiomája is kimondja. Az élő szervezet, különösen az állat ugyan magamagát látszik mozgatni. De itt is az egész szervezet csak úgy mozog, hogy a szervezetnek vagy (az egysejtűnél) a sejtet alkotó parányoknak egyik részét egy másik mozgatja, ezt pedig egy külső ráhatás indítja meg (pl. az állat megfutamodik, mert veszedelmet lát; a chlorophyllumban a kémiai reakciók a napfény behatása alatt indulnak meg). Az emberi szellemről sem lehet azt mondani, hogy a szó szoros értelmében magamagát mozgatja. Mert minden gondolatunk előző gondolatokból vagy érzéklésekből ered, minden elhatározásunk gondolatokból és érzelmekből fakad.

Már most akár véges, akár végtelen a változók száma, minthogy egyenként csak tőlük különböző októl nyerhetik változásukat, tehát összességükben is egy tőlük különböző ok indítására szorulnak, mely változásokat létesít, de maga nem változik, hisz a változóktól különbözik, a változók során kívül van. A változások amaz okának tetterős lénynek kell lennie, mert a változások létesítésére erő kell; és mivel maga nem szorul egy tőle különböző ok indítására, tevékenységében független, vagyis abszolút. Így érvelt már Aristoteles és az ő nyomán Aquinói szent Tamás. — Az egész érvelést röviden így is lehet fogalmazni: Ami változik, azt más változtatja. Ám nem változtat 'mindent' 'más'; ez ellenmondás volna; a mindenen kívül ugyanis nincs 'más'. Tehát nem változik minden, hanem a mindenben van legalább egy változatlan való,

amely mint a változókon kívül álló 'más' valami a változások okozója.

2. Ezzel az érveléssel szemben *azt lehetne mondani*: Minden változás egy előző változásban leli okát, ez ismét előzőben és így tovább a végtelenig; *a világegyetem öröktől fogva mozog*, és mozgatója, az energia, nem fogy, csak más és más alakokat ölt (az energiák megmaradásának és egyenértékének törvénye szerint). Ám:

1) *Ha mindjárt végtelen volna is a változók száma (és ennél fogva örök a változások sorozata), azoknak elégséges oka mégis csak egy tőlük különböző, abszolút mozgató lehetne.* Mert egyik változó sem hordja önmagában változásának teljes okát, hanem mindegyik másra szorul, tehát együttvéve is; épúgy, mintha valakinek magának nincs pénze, az csak mástól kaphat; ha annak sincs, az megint másra szorul, és ha valamennyinek nincs, akárhányan vannak is, egyik sem juthat pénzhez. Akármennyire nyújtjuk is gondolatban a folyót, ezzel forrását nem tesszük fölöslegessé.

2) *Hogy a mozgás csakugyan örök és végtelen, azt nem lehet bebizonyítani.* Különösen a természettudományok (pl. fizika, csillagászat) nevében nem szabad örök mozgásról vagy végtelen sok lényről beszélni, mert ezek tapasztalati (empirikus) tudományok; ám az örökkévalóságot és a végtelenséget nem lehet megtapasztalni, kimérni; azért a természettudományok nem illetékesek hozzászólni.

3) Épen a mai természettudomány szolgáltat bizonyosságot arra, hogy *a változások folyamata a világon nem tarthat örökké.* Mert igaz ugyan, hogy a világgépezet hajtó rugója, az energia mennyisége nem fogyatkozik meg; de amint az óraszerkezet csak úgy jár, ha rugója föl van húzva, épúgy az energia is csak úgy képes a változások folyamatát hajtani, ha intenzitás-különbségek állnak fenn az egyes energia-quantumok közt. (A víz csak úgy hajthat malmot, ha magasabb helyről alacsonyabbra folyhat, a gőz, ha lehülhet, az elektromosság, ha feszültsége csökkenhet). Már most Kelvin lord és Clausius megállapították, hogy a zárt fizikai rendszerben az intenzitás-különbségek kiegyenlítésre törekszenek. Nevezetesen minden kémiai és fizikai folyamatnál az energiák egy része hővé alakul, de már nem az egész hő változtatható vissza mechanikai munkává vagy egyéb energiává, s így a világfolyamat egy, a hőfokok kiegyenlítésével beálló egyensúly-állapot felé halad, amikor is a világfolyamatban a változások megszűnnek; «az entrópia (= befelé forduló, munkára többé nem hasznosítható energiamennyiség) a maximum felé halad». E következtetés

elkerül
tudom
valaha
akkor
dult;
hogy r
et je n
(Volta

folyton
nak;
önmag
köszön

egyenl
köszön
nem t
akkor
maga
során
létet a

most h
végtelen
követel
magát
ként n
kívül a

a válto
kezéssel
voltaké
a) A t
férhető
volt-e,

,mástól
ben ne

Schü

elkerülhetetlen, ha a világegyetem véges, amint azt éppen a mai természettudomány valószínűvé teszi. Ám ha a világfolyamat meg fog szünni, akkor valaha meg is kezdődött; ha egy mennyiség folyton fogy és valaha elfogy, akkor véges. Ha tehát a világra idővel lejár, akkor valamikor megindult; de magamagát nem húzhatta föl; azért az okság elve követeli, hogy rajta kívül álló lény indította legyen meg. «L'univers m'embarasse; et je ne puis songer, que cette horloge marche, et n'ait pas d'horloger.» (Voltaire.)

II. A keletkezések abszolút létesítőt követelnek.

1. A világon nemcsak állapot-változások mennek végbe, hanem *folyton látunk új lényeket keletkezni*: folyton új növények sarjadnak; új állatok, emberek születnek. Ezeknek egyike sem keletkezik önmagától, hanem mindegyik egy tőle különböző létesítő oknak köszöni létét.

Már most: akár véges, akár végtelen a keletkező lények száma, *egyenként, tehát összességükben is egy tőlük különböző létesítő oknak köszönik létüket*; ha egyenként annyira gyöngék és szegények, hogy nem tudnak saját maguknak létet adni, hanem másra szorulnak, akkor összességükben is másra szorulnak. — Ez a létesítő ok viszont maga nem szorul másra, nem lett mástól; mert hisz a lett valók során kívül áll,¹ és elég erős ahhoz, hogy a keletkező lényeknek létet adjon. Ez az abszolút létesítő (vagyis a teremtető) ok.

2. *E következtetés alól nem lehet megint kibújni azzal, hogy minden most keletkező lény egy előzötől*, ez ismét előzötől lett és így tovább a végtelenig. — A keletkező lények sora ugyanis abszolút létesítő okot követel, akár véges (ez esetben szinte kézzelfogható, hogy e sorozat nem magától kezdődött), akár végtelen, még pedig azért, mert tagjai egyenként nem bírják magukban létük elégséges okát és ennélfogva rajtuk kívül álló létesítőre utalnak.

Lehetne még azt mondani: a mai természettudomány tanítása szerint a változások közepett *az anyag mennyisége állandó*, és új lények keletkezésekor ez az állandó anyagmennyiség csak új összeköttetésekbe lép; voltaképpen tehát «semmi sem vesz, semmi sem lesz». — Felelet: a) A természettudomány csak azt tudja megállapítani, hogy a neki hozzáférhető világban mostanában az anyag állandó; de vajjon mindig így volt-e, mindig így lesz-e, nevezetesen, hogy az anyag öröktől fogva van-e,

¹ Így is lehet okoskodni: Ami lett, mástól lett. Ámde nem lett, minden mástól; mert a, mindenben' kívül nincs, más'. Tehát legalább egy a mindenben nem mástól lett, hanem magától van.

kívül esik a tapasztalásnak, tehát a természettudománynak körén. b) *Anyag és mozgás kölcsönben jár*, nincs anyag mozgás nélkül. A mozgás pedig időben kezdődött, tehát az anyag is.

De ha nem is lehetne ésszel bebizonyítani, hogy az anyag épúgy mint a mozgás, időben lett,¹ akkor is kétségtelen volna, hogy *az anyag nem hordja magában létének okát*, hanem egy tőle különböző abszolút létesítőtől nyerte azt. Mert a) az egyes anyaghalmazatok, a testek nem lehetnek el bizonyos kiterjedés, helyzet, más testekkel való vonatkozások nélkül, egyszóval meghatározottságok nélkül. E meghatározottságokat nem adhatják meg maguknak, hisz az anyag tehetetlen, hanem más lényektől nyerik. Ha pedig egyenként, akkor összességükben is tőlük különböző, végelemzésben az abszolút lénytől nyerik. b) Vannak olyan keletkezések, hol az új lény több, mint az anyagnak új csoportosulása; tehát ez a többlet az anyagtól különböző okot követel. Ilyenek az élet és a lélek jelenségei. Nevezetesen

Külön az életjelenségekből így következtetünk:

3. Az életjelenségeket a következő *jellemző sajátosságok* különböztetik meg nemcsak az amorf anyaghalmazoktól, hanem a kristályoktól és a gépektől is: A legegyszerűbb egysejtű is a) akár milyen környezetből csak a neki megfelelő anyagokat szedi ki és *asszimilálja*; az élettelen testek erre képtelenek. b) *A szerzett erőket nem adja ki mindjárt* (az élettelen test a nyert hő- vagy elektromos állapotnak azonnal kezdődő kiegyenlítésére törekszik), hanem elraktározza, hogy csak apródonként, vagy ha céljai úgy kívánják, egyszerre nagyobb mennyiségben használja föl. c) Az élő lény *szervezetet* alkot, mely nem növelhető kívülről és határtalanul, mint az élettelen anyaghalmazatok. d) Minden élő-lényben *plaszticitás* van, melynek következtében képes belülről, faji jellege szerint (pl. körtemag: körtefává) fejlődni és magához hasonló utódot létrehozni.

Eszerint *az élő lényben az élettellel szemben többlet van*, mivolta nem merül ki a kémiai és fizikai folyamatokban. Nem is sikerült eddig semmiféle laboratóriumban kémiai vagy fizikai úton élő valót létesíteni. Igaz, az ú. n. szerves vegyületeket már régóta mesterségesen is elő lehet állítani; ezekben azonban nincs élet. Továbbá újabban (O. Lehmann, 1906) sikerült folyadék-kristályokat előállítani, melyek némi hasonlóságot mutatnak az életjelenségekkel.

¹ A kinyilatkoztatásból ez bizonyos: *«Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet»*. Gen 1i.

Gondosabb vizsgálat azonban megállapította, hogy ezekben az élet főjellemzéke, a plaszticitás és az anyagsere hiányzik.

Tehát az *életjelenségek elegendő oka nem lehet az élettelen anyagban*; senki sem adhat ugyanis azt, amije nincs. Hanem mint a tudományos tapasztalás is igazolja, élő csak előtől származhat (*omne vivum ex ovo*). Minthogy pedig minden keletkező élőlény mástól nyeri életét, valamennyien együtt is csak mástól nyerhetik, még pedig olyantól, amely nem kapja mástól, hanem magában bírja. Ez az *abszolút életadó* lény.

4. Ezzel a következtetéssel szemben még gondolni sem lehet arra, hogy a jelenlegi élők előzőktől s ezek ismét előzőktől lettek egészen a végtelenig. — Mert a geologia és paleontologia tanúsága szerint a föld ősibb rétegei (preoceánikus, azoikus kor) még nem tartalmazzák az élőknek semmiféle maradványait; a földön tehát az élet kezdődött. Sőt a tudósok közt nagy tekintélynek örvendő Laplace-féle elmélet szerint a földön valaha olyan hőfok uralkodott, melyet élő csira el nem bír. Ha pedig az élet kezdődött, kell kezdőjének lenni; mert semmi sem kezdődhetik magától.

Ha valaki (mint pl. Svante Arrhenius) erre azt mondaná, hogy a földre az első csirák a világűrből jöttek, esetleg meteorok útján, meg kell gondolnia, hogy a) ez olyan állítás, amelyet eddig senki sem bizonyított, sőt nem is bizonyíthat; mert hogy mikép jött valamikor régen az élet a földre, azt ma már semmiféle tapasztalás nem tudja megállapítani. b) Még mindig kérdés, vajjon a világűrbe hogyan jutott az élet? Mert elegendő okának kell lenni akkor is, ha nem a mi földünkön keletkezett.

Mások (különösen materialista természettudósok, nálunk pl. Pekár «Az ember» című könyvben is) azt mondják, hogy az élet kedvező föltételek között az élettelenből támadt a földön (ősnemződés, generatio spontanea vagy aequivoca), amint a régiek (és közönséges emberek ma is) azt hitték, hogy rothadó húsból keletkezhetnek különféle férgek, sárból piócák, békák stb. (Van Helmont még a XVII. században is receptet adott különféle állatok illetén létrehozására). — Azonban Pasteur (s utána Tyndall) a legpontosabb kísérletekkel kimutatta, hogy e látszólagos ősnemződés a levegőben szállongó csiráktól ered. Továbbá semmiféle mester-séggel sem sikerült élő sejtet előállítani, jóllehet a laboratóriumokban az ősz-szes elképzelhető föltételeket elő lehet állítani (tehát olyanokat is, amilyenek állítólag az élet keletkezése idejében voltak a földön). Azért nyilvánvaló, hogy az ősnemződés gondolata nem egyéb, mint «az értelemnek merész kalandja». (Kant.) A legnevesebb fiziológusok egyike, Virchow 1897-ben azt mondotta: «*omnis cellula ex cellula*» (minden sejt sejtől ered. Flemming: *omnis nucleus ex nucleo*; Boveri 1903: *omne chromo-*

soma ex chromosome); ez a tétel a tudománynak soha el nem muló vívmánya; ezt a tételt a XIX. század kutatásainak eredményeként adhatjuk át a XX. századnak.» Ha akárhány természettudós ezek dacára mégis ősnemzésről beszél, csak azért teszi, mert nincs kellő logikai vagy akarat ereje a teremő Istent elfogadni; ez a következtetés ugyanis elkerülhetetlen, ha ősnemzés nincs. L. pl. Hertwig, Lehrb. d. Zoologie⁸ 118. l.

Elgondolható azonban, hogy az életjelenségek bizonyos törvényszerűséggel előállnak, ha a megfelelő, igen komplikált fizikai és kémiai föltételek adva vannak, amint azt pl. Szent Ágoston is gondolta. Ez esetben nem maga az élet, hanem e föltételeknek megteremtése követelné okául az abszolút törvényhozót. (4. §.)

5. A lelki jelenségek, különösen az emberi lélek értelmi és akarat-tevékenységei ismét az *élettel szemben jelentenek többletet* (8. 9. §.), tehát ezekre nézve még kell ismételni azt a következtetést, amelynek eredménye: a léleknek és különösen az emberi léleknek létesítő oka egy abszolút teremő, akinek rendelkeznie kell nemcsak az életnek, hanem a léleknek is összes kiválóságaival, még pedig a legteljesebb mértékben.

6. A változások tehát abszolút változtató, a keletkezések abszolút teremő tetterőt követelnek. E két erő birtokosa ugyanazon egy lény. Ez kitünik már abból, hogy a lények nem lehetnek el bizonyos változások (és korlátozások) nélkül, tehát a teremő oknak egyúttal változtatónak is kell lennie.

Igy az okokat fürkésző elme abszolút valót ismer föl a mindenség létesítő okául; s ez az a lény, melynek nyomdokait a leg-egyszerűbb ember is föl ismeri a természet hatalmas alkotásaiban, mely iránt, mint alkotója iránt, szíve hódolatra gerjed: az Isten.

Gutberlet, Naturphilosophie, Der Kosmos. Schütz, Kezdet és vég a világfolyamatban. Energetika és bölcsélet. Hajós, Az élet titkaiból.

4. §. A világ legfőbb törvényhozója.

A *törvényszerűség vagy rend* abban áll, hogy bizonyos egyedeknek vagy egyes eseteknek¹ sokfélesége egységes gondolatot fejez ki (pl. minden oxigén-mennyiségnek ugyanazok az alaptulajdonságai; minden ferde hajítás parabolás pályán történik). Tehát a törvény: egység a sokféleségben. Ha az egyes törvényszerűségek felsőbb egységekbe foglalhatók, létrejő az összhang, a *harmónia*.

¹ Aszerint, amint a lét vagy a történés szempontjából tekintjük a dolgot (sztatikai és dinamikai törvényszerűség.)

1. A világon az egyes lényekben meg jelenségekben és az egészben törvényszerűség uralkodik. Ennek nagy bizonyossága minden tudós és minden tudomány; mert minden tudós azzal a meggyőződéssel dolgozik, hogy törvényszerűségeket talál a tények és történések látszólagos összevisszaságában,¹ és minden tudomány egy bizonyos tárgykörre vonatkozó törvényeket foglal össze.

A törvényszerűség főirányai:

1. *Az összes lények fajokba sorozhatók*, melyek a változások során bizonyos határok között megőrzik állandóságukat (kémiai fajok = elemek és vegyületek, növény-, állatfajok). Ez azt mondja, hogy az egyedeknek megszámlálhatatlan sokaságai csoportokat alkotnak, melyeknek mindegyike egy egységes gondolatot (az illető faj meghatározását) fejez ki. Csak ezáltal vagyunk képesek a nagy természetet áttekinteni, lényeit megismerni (leíró tudományok), elnevezni és rajtuk uralkodni.

2. *Az összes történések törvények szerint mennek végbe.* — *A szervetlen természet* matematikai törvényeknek hódol: az elemek súlyarányok szerint vegyülnek, az ásványok nagy része kristályalakokat képez, s még a legkisebb, sokszor csak a mikroszkopnak hozzáférhető anyagmennyiségek is bámulatosan összetett, szabályos mértani szerkezetek (pl. a hópehely); a fizikai jelenségek mind több-kevesebb pontossággal matematikai képletekben fejezhetők ki; a csillagok járása pedig már Pythagoras tanítványait arra a kijelentésre bírta: *ὁ Θεὸς ἀριθμῶν*, Isten számol. — Ami pedig a *szerves természetet* illeti, már maga a szervezet (organizmus) szó jelzi, hogy itt a részek úgy vannak egyenként megalkotva és egymáshoz illesztve, hogy egységes terv érvényesüljön. A növény virága, az állat idegrendszere vagy érzékszervei aprólékos gondnal és pontossággal készült remekművek. Így pl. bizonyos mikroszkopikus növények (diatomaceák) a legtökéletesebb sokszög- és köralakokat mutatják; a látóideg, mely körülbelül $\frac{1}{2}$ mm. átmérőjű, 80—120.000 idegsejtből, a szürkeagy több tízezer sejtből áll. — *Az élet törvényei*, melyeket a biológia kutató, legszembetűnőbben az ön- és fajfenntartás mozzanataiban s az állatok ösztöneiben mutatkoznak, amelyek könnyen fölismerhető célok szolgálatában állanak.

Ami az *embert* illeti, testalkata és testi élete mintegy kivonatban egyesíti a rajta kívül álló szerves és szervetlen természet törvényszerűségeit, *lelkiélete* pedig a rendnek és törvénynek egész új világát tárja föl: Benne érzetek, érzések, vágyak, elhatározások, cselekvések egy a természet törvényszerűségétől elütő, *szellemi törvényszerűségnek* hódolnak, melyet a lélektan állapít meg s mely kimutatható a nyelvben, művészetben,

¹ ... Im stillen Gemach entwirft bedeutende Zirkel

Sinnend der Weise...

Sucht das vertraute Gesetz in des Zufalls grausenden Wundern,

Sucht den ruhenden Pol in der Erscheinungen Flucht. (Schiller).

költészetben, az ipari, hadi, társadalmi, jogi életben és alakulásokban. Legjellegzetesebbek azonban azok a törvények, melyek megmondják, mihez kell tartanunk magunkat, hogy helyes legyen a gondolkozásunk (*logikai, metafizikai, matematikai* törvények) és jó legyen a cselekvésünk (*etikai* = erkölcsi törvények). Ezek a *törvények nem az emberi elme termékei*, hanem tőle függetlenek; nem föltalálni, hanem csak megtalálni van hatalmunk. Hiszen egyetemesek, azaz kivételt nem tűnnek és mindenkinek szólnak; szükségképesek, azaz senkinek tetszésével vagy tiltakozásával nem törődve hangoztatják követelésüket, és lehetetlen elhanyagolni őket anélkül, hogy a helyes gondolkozás vagy a jó cselekvés ellen (lelkiismeret) ne véténénk.

3. *A lények és a történések összessége harmóniát alkot.* A harmónia ugyanis teljes egység a sokféleségben; az egység sokféleség nélkül egyhangú, sokféleség egység nélkül zűrzavar. — A mindenségben a *sokság* kifejezésre jut az egyedek és a fajok megszámlálhatatlan seregeiben (nincs két egyenlő falevél; a 80 kémiai elem kb. 800 ásványt, 150.000 vegyületet alkot; kb. 150.000 növény- s 750.000 állatfaj van). — A világharmonia *egységét* két mozzanat adja: a) Az egyedeket fajok, ezeket osztályok, ezeket ismét birodalmak foglalják felsőbb egységekbe; a részletes törvényeket általános és ezeket ismét általánosabb törvények (a szervetlen világban az energia és tömeg megmaradása; az élők világában pedig a legegységesebb típusok) koronázzák. Mindezek az egyedek és fajok a legegyszerűbbtől kiindulva észrevétlen változásokban mennek át a legösszetettebbekre (pl. az állatok a természetes osztályozás szerint); *natura non facit saltus*. b) A világ lényei kölcsönhatásban állnak és egymáshoz vannak illesztve; a szervetlen lények alkalmasak arra, hogy az élőknek (ezek közt ismét az alsóbbak a felsőbbeknek) szolgáljanak létfeltételül¹ s viszont ezek segítik a szervetlen természet munkáját.²

E kölcsönhatás legjelentősebb ténye az *emberi megismerés*, amelynek értelmében az ember képes a valóság szellemi mását megteremtteni lelkében, még pedig érzékei segítségével a színek, hangok, testek, mozgások, kiterjedtség világát; gondolkozása, különösen fogalom- és ítéletalkotása által pedig a természetben uralkodó törvényszerűséget. Ez az összhang a valóság és az emberi elme között nem származhatik abból, hogy mint Kant és az idealisták állították, az ember a maga gondolkodás-törvényeit vetíti ki a világba. Mert a természetismeretben folyton haladunk, még pedig a természettények jobb megismerése alapján; a holdat, napot, elek-

¹ Ennek az alapgondolatnak néhány szembetűnő esete: a tavakban és folyókban a víz nem fagyhat fenéig; a növények asszimilációs folyamatában az oxigén ellenkező úton jár, mint az állatoknál; a földforgás ideje kellő nap- és éjhoraszt teremt az élet számára.

² Korall-, mész-, szénképződés; szerves bomlások a földet termékenyítik (a nitrogén körforgalma).

tromosságot jobban megismerjük, mert távesővel, szinképelemzővel, mérő-eszközökkel jobban meg tudjuk közelíteni. Továbbá a természetnek útjai összevágának azokkal, melyeket az elme a természetismeret alapján előre kigondolt.¹ — A világegyetemet átlengő gazdag változatosság és e gazdagságban uralkodó egység a világot széppé teszi.²

2. *A törvény törvényhozót, a rend rendezőt követel elégséges okként, s ez csak értelmes lény lehet.* Mert csak értelmes lény képes kigondolni a típusokat (faji fogalmakat, törvényeket) és az egyedi vonásokat, melyek a rendhez megkívánt sokféleségnek elemei; és csak értelem képes arra, hogy a sok elemet úgy foglalja egységbe, hogy az megmaradjon soknak. Anyagi és az anyaghoz kötött lény (amilyen az állati lélek) nem tud gondolatokat kitalálni, mert nincs benne kezdeményező erő (12. §.); és képtelen egységet teremteni, minthogy maga is részekből áll.

Sekély észjárásra vall az az Epikuros óta gyakrabban megismételt gondolat, hogy a világ törvényszerűsége a véletlen műve. Hiszen, «ha parányok véletlen találkozása képes volt megalkotni a világot, miért nem alkot csarnokot, templomot vagy várost? Hisz ez sokkal könnyebb». (Cicero, De nat. deorum 2, 37.) — Egyébként, ha valamit a véletlen művének mondunk, ezzel nem magyarázunk meg semmit, hanem csak az igazi okok nem tudását leplezzük. S ebben az értelemben helyesen mondhatta valaki, hogy «a véletlen a buták istene».

Azt sem lehet mondani, *hogy a törvényszerűség és rend örök törvények folyománya.* Mert hisz ép az a kérdés, hogy mi e törvények oka? Minden törvény egy gondolat, minden harmonia egy művészi koncepció. Már pedig gondolat és koncepció nem lóghat a levegőben, hanem csak gondolkozó és alkotó értelem hozhatja létre.

3. A világ törvényszerűsége tehát egy bölcs értelemre utal, mint elégséges okra; és ez nem lehet más, mint a dolgok létesítője.

¹ Pl. Leverrier számíttással megtalálta az Uranus pályáján észlelt rendellenességek alapján a Neptunust; Mendelejeff megállapította az elemek szakaszos rendszerét, mellyel előre megmondta több új elemnek fölfedezését; a Zeemann-effektust s (számos más természeti jelenséget) az íróasztalnál, számítás útján fődözték föl.

² Sok tagoltságban, pl. az emberi testen, a levelek szerkezetében, a növények kelyhében is érvényesül az aurea sectio (aranymetszés) néven ismert arány (az egész úgy viszonylik a nagyobb részhez, valamint ez a kisebbhez: $a : x = x : a - x$); másutt, pl. növénylevelek elhelyezésénél, rovarok fedő szárnyainál a Lamé-féle (vagy hasonló szerkezetű) sor: $\frac{1}{1}, \frac{1}{2}, \frac{2}{3}, \frac{3}{5}, \dots$; amire Darwin azt mondja: «Ez a tény a leghiggadtabb embert is meg tudná bolondítani».

Mert a) a dolgok nem lehetnek el valamilyen rend nélkül; a rend a dolgok lényegéhez tartozik, tehát aki neki létet ad, a léttel együtt törvényszerűséget is kénytelen adni; lehetetlen a dolgokat előbb létrehozni és utóbb ettől függetlenül rendezni. b) Az értelem csak azt rendezheti, ami sajátja; pl. csak azokat a gondolatokat rendezhetjük el értekezés alakjában, melyek sajátunkká váltak. Tehát a világot is csak olyan lény rendezhette, amely egészen sajátjává tette, hatalmában tartotta anyagát.

A világ törvényhozója eszerint az abszolút létesítő (3. §.), aki itt legfőbb bölcseségnek mutatja magát; minden egyed és típus, minden törvény és igazság az ő gondolata, minden szépség és harmónia az ő koncepciója, amelyet nem mástól kölcsönöz, hanem a maga fogyhatatlan gazdagságából merit.

«Mindent szám, mérték és súly szerint rendezett el.» (Bölcs 11²¹).
«A bölcsesség hol találhatik és melyik az értelem helye? A mélység azt mondja: nincs bennem. És a tenger így szól: nincs nálam. A vész és halál azt mondják: füleinkkel hallottuk hírét. Isten ismeri ennek utait és ő tudja helyét. Mert ő látja a világ határait és mindent szemlél, mi az ég alatt vagyon. A szeleknek nehézséget adott és a vizeket mérlegre vetette; törvényt adott és utat a zúgó viharoknak.» (Job 28¹²⁻²⁷).

4. E következtetés meggyőző erejét nem lehet azzal az utalással gyöngíteni, hogy a világon számos *rendellenesség* van, aminők a torzalakulatok az élők világában, pusztaságok és a kietlen sarkvidékek a föld hátán, pusztító természeti katasztrófák az egész mindenségben, elkeseredett harcok az állatok között, torzsalkodás az emberek között. — Mert 1) rendellenességekről nem is lehetne beszélni, ha rend nem léteznék; a rend pedig rendezőt követel még akkor is, ha itt-ott meg van bontva; épúgy mint értelmes szerzőt követel egy költemény, melynek néhány üteme hibás, vagy egy szobor, melyen repedés van, vagy egy könyv, melynek néhány értelmetlen sora van. 2) Az állítólagos rendellenességek is törvényszerűségeknek hódolnak (a betegségeknek, a torzalakulatoknak, a katasztrófáknak és háborúknak is megvan a maguk tudománya), tehát létük elegendő oka csak értelem lehet. 3) Csupán a felületes vagy merőben az emberi hasznot tekintő, tehát egyoldalú elme beszélhet rendellenességekről. Magasabb szempontból nézve az állítólagos rendellenességeknek a világ képében épúgy megvan a rendeltetésük, mint az árnyékolásnak a festményen, a diszsonanciának a wagneri zenében; t. i. hivatva vannak a világharmonia drámai hatását növelni. Ha minden egyes esetben nem is tudjuk meghatározni elméletüket, ez mítsem változtat ezen az igazságon, s korlátoltágunkban leli magyarázatát. Hisz betűhöz nem értő ember a nyomtatott könyvben is sok rendellenességet talál (az egyforma betűk

nincsenek mind egymás mellett, a sorok sokszor nincsenek egészen kitöltve); mert nem ismeri a gondolatot, mely benne ki van fejezve. Amint az ember megtanul jobban olvasni a természet könyvében, az előbb értelmetlennek látszó szövegek sokszor meglepően mély tartalmúaknak bizonyulnak (pl. a természeti katasztrófák erkölcsi, embernemesítő s a világfolyamat haladását jelző és előmozdító szerepe).

5. §. A világ legfőbb célkitűzője és irányítója.

A célirányosság a törvényszerűségnek egy nagyjelentőségű fajtája. A *cél* egy egységes és értékes gondolat, amelynek jövőendő megvalósítására már a jelenben irányulnak bizonyos tevékenységek (célirányos pl. a festő tevékenysége, mely egy művészi eszmét akar vászonra rögzíteni). A célirányosság azáltal mutatja jelenlétét, hogy az egységes és az értékes gondolat megvalósul akkor is, ha sok alsóbbrendű ok hat közre (pl. egy dóm építésénél a sok tanulatlan munkás) és akkor is, ha ellenkező befolyások azt lerontani törek-szenek (pl. a bacillusok a fejlődő szervezetet).

1. A világfolyamatban nagyban és kicsinyben célirányosság uralkodik.

1. Az *anyagvilágban az egyes elemek* vegyületekbe lépnek (még pedig nem válogatás nélkül: vegyrokonság), és törekszenek minél állandóbb vegyületekre és állapotokra (l. radioaktív anyagok bomlása); sőt az egész szervesetlen természet Clausius tétele értelmében határozott irányban halad: a nyugalmi állapot felé. A *szervesetlen folyamatokban* továbbá általános tendencia, hogy minél kisebb erő fölhasználásával minél állandóbb s nagyobb eredmények valósuljanak meg.¹ — Az *egész anyagvilág* pedig az ősköd állapotától a mostani csodálatos arányú és harmóniájú csillagvilágig halad, jóllehet a katasztrófák lehetőségét és az anyaggal velejáró tehetetlenséget tekintve, az ellenkezőt lehetett volna várni.

2. Még kézzelfoghatóbb a célirányosság az *élők világában*. A növény és állat *szerkezetében* minden egyes szerv és az egésznek berendezése a táplálkozás, védekezés, regenerálás és szaporodás szolgálatában áll. Pl. a fejlettebb növényekben a gyökér függőlegesen lefelé, a törzs fölfelé tör akadályok ellenében is (geo-, heliotropizmus). A növényi törzs és az állati test úgy van építve, hogy a lehető legkevesebb anyag fölhasználásával a lehető legnagyobb szilárdságot és hajlékonyságot nyerje. Az állatok

¹ Ostwald elve, *minimum-elvek*; pl. a fény töréskor és visszaverődéskor a legrövidebb idő alatt a lehető legnagyobb utat teszi meg; a méh sejtje, a sodrópille tölcésére minimum-föladatot oldanak meg: minél kevesebb anyaggal minél nagyobb tartót előállítani.

csontváza és izomzata gyors és pontos energia-átvitelre van berendezve. A virágok élénk színe termékenyítő bogarakat, a bogyók magterjesztő madarakat csalogatnak. Az állatok színben, sokan alakban is, a környezethez alkalmazkodnak (mimikri, színmajmolás: kaméleon, leveli béka, sáska, hermelin, zerge stb.). A magvak úgy hullanak, hogy legkönnyebben indulhassanak csírázásnak. — Az *élettevékenységek* még világosabban mutatják a célirányosságot: a legegyszerűbb egysejtű és a legfejlettebb emlős is a környezetből csak azokat az anyagokat választják ki, melyek táplálkozásra alkalmasak,¹ s a viszonyokhoz alkalmazkodnak; pl. a növények szárazság idején lefokozzák párolgásukat. Igen szembevetendő a célirányosság az *állatok ősziőneinél*. A madarak vándorlása ősszel, a halaké íváskor, a méh sejtépítése, a madarak fészekrakása, a pók hálószerzése, a hangyák, méhek közös élete már ősidők óta bámulat tárgya. Érdekesebb *példák*: a mezei egér az összegyűjtött búzaszemekből kirágja a csírárt, hogy ki ne kelhessenek; a szarvasbogár kétakkora üreget váj pondrójának, mint amekkorára a testének szüksége volna, a jövőendő agancs számára; a calicurgus scurra nevű dongó pontosan intézett szűrásokkal széttroncsolja a keresztespók olló- és láb-idegeinek középpontjait s így ártalmatlanná teszi anélkül, hogy megölné, mert ivadékának élőhússal kell táplálkoznia. — A legjelentősebb célirányos tény, hogy *minden petéből vagy magból*, bármilyen külső behatás alatt is, *csak meghatározott fajhoz tartozó lény fejlődik*, mintha tudnák, mivé kell lenniök. Az egyes szervek is, mintha tudnák, mire kell készülniök: a szem fényhatások befogadására fejlődik, még mielőtt fény, a fül hallásra, mielőtt hang érne. — Az *élő fajok összessége* is a paleontologia tanúsága szerint egy haladó sorozatot alkot, melyben a növényi fajok egyre szebb formák és pazarabb színpompá, az állatok egyre bonyolultabb szervezet és fejlettebb idegrendszer felé haladnak természeti katasztrófákon, világhalálokon s egész fajok halálán keresztül.²

¹ Linné szerint a marha 276 fajta fűvet megeszik, 218 máséhoz nem nyúl hozzá, jóllehet hozzájuk fér.

² Az állatok ókorában (*paleozoikus* kor: agyag, kovapala, kvarcitok) a kriptogám növények (harasztok, lepidodendronok stb.), a héjas állatok, óriási rákok, fejlábúak, karlábúak és halak uralkodnak, melyek a cambri-, szilur- és devonformációkban egyre gazdagabb és fejlettebb alakokban jelennek meg. A szén- és a permio-korszakban e tenyészet hanyatlásnak indul és lassan helyet ad a középső- (*mezozoikus*) kor (homokkő, jég) sajátos életének, a gimnoszpermák a tűlevelűek és a nagy csúszó-mászók világának: a triaszban megjelennek az első emlősök, a jurában a sauruszok és a madarak, a krétában a virágos növények. Az új-kor (*kenozoikus* kor) terciérformációjában hamarosan eltűnnek a fejlábúak és a nagy sauruszok, s helyükbe lépnek az óriás emlősök (mastodon, óriás ló, szarvas stb.); a növényvilágban megjelennek az angioszpermák (gyümölcsbe foglalt magvak) s végül a diluviumban az ember és a mai élők.

3. A célirányosság mintegy gyújtópontba sűrűsödik *az emberben*. A normális ember legtöbb tetteiben határozott célokat követ; a táplálkozást, ruházkodást, kényelmet, tudományt, művészetet, vallást szolgáló intézmények összessége, az egész kultúra célirányos tevékenységek bonyolult szövődése. Az egyes emberek célirányos tetteinek egész folyamata adja ki a történelmet, melynek végső célját teljes határozottsággal azonban csak akkor tudnók megállapítani, ha vagy mélyebben belelátunk, vagy a végéről tekinthetnénk vissza, amint a hegyvidék alakulásait is csak az tekintheti át, aki a legmagasabb csúcsokról nézi. De hogy az egész történelemnek épügy, mint az egyes emberek életének vezérsillaga az örök Igazságnak egyre behatódó megismerése és megvalósítása, azt a mélyebben látók már régebben észrevették, s a kinyilatkoztatás megpecsételi, midőn kijelenti, hogy a történelem középpontja Jézus Krisztus.

S ez egyúttal *az a csillagzat, amely felé az egész világ halad*. Mert jöllehet a természet minden rendjének önálló jelentősége is van, mint örök teremtettség gondolat hordozójának és valósítójának (4. §.), mégis az anyagvilág úgy alakult ki, hogy képes lett életet befogadni; a tenyésző élet állati élet felé haladt, mely mint a valóságnak belső tükrözése, magasabb fokot képvisel; az állat életét felöleli az ember, aki azonfelül képes az igazságot megismerni és megvalósítani. S így az alsóbb valók világa a felsőbbeknek, az anyag az életnek, az élet a léleknek, a lélek a szellemnek szegődött szolgálatába, a szellem pedig a legfelsőnek, az örök Igazságnak. A lények összessége egyre kiválóbb létállomásokon halad át; az idők órája a kaosz sötétségéből az erő, szépség és érték kozmoszára, estéről reggelre mutat. (Gen. 1.)

2. A célirányosság *elégseges oka csak értelemről vezetett akarat lehet*. A cél ugyanis egy egységes és értékes gondolat, mely csak a jövőben valósul meg, de már a jelenben hat. Ilyen gondolatokat megfogalmazni csak értelem tud, s csak az értelemmel egybeforrott akarat képes arra, hogy ezeket a gondolatokat megragadja, maga elé állítsa és a természeti erőket megvalósításukra irányítsa.

3. A világon uralkodó célirányosság *elégseges oka csak abszolút célkitűző értelem és célirányító akarat lehet*. A világ lényei ugyanis nem maguk szabnak maguknak célokat, hanem mástól eléjük tűzött célokat követnek. A természet nyilván nem képes sem új célokat kigondolni, sem a meglevőkön változtatni, hanem ösztönösen követi az eléje tűzött célokat. De az ember célirányos tevékenysége sem hordja magában célirányossága teljes okát, hanem másoktól függ. Így pl. eszméi elemeit a tapasztalatból kénytelen meríteni (eszményítés, művészi invenció), ezen eszmények megvalósításában a természet törvényeihez és lényeihez kénytelen alkal-

mazkodni; mindennekfölött pedig a gondolkozás és akarás örök törvényeikhez tartozik igazodni, melyeket sem megalkotni, sem megváltoztatni nincs hatalmában. Tehát a célirányosság elégséges oka csak olyan lény lehet, mely a célok kigondolásában és megvalósításában már nem szorul másra, vagyis abszolút.

4. A világ célkitűzője és irányítója *értelmére nézve kimeríthetetlenül gazdag*, hisz saját magából meríti az eszméket, és *bölcs*, mert alkalmas eszközöket választ az egyes célok megvalósítására, és mindent egy végcélra rendel alá; *akaratára nézve pedig mindenható*, mert csak így képes a dolgokat hathatósan céljuk felé terelni, és *szent*, mert az egész mindenséget úgy irányítja, hogy megvalósuljon az örök Igazság megismerése s szerető szolgálása; ez pedig a legszentebb eszmény.

Az abszolút célkitűző és irányító értelme és akarat a legtökéletesebb egységben van. Célirányosság ugyanis csak úgy valósulhat, hogy az értelemről kigondolt eszmét az akarat magáévá teszi, de úgy, hogy az értelemben is megmarad; pl. a szobrász csak úgy tudja megalkotni művét, ha munkájában folyton előtte lebeg művészi koncepciója. Az értelemnek és akaratnak ez a belső egysége alkotja azt a kiválóságot, melyet *személyességnek* nevezünk. A személy ugyanis olyan önálló lény, aki öntudatra és önuralomra képes, és így minden cselekvésébe egységet, erőt és mértéket tud belevinni.

A személyes abszolút szellem minden célosságnak (azaz tökéletességnek) nemcsak forrása, hanem birtokosa is, hiszen nem tudna a teremtményeknek tökéletességeket adni, ha maga nem volna tökéletes. Tehát az abszolút való az embernek is nemcsak célkitűzője és irányítója (Gondviselő), hanem egyúttal végső célja is; vagyis legmélyebb és legtisztább vágyainak tárgya: a teljes és *legfőbb Jó*. Ez az Isten.

5. Ennek az érvnek gyöngítésére némelyek arra utalnak, hogy

1. sok dolog történik a természetben és a világban, amely nem lehet bölcs és szerető Isten műve, minők a természeti *katasztrófák*, a *sok célszerűtlen szerv*, *pazarlás* (millió meg millió csíra és pete nem éri el rendeltetését), a *sok szenvedés*, az *ádáz harcok* az élők világában, a *sok igazságtalanság*, *nyomor* és a *halál* az emberek között.

De a célirányosságnak *főntelzett nagy tényei le nem tagadhatók* és ezek elégséges okul célirányosan működő szellemet követelnek akkor is, ha itt-ott célszerűtlenségek ékelődnek közéjük; épúgy mint a gép avatott mesterre utal akkor is, ha nem egészen hibátlan a szerkezete vagy működése. — Ami az állítólagos célszerűtlenségeket és bajokat *egyenként* illeti: a természeti katasztrófák, harcok, pazarlások, a szenvedés az emberek és állatok körében, mint Isten művei (lásd 4. §. 4.) arra is szolgálnak, hogy az ő hatalmát és uralmát a teremtmények fölött új oldalról megmutassák. (Zsolt 17.) Tehát van rendeltetésük és annak teljesen

meg is felelnek. — Nevezetesen a *szenvedések* az állatvilágban nem oly nagyok, mint első tekintetre látszanak, mert a ragadozó állatok úgy vannak fölfegyverezve, hogy gyorsan végeznek a zsákmányukkal, melyet azonkívül a félelem mintegy természetes narkózissal elzsibbaszt. Az *emberre nézve* pedig a *szenvedések* és akadályok mindenekelőtt nagy nevelőiskola; de egyúttal a bűn büntetései, tehát így is meg van a rendeltetésük. Aztán meg nem szabad felejtenuk, hogy a földi lét nem öleli föl az ember egész életidejét. Most még Isten útjai gyakran megfoghatatlanok előttünk; az ítéletkor majd kitűnik, hogy köztük egy sem volt igazságtalan. A *háborúk* épúgy, mint más elemi csapások: földrengések, járványok, éhínségek az egyes ember számára nem jelentenek új szenvedést, tehát olyan elbirálás alá esnek, mint a betegség, nélkülözés, halál általában; a közösség számára pedig részint istenítéletek, részint új világalakulásoknak eszközei. A földi bajok bizonyára éles disszharmoniak, de hogy valaha kielégítő harmóniába olvadnak, arról épen az alkotó Művésznek bölcsesége és szentsége kezeskedik. Ellenben, ha nincs bölcs és szent Isten, a baj érthetetlen és elháríthatatlan végzetként üli meg a lelket és megmérgezi az életet, mint a pesszimisták (pl. Schopenhauer, Nietzsche) világnézete mutatja. Ugyanebből a szempontból kell megítélni a bűnt és a kárhozatot is. (Hittan 48. §.)

2. *Nem lehet azt sem mondani, hogy a célirányosságot és célszerűséget (teleológiát) csak mi olvassuk bele a természetbe*, még pedig úgy, hogy részint saját működésünk módjára (analogiájára) fogjuk föl a természeti történéseket (pl. mert a gép célirányos munkánk eredménye, azt gondoljuk, hogy a szervezet is az), részint pedig a folyamatokat visszafelé gondoljuk el (ami a folyamat végén jelenik meg, pl. kifejlett fa, azt az elejére gondoljuk, pl. a magból fa készül). — Ám a) legalább az ember lelki tevékenységében van teleologia; öntudatunk kétségtelen tanúsága szerint ugyanis egységes és értékes alkotást célirányos tevékenység nélkül nem tudunk létrehozni (értelmes könyv, szobor, gép). b) Ami a természetet illeti, legtöbbször igen jól meg tudjuk különböztetni a célirányos folyamatokat a többitől. Senkinek sem jut pl. eszébe azt mondani, hogy egy csonttörés az elesésnek célja (jóllehet annak okozata), vagy hogy a halál az életnek célja (jóllehet vége); tehát a teleológiát nem mi olvassuk bele a természetbe, hanem a természet maga diktálja ránk.

3. *Azzal sem lehet érvelni, hogy az újabb természettudományos kutatás szerint a természeti ható-okok (= a kémiai és fizikai energiák) zárt sort alkotnak és nem hagynak hézagot cél-okok (= célkigondoló értelem és célirányító akarat) számára.* A szervetlen világra nézve, úgy mondják, Laplace, a szervesre nézve Darwin megmutatta, hogy a világ rendje és célirányossága csak mechanikai okok kölcsönhatásának eredménye (pl. a szervek kifejlődése a létért való küzdelemnek és az alkalmazkodásnak). — *Felelet:* a cél-okok a mechanikai ható-okokat nem akarják pótolni, sőt

mindig azok fölhasználásával működnek; hisz a szobrász márványt, véső használ és azt mechanikai törvények szerint mechanikai erőkkel kezeli. De eszünk sürget, hogy mindennek 'elégéses' okát kutassuk, és azért cél-okra kell következtetnünk, valahányszor a természeti erők sokféleségében egységes, értékes gondolat valósul meg, mely több, mint a részeknek összessége. Egy könyvnek nincs megjelölve az elégéses oka, ha megállapítottuk papirosát, ennek gyártóit, a szedőket és az írónak fizikai munkáját, mellyel a kéziratot megírta; a legfontosabb itt az alkotó elme, mely a mű tartalmát megfogalmazta és az összes mechanikai okokat irányítja. Ha ez nincs, nem jó létre értelmes alkotás. Wo rohe Kräfte sinnlos walten, da kann sich kein Gebild gestalten. (Schiller.)

A 4. és 5. §-hoz: *Coszmán*, Elemente der empirischen Teleologie. *Straub*, Der Teleologische Gottesbeweis und seine Gegner. *Lapparent*, Philosophie de la minéralogie. *Reinke*, Philosophie der Botanik. *Gulberlet*, Naturphilosophie. *Lorinser*, Das Buch der Natur (új kiadás). *Broglie*, Preuves psychologiques de l'existence de Dieu. *Prohászka*, Ég és föld, A háború lelke.

6. §. Az istentagadás (atheizmus).

1. Épelméjű meglelt embernek *nem nehéz rájönni, hogy van Isten*. Könnyű ugyanis akárkinek a lépten-nyomon megnyilatkozó rendből és szépségből a legbölcsebb törvényhozóra, a lelkiismeretből a szent és kegyelemosztó Istenre következtetni; annál inkább, mert egy benső szózat sürget bennünket, hogy őt mint feltétlen Urunkat elismerjük és csak tőle várjuk üdvünket. Nem csoda tehát, ha még a legelmaradottabb népeknek is van fogalmuk Istenről. Korunk jeles etnologusai (Roskoff, Quatrefages, Max Müller, Peschel, Tylor) csak megerősíteni, nem megdönteni tudták Plutarchos megállapítását: «Még senki sem akadt olyan népre, mely istenség nélkül élt».

2. De nem oly könnyű Isten létéről állandó tudományos meggyőződést szerezni. Ehhez t. i. mélyreható, erős logikájú elme és hódolatrakész, fegyelmezett akarat szükséges. Aki ezeknek hijával van, könnyen istentagadóvá válhatik. Ilyenek:

1. *Az időszaki istentagadók*. Ezek közé tartoznak mindenekelőtt olyan emberek, akik nagy csapások vagy igazságtalanságok súlya alatt arra a következtetésre ragadtatják magukat: Ha volna Isten, ezt nem engedné meg. Ezek nem gondolják meg, hogy a földi élet nem végső szava Istennek az emberhez, s vakmerően és türelmetlenül eléje vágnak az Ő útjainak.¹ Időszaki

¹ Különben is a szenvedések és bajok itt vannak; elégéses ok nélkül nem lehetnek; s ha nincs Isten, aki pedagógiai okokból küldi ránk (hogy neveljen bennünket), honnan erednek?

istentagadók szoktak továbbá lenni «a szerencse kedvencei», különösen sikerek delelőjén álló férfiak, akik önmaguktól megittasodva felejtik, hogy erejüket Istentől nyerték és hogy a szerencse mulandó. Hozzájuk sorakoznak *vén bűnösök*, akik félnek a kieléhetetlen örök igazságszolgáltatástól, meg *ifjú vétkesek*, akik Istenben és az ő parancsaiban akadályt látnak szenvedélyeik korlátlan kielégítésére. Ezeknél inkább óhaj, mint meggyőződés ez a tétel: Nincs Isten'. (Zsolt. 13.) Mindezekre helyesen mondja Seneca: «Hazudnak, akik azt állítják, hogy ők meg vannak győződve Isten nemlétéről; ha bizonyítgatják is nappal, éjente és a magányban mégis kételkednek».

2. Az *agnosztikusok* azt tanítják, hogy az észnek csak a tapasztalat dolgaival és az életszükségletek fődözésével kell törődnie; ami ezen fölül van (metafizika), azt nem lehet megismerni. Isten létét sem lehet ésszel bizonyítani. Így gondolkozott Kant, továbbá Spencer s több más angol bölcselelő és bölcselelő természet tudós, továbbá az ú. n. pozitivisták (Comte, Taine). — E bölcselelők azonban a) *gúzsba kötik az elmét*, és elvitatják azt a veleszületett jogát, hogy mindennek elégséges okát kutassa. (2., 3–5. §.) Ámde az egészséges elme nem tud belenyugodni az ilyen jogfosztásba, és ezért a XIX. század legtöbb nagy gondolkozója arra szentelte szellemi erejének javát, hogy megtalálja a mindenség abszolút okát. Különben b) *tételüket nem tudják bizonyítani*. Kant megpróbálta, azonban erről írt főművében (Kritik der reinen Vernunft 1781.) sok ellenmondás és hiba van.¹ Továbbá c) *aláássák a vallás alapjait*. Ők ugyan megengedik, hogy az embert sürgeti a szíve Isten elismerésére; sőt Kant szerint lehetetlen az embernek teljesíteni erkölcsi rendeltetését, ha nem teszi föl, hogy van Isten. «Isten a gyakorlati ész posztulátuma (követelménye).» Midőn azonban azt állítják, hogy sohasem lehet ésszel belátni, vajjon igazán létezik-e Isten, tárt kaput nyitnak a folytonos kételkedésnek, tétovázásnak és lagymatagságnak. Mert csak akkor lesz képes az ember egész életét Istenhez igazítani és érte mindent kockáztatni, ha létezése biztos; mesékért és álmokért, akármily szépek is, nem hajlandó az ember fölláldozni azt, ami kézzelfogható, t. i. a földi lét ezer javát.

3. Sokan abban az értelemben istentagadók, hogy *az Istent tévesen ismerik*. A magára hagyott embernek ugyanis Istenre az ő műveiből kell következtetnie, az okozatból az okra. Ezzel az eljárással mindig biztosan meg lehet ugyan állapítani, hogy az ok létezik; de sokszor nehéz eldönteni, milyen az ok. Így könnyű

¹ Ezt ma már elismerik a komolyabb bölcselelők. L. *Külpe*, Immanuel Kant.

arra rájutni, hogy van Isten, de nehéz jól megismerni, milyen az Isten. Nevezetesen nem épen könnyű észrevenni, hogy sem a természet, sem az emberi lélek nem hordják magukban elégséges okukat, hanem egy tőlük teljesen különböző abszolút szellemben birják azt. Ehhez mélyrelátás, körültekintés és különösen a látszattól kiemelkedni tudó lelki szabadság kell; ezzel pedig nem rendelkeznek a szenvedélyek rabjai, a kevélyek, a felületes és egyoldalú elmék. Innen van, hogy mindig sokan akadtak, kik Istent összekeverték a teremtményekkel, mint régen a pogányok, kik isteneiket emberek módjára képzeltek (politheisták), és napjainkban is igen sokan, kik monistáknak vallják magukat.

A *monizmus* alaptanítása: van abszolút való, azaz önmagától való lény, mely mindennek létesítő oka és végső célja; ez azonban nem más, mint maga a minden ($\tau\omicron\ \acute{\epsilon}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \tau\omicron\ \pi\acute{\alpha}\nu$). Tehát voltaképen csak egy lény van ($\mu\omicron\nu\omicron\varsigma$ = egyedüli); az emberek és a világ csak ennek az egy őslénynek megnyilvánulásai, mintegy külseje (mint a fa a földalatti gyökérnek) vagy pedig önkifejtőzésének egyes fokozatai. Az egy ősválót némelyek anyagnak tekintik (*materialista* monizmus), mások szellemnek; s ez utóbbiak közül sokan az ősválót és ennél fogva a világot is Istennek mondják: (*pantheista* monizmus).

1-hez: *Schneider*, Die Naturvölker. *Orelli*, Allgemeine Religionsgeschichte.
2-höz: *Klimke*, Der Monismus. *Bougaud*, A kereszténység és korunk. I. k.

7. §. A materializmus.

1. A *materializmus* az a világnézet, mely szerint az abszolút való az anyag; a nagy természet, valamint a lelki élet csak az anyag erőinek megnyilvánulása vagy eredője (Kraft und Stoff). E fölfogásnak hódoltak régen Epikuros és követői, kik a véletlennek juttattak nagy szerepet a világ keletkezésében; újabban a 18. századi enciklopedisták (különösen La Mettrie, v. Holbach), a 19. században (különösen a 60–70-es években) néhány természettudós, mint Vogt, Büchner, Haeckel, kik a világ keletkezésében a fizikai törvényeket (= mechanikai világmagyarázat) és a mechanikai okokból eredő fejlődést (evolúció) hangsúlyozzák. — Ebből az *elméleti materializmusból táplálkozik a gyakorlati materializmus*, melynek főtételei: Az eszmények (becsület, erkölcs, Isten, öröklét, igazság) ábrándok; az egyedüli reális életcél a földi létet élvezni finomabb vagy durvább módon: «ede, bibe, lude; post mortem nulla voluptas». A mai szocialisták ezt így mondják: az emberiség története nem egyéb, mint kenyérharc; és a társadalmi kérdés csupán kenyérkérdés.

2. Az *elméleti materializmus teljesen téves*. Mert 1) a változások elégséges oka csak abszolút lény lehet, mely maga nem változik, és külső

indítás nélkül képes cselekedni. Az anyag pedig változékony és tehetetlen; tehát a változások első okául el nem fogadható, még akkor sem, ha az anyag és energia mennyisége állandó, vagy ha a mozgás örök volna. Az élet elégséges oka csak abszolút élő és életadó lehet. Az anyag pedig élettelen; az ősnemződés lehetetlen abban az értelemben, hogy az anyag pusztán anyagi erőkkel életet hoz létre. (3. §.) 2) Az érzéklés, gondolkodás, akarás, vagyis az ember lelki tevékenységei az anyagi tevékenységgel éles ellentétben állanak (9. 10. 11. §.), s ezért létesítő okuk nem lehet anyag; senki sem adhatja ugyanis azt, amije nincs. 3) A törvényszerűség és célirányosság csak abszolút értelemmel és akarattal rendelkező valónak lehet műve. (4. 5. §.) Az anyag pedig értelmetlen és akaratlan. Ezzel szemben

3. A 19. századi materialisták azt gondolták, hogy a rendet és célirányosságot Isten nélkül megmagyarázhatja a szervetlen világra nézve Kant és Laplace elmélete, a szerves világra nézve pedig a leszármazáselmélet, különösen a darvinizmus.

Laplace († 1827.) elmélete értelmében naprendszerünk (és Kant szerint az egész csillagvilág) egy ősködből támadt mechanikai törvényszerűséggel, még pedig ilyenformán: az ősköd sűrűsödésnek indult és bizonyos középpontok körül forogni kezdett; az egyenlítő tájékán gyűrűk dudorodtak ki (v. ö. a Saturnus gyűrűit), melyek szétszakadtak és bolygókat, majd hasonló folyamattal mellékbolygókat alkottak; az égi testek csakugyan ma is a lehülés és sűrűsödés különböző fokain vannak. (Ködök, fehér, sárga, vörös, sötét és széthullott égitestek.)

Ezt az elméletet föltalálói mint tudományos föltevést (hypothesis) adták elő, vagyis nem állították, hogy a világok kifejlődése tényleg így történt, hanem csak azt, hogy így történhetett. S csakugyan *sok tényt jól meg lehet vele magyarázni*. Pl. a bolygók és a mellékbolygók nyugatról keletre, csekély eltéréssel a napegyenlítő síkjában, csekély excentricitású ellipszises pályákon keringenek, ellipszoid alakúak, egykor valószínűleg hófolyó állapotban voltak, némelyek ma is vannak (kozmikus ködök). — *Más tények azonban nem akarnak beleilleszkedni* ebbe az elméletbe: az Uranus holdjai (s talán a Neptunusé is) keletről nyugatra keringenek; némely bolygó síkja a napegyenlítő síkjától meglehetősen eltér (különösen a planetoidok); a mozgássebességük, sűrűségük, elhelyezkedésük nem olyan, mint az elmélet kívánná stb.

De ha sikerülne is valaha Laplace elméletét úgy megjavítani, hogy bolygórendszerünk minden csillagászati jelenségét jól megmagyarázná, *akkor sem adna feleletet ezekre a kérdésekre*: Honnan az ősköd és annak első fizikai és kémiai állapota; honnan a középpontok és a forgás; honnan az a mechanikai törvényszerűség és az a célirányosság, melynek értelmében a fejlődés történt? Erre csak egy kielégítő felelet adható: az abszolút

szellem gondolta ki és valósította meg. Laplace elmélete tehát nem teszi fölősslegessé a teremtőt (maga Laplace mint istenhívő élt és halt meg), hanem ellenkezőleg új himnuszt zeng az ő dicsőítésére.

4. A leszármazáselmélet.

A jelenlegi gazdag növény- és állatvilág keletkezésére nézve a természettudósok (a görög Empedokles, a 18. századi Lamarck, a 19. századi Spencer nyomán) általában fölteszik, hogy egy vagy több egysejtűből sok nemzedék során leszármaztak előbb az egyszerűbb és aztán ezekből az összetett szervezetű élők.

Ez a természettudományos elmélet abból indul ki, hogy a faj és változat között alig lehet éles határt vonni, és a következő tényekre hivatkozik: 1. A *szisztematika* szerint a mai élők szerkezet és alak tekintetében oly sorozatokba állíthatók, melyekben az alsóbb és tökéletlenebb fajok szinte észrevétlen eltérések útján átmennek a tökéletesebbekbe. 2. A *paleontologia* a kihalt élőkben a maiaknak elődjait és sokszor átmeneti alakjait ismeri föl. 3. Az *embriologia* arra tanít, hogy a méhmagzat, illetve csíra a teljes kifejlettséget olyan fokozatokon keresztül éri el, amelyek az egymásból leszármazó ugyanazon törzsbeli fajok típusait mutatják (pl. kopolytűk az emlős embriójánál). Ebből Häckel levonta az ú. n. *biogenetikus törvényt*: az ontogenezis (az egyed fejlődése) megismétli a filogenezist (a törzs fejlődését). 4. A *zoo- és botanogeografia* tanúsága szerint számos faj ma oly viszonyok között él, amelyek csak az ősfajoknak feleltek meg egészen; továbbá a geologiailag korán elszigetelt faunák és flórák (pl. Ausztráliában) nagyon elütnek a többitől. 5. A *rudimentumok* (pl. sok állatnál a csülökmaradvány) úgy értelmezhetők, mint előző fejlődésfokozatok maradványai, és az *atavizmusok* (pl. pikkelyes emberek) mint visszaütések.

A leszármazás tana e tényekből nem állapíthatja meg, hogy az élők világa tényleg leszármazás útján alakult ki; hisz sem a multból, sem a jelenből nincs adata arra, hogy valamely faj tényleg más fajból származott le; csak azt állíthatja: lehet, hogy az élők világa így alakult ki. Az evolúció tana eszerint hipotézis, mely azonban a *főntemlített tényeknek nem egyedül lehetséges és nem is teljesen kielégítő magyarázata*. Nem egyedül lehetséges, mert pl. az egyes fajoknak egy harmonikus terv szerinti közvetlen teremtése szintén megmagyarázná mindama jelenségeket, melyekre a leszármazáselmélet hivatkozik; nem teljesen kielégítő, mert sok nehézséggel áll szemben: A szisztematikában a formák hasonlósága még nem vérrokonság (pl. gyík és kígyó, hal és bálna); a paleontologia alig tud igazi átmeneti alakot fölhozni; a biogenetikus törvényről a szakemberek ma általában azt vallják, hogy a sok eltérés miatt törvénynek nem is mondható stb. Mindazáltal

A leszármazás tana a szakemberek közt általában elfogadott és el is fogadható elmélet, mert egyrészt a természettudomány mai álláspontjának jobban megfelel, mint más elmélet, másrészt pedig *istentagadásra nem ad alapot*, hisz az őstípusokat csak teremtő tetterő (3. §.) létesítheti, az élők kifejlődését pedig csak Isten célirányos tevékenysége teszi lehetővé (4. 5. §.). Sőt Isten bölcsesége fölségesebben nyilatkozik meg, ha nagyszerű gondolatait a legegyszerűbb kezdetből kiindulva, az összes természetörök fölhasználásával, folytonos akadályok ellenére valósítja meg. A Genezis első fejezete is csak azt hangsúlyozza, hogy a lények minden rendje az Isten műve; de vajjon közvetlenül és egyszerre hozta-e létre, vagy a már meglevő erők segítségével s közvetve (amint az ember testét is a már meglevő anyagból formálta és az élőket ma is igénytelen petéből, illetve magból lassú fejlődés útján hozza létre), azt nem mondja ki a Szentírás, hanem eldöntését a kutató emberre bizza.

Sok természettudós és bölcselő egy ideig azt gondolta, hogy a teremtő és célirányító Isten nélkül megmagyarázza a világot a leszármazáselméletnek az a formája, melyet Charles Darwin († 1882.) képviselt, ki a mai állat- és növényvilág kifejlődését főként *három tényezőnek* tulajdonítja: a *változékonyság* az őstípusokon új szerveket, tulajdonságokat, hajlamokat kezdeményez. A létért folytatott küzdelemben (*struggle for life*) az alkalmas szervek és tulajdonságok kifejlődnek, a kevésbé alkalmasak elszármaznak s lassanként eltűnnek; hasonlóképpen a gyengébb egyedek kipusztulnak és az erősebbek, életrevalóbbak tartják fenn a fajt (fajkiválás, natural selection). Az *átöröklés* útján a szerzett szervek és tulajdonságok nemzedékről-nemzedékre szállnak és állandókká válnak; a változékonyság és a fajkiválás egyre új fajokat hoz létre.

Azonban ez az elmélet sem nélkülözheti Istent. Mert honnan eredt az őstípus és honnan a mechanikai törvényszerűség, melynek értelmében a fajok kifejlődtek?

Sőt ha föl is tesszük, hogy az őstípus és a mechanikai törvényszerűség már megvan, a darvinizmus még mindig nem tudja megmagyarázni, mi hozta létre az élők kimeríthetetlen gazdagságú és harmóniájú csodás világát. Hivatkozik ugyan a létért való küzdelemre és az alkalmazkodásra, és utal a mesterséges tenyésztésre, melyben a galamb-, ló- stb. tenyésztő alkalmas egyedek párosítása által

új raszokat hoz létre. De ha már itt is csak a legnagyobb gondosság tudja megóvni az új raszokat az elfajulástól, mikép gondoskodhatik a vak létharc a millió meg millió káros befolyás távoltartásáról? Hisz a *harc* tapasztalás szerint csak zűrzavart teremt, ha erélyes vezér nem irányítja. És ha az élők világában csakugyan dúlna e harc (amelyet Darwin a mai társadalmi létküzdelemből olvasott bele a természetbe), érthetetlen, mikép maradtak fenn egyáltalában gyöngye és alsóbbrendű lények? Hogyan veszhettek ki oly félelmes erejű szörnyek, mint a száuruszok? Sőt egyáltalán miért jöttek létre komplikált szervezetű lények? Hisz minél egyszerűbb és igénytelenebb egy lény, annál könnyebb a megélhetése; legjobban az egyszejtűnek van biztosítva a léte! A *változékonyság*¹ célirányítás nélkül szintén nem magyarázza meg új szervek vagy tulajdonságok keletkezését. Darwin szerint ugyanis lassú, alig észrevehető eltérések jönnek létre a meglevő szerveken és tulajdonságokon. Ám egy ilyen csekély változás maga nem ad előnyt a létküzdelemben, és azért visszafejlődik, ha nincs határozott benső törekvés arra, hogy fennmaradjon és továbbfejlődjék. Ezen és sok más, természettudományos nehézség miatt mondhatta nem régen egy híres német biológus: «A darvinizmus ma már a történelemé». (Driesch.)

5. A materializmus eszerint nem tud megfelelni a nagy világkérdésekre: Honnan az anyag, a mozgás, ennek iránya, az élet, a tudat, a gondolkodás, az akarás. Ezt a 19. század közepe táján tetőpontra hágott materialista mámor után a legnagyobb természettudósok belátták és nyíltan elismerték. Dubois-Reymond a német természettudósok helyeslő tapsai közt állapította meg, hogy ama nagy kérdések számára a materializmusnak nincs más felelete, mint «ignoramus et ignorabimus». (Über die Grenzen der Naturkenntniss.)² Wundt, a híres bölcselő, az ő régi materialista álláspontját gyermekbetegségnek nevezi. Valóban, csak a fölületes, látszathoz tapadt, vagy épen szenvedélyektől üzött fiatal elme tudja magával elhitetni, hogy az anyag minden.

Igaz, a természettudományokkal való foglalkozás eltompíthatja az elmét és hozzászoktathatja, hogy csak annak tulajdonítson való-

¹ Erről szintén kétséges, vajjon átlépheti-e a faj határait: mesterséges tenyésztéssel ugyanis csak változatokat sikerült elérni, pl. rózsákon, galambokon.

² «A materializmus, ez a földszülte titán, eddig nem tudta kivívni az igazság diadalát s ezután sem fogja, míg lesz komoly tudományosság, mely nem akar öngyilkosságot elkövetni.» (Hyrtl, a híres bécsi anatómus.)

ságot, amit mérni és tapintani lehet.¹ De a legnagyobb természet-tudósok minden korban belátták, hogy a mérhető, anyagi világ nem az egész valóság, és hogy a tapasztalható világnak oka a tapasztalati világon túl van. Ezért súlyos történeti tévedés, illetve vakmerő megtévesztés azt mondani, hogy a természettudomány vagy a természettudósok istentagadók.

Ellenkezőleg a mai természettudomány megalapítói: Kopernikus, Cuesi Miklós (Nicolaus Cusanus), Keppler, Galilei, Newton; a modern fizika megteremtői: Volta, Ampère, Faraday, Maxwell; a mai kémia kiépítői: Lavoisier, Liebig, Dalton, Pasteur; a szerves természettudományok nagyjai: Linné, Harvey, Müller, Cuvier mind elismerték a személyes Istent; sőt maga Darwin is. Sokan közülök érett korukban ott hagyták a fiatal korukban vallott materializmust, mint Virchow, Wundt, Romanes. A nevesebbek közül újabban csak Haeckel és Oswald materialisták. (Ők monistáknak nevezik magukat; Haeckel 1906-ban Monistenbundot alapított Jénában.) E férfiak jó szakemberek (Haeckel biológus, Oswald kémikus), azonban gyöngébb bölcselek és még gyöngébb historikusok; sőt Haeckel nem átalított monizmusa terjesztésében tisztességtelen eszközökhöz nyúlni. (Kliséhamisítás, kéziratvisszatartás.) Tehát a maguk szakában szerzett tekintélyüket illetéktelenül vetik latba a világnézet nagy kérdéseiben, melyekhez nincs kellő szakkészültségük.

6. Az elméleti materializmus elvesztette azt a tudományos nimbust, mely még a múlt század hetvenes éveiben is körülvette. Azonban a gyakorlati életnek még egyre tart. Pedig a gyakorlati életnek a megismert igazsághoz kell igazodnia; mert egyedül az igazság érdemli meg, hogy uralkodjék és éljen. Tévedésen és hazugságon nem lehet fölépíteni sem az egyesnek, sem a társadalomnak életét. «Sohasem fog bennünket kielégíteni az a tudomány, mely az anyaghoz tapad és nem emelkedik föl a végső okhoz. Az embernek más gyakorlótér és kielégítés kell elméje számára, más vigasztalás az élete számára, más remények szenvedésében, más virágok atyái sírja számára, más dalok gyermekei bölcsőjénél.» (Champagny, francia akadémikus.)

1. 2. Gutberlet, Der mechanische Monismus, Székely, Erő és anyag.
3. Braun, Über Kosmogonie. 4. Wasmann, Die moderne Biologie u. d. Ent-

¹ Méltán gúnyolja ezeket a földhöz ragadt kutatókat Goethe Faustja:
Daran erkenn' ich den gelehrten Herrn!
Was ihr nicht tastet, steht euch meilenfern;
Was ihr nicht fasst, das fehlt euch ganz und gar;
Was ihr nicht rechnet, glaubt ihr, sei nicht wahr;
Was ihr nicht wägt, hat für euch kein Gewicht;
Was ihr nicht münzt, das, glaubt ihr, gelte nicht.

wicklungstheorie, Entwicklungstheorie u. Monismus. *Dennert*, Vom Sterbelager des Darwinismus. *Dudek*, Származástan és világnézet. *Schwertschlager*, Philosophie der Natur. *Hajós*, Az élet titkaiból. 5. 6. *Kneller*, Das Christentum u. d. neueren Vertreter d. Naturwissenschaft. (Magyarul is.) *Dennert*, Die Weltanschauung d. Naturforschers, Die Wahrheit über Häckels Welträtsel. *Engert*, Der naturalistische Monismus Häckels. *Chwolson*, Hegel, Häckel u. d. zwölfte Gebot, Zwei Fragen.

8. §. A pantheizmus.

A pantheizmus alapgondolata: Csak az önmagától való, abszolút lény van; a világ maga egészében és egyes lényeiben az egy abszolút valónak megnyilvánulása, külseje, vagy pedig önkifejtésének egy fokozata; vagyis a mindenség egyetlen egy való, és ez maga az Istenség ($\tau\omicron\ \pi\acute{\alpha}\nu\ \epsilon\iota\sigma\tau\iota\upsilon\ \delta\ \Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$). Főhirdetői az indusok, az újplatonikusok, Spinoza († 1677) és Hegel († 1831).

1. Ez az elmélet helyesen tanítja, hogy van abszolút való, és hogy ez nem az anyag. De *súlyosan téved, midőn az abszolút valót a világgal azonosítja. Mert*

1) *a világ nem abszolút.* Abszolút ugyanis annyi, mint mástól független, önmagától való. Ám a világ lényei változásukban, keletkezésükben, törvényszerűségükben és célirányosságukban egyenként mind mástól függnék, tehát összességükben is. (3. 4. 5. §.)

Nem lehet ezzel szemben arra utalni, *hogy az egésznek lehetnek más tulajdonságai*, mint a részeknek voltak; a részek lehetnek függők, az egész azonban lehet független. — Mert a természettel járó tulajdonságokon az összegezés nem változtat: sok pénztelen ember együttvéve is pénztelen; sok körcikk együttvéve sem egyenes.

2) *A mindenség nem egy lény*, hanem mérhetetlen sok egyednek gyűjtőneve. Öntudatom tanúsága szerint én nem vagyok más lénynek sem része, sem megnyilvánulása, sem átmeneti állomása, hanem minden mással szemben önálló; tehát *legalább egy lény van (t. i. én), amely nem része az egy-mindennek.*¹ — Továbbá, ha a mindenség egy lény volna, akkor egyszerre mozgató és mozgatott, rendező és rendezett, véges és végtelen, anyag és szellem, bűnös és szent, igaz és téveteget stb. volna. Ez pedig ellenmondás; tehát lehetetlen. A pantheizmus nem tud feleletet arra a kérdésre: miért van tévedés, bűn és szenvedés?

¹ Ez a tény megdönti a spiritualista monizmusnak azt a rendszerét is (Mach, Hartmann, Verworn részben Ostwald), mely azzal akarja elkerülni az 1. pontban megállapított ellenmondást, hogy az egy-minden abszolút voltát nem állítja.

Itt nem lehet arra hivatkozni, *hogy az emberben is a testi és lelki* tevékenységek és tulajdonságok különbözök, és mégis a legbelsőbb egységet alkotják. Mert *a)* az ember szellemi tevékenységei a testiektől teljesen különböző szellemi valónak tevékenységei, tehát nem ugyanazon a tövön fakadnak, mint a testiek; és nem lehet azt mondani, hogy a test nem más, mint a léleknek valami nyilvánulása, hanem azt kell mondani, hogy a test más való, mint a lélek. (9–11. §.) *b)* A test függ a lélektől és a lélek a testtől (a kettő együtt pedig a közelebbi és távolabbi környezettől); az abszolút valónak pedig minden mástól függetlennek kell lennie. De nem lehetne az, ha, mint az embernél, külseje függne belsőjétől és viszont.

3) *A legtöbb pantheista azt tanítja, hogy az abszolút lény nem személyes való.* A személyesség a szellemi lényeknek a kiválósága, melynél fogva önálló valók (szubstanciák) s gondolkozásukban és tevékenységükben egységesek, azaz öntudattal és önuralommal rendelkeznek. Ha az abszolút való nem volna személy, akkor hiájával volna a belső egységnek, és képtelen lenne egységes, tervszerű, célirányos cselekvésre. Sőt képtelen volna kívülről eredő indítás nélkül cselekedni, mert csak olyan lény képes magától cselekedni, amely teljesen rendelkezik saját-magával, tehát öntudattal és önuralommal bír. Személyesség nélkül az abszolút való szétbomlanék, mint a kör középpont nélkül vagy a bolygók nap nélkül.

2. A pantheizmussal szemben az igazság a *theizmus* részén van, mely szerint Isten a világtól különböző (= transzcendens), abszolút személyes szellem. Hogy mindamellett még ma is sok bölcsekedő huzódik a theizmustól és a pantheizmushoz szegődik, annak főbb okai: a theizmust a maga teljes tisztaságában mindig a katolikus Egyház képviselte; már pedig sok tudós indokolatlan ellenszenvet táplál az Egyház iránt, és ezt átviszi az Egyháztól képviselt tanításokra is; s így *merő ellenmondási viszketegből is pantheista*. Továbbá a természettel való egyoldalú foglalkozás következtében *sok tudós eltompult az érzékfölötti nagy igazságok iránt* és könnyen abba a gondolatba ringatja magát, hogy a világ az Isten.

Végezetül, jóllehet a pantheizmusnak kézzelfogható érvei nincsenek, mégis *úgy tűnik föl, mintha kiválóbb volna, mint a theizmus:*

a) Általában az a fölfogás járja, hogy «az igazság egyszerű»; már pedig a pantheizmus *egyből magyaráz mindent*. — Csakhogy bármely tételnél elsősorban nem az a fontos, vajjon egyszerű-e, hanem hogy födi-e a valóságot. A pantheizmus pedig a tapasztalható lények sokaságát

nem tudja leszármaztatni az egyből, sőt föloldhatatlan ellenmondásba keveredik; azért nem lehet igaz, ha még oly egyszerű is. A theizmus ellenben eleget tud tenni az egység követelményének, mert azt vallja, hogy a mindenség nem ugyan mivoltában, hanem létesítő okában és végső céljában egy. Tehát a theizmus az igazi monizmus.

b) Azt mondják, hogy a pantheizmus jobban óvja Isten fölségét, mint a theizmus, mely Istent személyiségnek gondolja, tehát emberi korlátoltságot és tökéletlenséget tulajdonít neki. — *Felelet:* A személyesség nem emberi tökéletlenség, hanem a szellemi való szükségképes létformája; lehetetlen egy lénynek mindent elgondolni, csak önmagát nem, mindennel rendelkezni, csak önmagával nem. És ha a pantheizmus Istentől megtagadja a személyességet, nem ember módjára képzei ugyan az Istent, de igenis fű, fa, kő módjára; az *anthropomorphismus*-t elkerüli, de *litho-, phyto-* és általában *hylo-morphismus*-ba esik.

c) Azt is tanítják, hogy a pantheizmus jobban biztosítja a vallás-erkölcsi életet, mert kivonja az erkölcsi törvényt és igazságszolgáltatást egy személyes lény szeszélyessége alól, és a vallásos lelket biztosítja, hogy Isten közel van hozzá, sőt benne van (immanens). — Ezzel szemben tudnunk kell: A pantheizmus, ha következetesen keresztülviszik, tönkretesz minden vallás-erkölcsi életet, mert először is *lehetetlennek vallja az emberi lélek örök életét* (minthogy szerinte az ember csak része az egymindennek, s így valaha visszasülyed az ősmindembe), és ezzel az erkölcsöt megfosztja leghatalmasabb szentesítésétől. (15. §.) Azután *alá-ássa az erkölcsi felelősség alapját*, mert hisz azt tanítja, hogy minden ember az istenségnek egy-egy része s így csak önmagának felelős, azaz kénye szerint cselekedhetik. A pantheizmus nem szorítja az embert arra, hogy indulatait megfékezze, mert hisz ezek végelemzésben egy istenségnek indulatai. Végül *megfosztja a vallásosságot éltető elemétől*. Egy személytelen, öntudat és egyéni szeretet nélküli lény érzéketlen az emberi szív vergődése, süket annak segélykiáltásai iránt. A pantheista istenhívés nem tudott keresztesvitézeket és hittérítőket lelkesíteni.

Ellenben a theizmus Istene megvesztegethetetlenül követeli az erkölcsi parancs teljesítését, még pedig nem szeszély szerint, mert merő igazság és szentség, maga a logika és etika, és hatalmas az erkölcsi rend érvényesítésére. Mivel pedig személy, megérti és értékeli az ember törekvéseit; annál inkább, mert nincsen távol tőlünk: A világ az ő gondolata és akaratténye, tehát benne vagyunk, élünk és mozgunk.

Otten, Apologie des göttlichen Selbstbewusstseins. Uhlmann, Die Persönlichkeit Gottes und ihre modernen Gegner. Sawicki, Das Problem der Persönlichkeit.

B) *Az ember.*

Az első nagy létkérdésre az oknyomozó elme megtalálta a feleletet: van Isten. Most élénk áll egy nem kevésbé jelentős probléma: mi az ember? Mindenestől olyan-e, mint az őt környező anyagi és szerves természet, arra rendelve, hogy az ön- és fajfőntartás földadatainak teljesítése után elmerüljön a keletkezés és enyészet örök folyamatába; vagy pedig több mint a természet, arra képesítve és hivatva, hogy a létfőntartáson túl az örök Igazságot keresse, általa tökéletesedjék s azután örökké bírja? E kérdésben is az okság elvének alkalmazása igazít el. Kiindulva saját lelki életünkől (a benső tapasztalásból), azt találjuk, hogy ismerő és akaró tevékenységünk az anyagival ellentétes szellemi tevékenység. (9. 10. §.) E tevékenységek elégséges oka csak egy, az anyaggal ellentétes természetű szellemi lény lehet (11. §.), amely halhatatlan. (12. §.) E kiválóságok az embernek a környező természettel, nevezetesen az állatvilággal szemben külön rangot biztosítanak. (13. §.)

Hagemann-Dyroff, Mercier, Geyser, Psychologie. Gutberlet, Der Kampf um die Seele.

9. §. Az ember ismerő tevékenységének szellemisége.

1. *Az emberi ismerés érzéklésen kezdődik.* Fizikai jelenségek (nyomások, éterrezgések, levegőhullámok, kémiai folyamatok) az érzékszervekben változásokat, ú. n. fiziológiai ingereket hoznak létre, melyek a vezető idegszálakon az agyba jutnak és azt eredményezik, hogy az emberben a hang-, szín-, tapintás-, hő-, fájdalom-, íz-, szagérzetek stb., illetve az ilyen elemi érzetektől összetett érzékletek (pl. szobám, egy dal) támadnak. Az érzékleteknek az emberben megmaradt nyomai alapján alkotunk *képzeteket*, aminő egy látott tűzvész, egy hallott dal képzete. Az érzékletek és a képzetek az érzékszervek és az idegrendszer közreműködésével jönnek létre; úgyannyira, hogy ha ezek nem működnek (pl. vaknál, süketnél), egyáltalán nem vagy csak hiányosan jönnek létre a megfelelő érzetek és képzetek. Ezért mindezeket *érzéki ismereteknek* mondjuk.

De nem lehet azt mondani, hogy az érzéki ismeretek nem egyebek, mint az agysejteknek és az idegszálaknak merőben fiziológiai termékei olyanformán, mint a nyálka vagy az epe bizonyos mirigyek váladéka. Mert egészen más természetűek, mint az idegrendszerben és az érzékszervekben végbemenő fiziológiai változások; nevezetesen: a legegyszerűbb érzeteket és képzeteket is jellemzi a *belsőség*. Általuk t. i. az ember rengeteg dolognak mását teremti meg a tudatban, mintegy belefényképezi a lelkébe, de anélkül, hogy azokat megváltoztatná, vagy lelkén erőszakot tenne. Az ember képes egy várost, sőt világot tudatába fölszedni, még pedig

teljes nagyságukban, jóllehet agya elenyésző kicsiny hozzájuk mérve; képes egyre új ismereteket gyűjteni anélkül, hogy ezek egymást össze-zavarnák és kioltanák, mint ez az ismételten exponált fényképlemezzel történik; képes a legellentétesebb dolgokat egymás mellett elhelyezni képzeletében: a víz itt nem oltja ki a tüzet, a farkas nem ragadja el a bárányt. Mindez arra mutat, hogy az érzéki megismerés által az ember a reáható sok dolgot képes hensejébe fogadni, mintegy külsőből belsővé, kiterjedetből kiterjedetlenné, sokféleből egységessé tenni. — Ellenben az anyagvilágban csak részek hathatnak részekre, egyik hatás kiszorítja és paralizálja a másikat, és semmiféle anyagrészt vagy halmazt nem képes létrehozni azt a bensőséges egységet, amelyet tudatnak nevezünk. Ezért ma már elismerik nemcsak a pszichológusok, hanem a gondolkodó természettudósok is (Virchow, Dubois-Reymond, Rindfleisch, Kelvin lord, Lodge), hogy a legegyszerűbb tudattények (érzékletek és képzetek) is egészen új világot jelentenek az anyagvilággal szemben, melyet merő természettudománnyal nem lehet megmagyarázni.

Mindazáltal az érzéki ismeretek mindenestől fiziologiai folyamatokhoz vannak kötve, és osztoznak az anyagvilág korlátoltságában: csak azt tartalmazzák, amit külső behatások nyújtanak; s azért a dolgoknak csak anyagi oldalát mutatják a maguk korlátoltságával és változékonyságával olyanformán, mint egy ember fényképe csak annak külső vonalait mutatja. Igaz, több hasonló tárgy megegyező és eléggé föltűnő vonásai közképzetté sűrűsödnek, a különféle képzetek és érzékletek elemei a képzelet (fantázia) segítségével új képzetekké alakíthatók; az elemek azonban mindig érzéklésből erednek; úgyannyira, hogy a vaknak nincsen képzele színekről, az épszeműnek olyan színekről, melyeknek elemei nem a szivárványszínekből és a fényhiányból (fekete) volnának összetéve. Egyszóval: az érzéki ismeretek lelki (pszichikai és nem fiziologiai) tevékenységek, de mindenestül az anyaghoz vannak kötve.

2. Az embernek vannak olyan ismerettevékenységei, amelyek homlokegyenest ellentétben állnak az anyag tulajdonságaival és tevékenységeivel. Ilyen, szellemieknek nevezett ismerettevékenységek:

1. A vonatkoztató tevékenységek, melyekkel megállapítjuk a dolgok hasonlóságát, különbözőségét, egymásutánját, függését stb. A vonatkozások elsősorban érzékelt vagy képzelt tárgyak közt forognak fön, mégis egészen mások; pl. a vörös és kék szín különbsége maga nem vörös vagy kék, hanem épen e kettő különbsége, vagyis egy többlet az érzéki ismerettel szemben.

2. Ha a vonatkoztató tevékenységünk olyan, hogy általa igaznak (= a valósággal megegyezőnek), vagy tévesnek tartunk valamit, ítélet jó létre. Az ítélet érzékfölötti tevékenység, mert először is

két vonatkoztatott dolognak (alany és állítmány) azonosságát vagy nemazonosságot (állító, tagadó ítélet) jelenti ki, vagyis két dolgot egybefoglal, de úgy, hogy mindkettő megmarad a maga mivoltában.¹ Továbbá az ítélet igaz- vagy tévesvoltát belátjuk. Ez az érzéklésben nincs adva, mert a dolgokmagukban sem nem igazak, sem nem tévesek. Végül az ítéletek egyetemes érvényűek (kivételt és változtatást nem tűrnek)² és követelik, hogy elfogadjuk őket. Az anyag pedig változó, és tehetetlenségében az embertől semmit sem követel.

3. Ugyancsak a vonatkoztató tevékenységek fogalomalkotásra képesítik az embert. A *fogalom* úgy jő létre, hogy az érzékletekből vagy képzetből kiemelünk bizonyos jellemző sajátságokat (a fogalmak jegyei), és az így nyert szempontot sok lényben fölismerjük; pl. az asszimilálás valamennyi élő lény jellemvonása. Ezáltal képesítve vagyunk sok lényt egységes szempont szerint áttekinteni, illetve gondolati egységbe foglalni (a fogalom köre). — Az érzéki tehetség ellenben a dolgokat mindenestől úgy fogja föl amint nyilvánulnak (olyanformán, mint a tükör az eléje tartott tárgyat), és nem tud rajta jellemző szempontokat fölfedezni; ehhez egy válogatásra képes és a tárgyba behatoló, aktív tevékenység kell; az érzéklés pedig szenvedőleg viselkedik.

4. Az emberi ismerő tevékenység szellemi jellege legjobban kitűnik az *öntudatból*; ennek segítségével ugyanis az ember tudja, hogy tud valamit és hogy ő az, aki minden lelki élményének birtokosa, hogy ő 'én'. Itt az ember lelke magamagát szemléli: ismerő és ismert egyszerre. Erre semmiféle anyagi, vagy anyaghoz lényegesen hozzákötött tevékenység nem képes; mert ott csak rész hat részre, és így sohasem jöhet létre ez a belsőleges egység, ahol mintegy egy pontba egyesül az embernek egész lelki élete. Az öntudattal velejáró reflexió (= tudatos visszatekintés ismerő tevékenységünkre) arra képesít, hogy

5. *olyan fogalmakat, ítéleteket és (ítéletek kapcsolásából származó) következtetéseket alkossunk, amelyek már egyáltalán nem vonatkoznak érzéki tárgyakra*, minők a tagadó fogalmak (hiány, zérus, végtelen), továbbá ok, erény, igazság, szellem, Isten.

¹ Erre semmiféle anyag nem képes, ott t. i. vagy megmaradnak a dolgok, és akkor nem jő létre igazi egység, mint pl. két láncszem összefűzésénél, vagy ha létrejő, elvész a dolgok külön jellege, mint két vasdarab összekovácsolásánál.

² Pl. Mindennek van elégséges oka; vagy: Napoleont tönkretette oroszországi hadjárata.

Mindezek az ismeretek az érzéklésből indulnak ki. Ezért az idegrendszer és az érzékszervek közreműködésével mennek végbe, de többet tartalmaznak; rátámaszkodnak az ideg- és fiziológiai folyamatokra, de föléje emelkednek, úgy mint a repülőgép a földön indul, de azután elhagyja azt, és a maga erejéből emelkedik a magasba.

3. *Hogy az emberben vannak érzékfölötti, szellemi ismerő tevékenységek, annak külső bizonyága a nyelv, a haladás s a tudomány.*

A nyelv föltételezi a fogalomalkotást, mert szavai a tárgyaknak nem egész tartalmát, hanem csak egy-egy jellemző vonását ragadják ki (pl. ἀνδρῶπιος = fölfelé tekintő), mondattani alakjai pedig a dolgoknak lényeges vonatkozásait (egymás mellett és egymásután, okságok) juttatják kifejezésre, tehát föltételezik a vonatkoztató és nevezetesen az ítélő tevékenységet. A nyelvek szó- és formagazdagsága¹ pedig nyilván mutatja, hogy a nyelvet nem épen a létfontartás, hanem a szabad művészi alkotás vágya, tehát az érzéki lét fölé emelkedő tevékenység sugalja. — A haladás csak úgy lehetséges, hogy az ember képes a dolgokon új szempontokat észrevenni. Ez más szóval annyit jelent, hogy erő van benne többet látni, mint amit az érzékek mutatnak. Hogy tüzet lehet csíholni, ételeket tűznél elkészíteni, különféle szerszámokat és gépeket készíteni, a földet körülhajózni, a természet erőit munkára fogni, arra csak olyan lény tudott rájönni, mely többet lát, mint amennyiről szeme, tapintása stb. értesíti. A nagy fölfedezők az ember szellemi képességének legkiáltóbb bizonyítékai. — A tudomány egyetemes és szükségképes vonatkozásokat állapít meg a dolgok között. Az egyetemesség és a szükségképeség nem anyagi vonás; az anyag ugyanis egyedi, korlátolt, változékony. Tehát ahány tudomány, annyi okmánya van az ember szellemi rendeltetésének. Különösen szembetűnő, hogy akárhány tudománynak teljesen érzékfölötti a tárgya, aminő a matematika, logika, metafizika, teológia.

Ezzel kritériumot (ismertetőjegyet) nyertünk a szellemi tevékenységek megállapítására: ahol a nyelv, haladás, tudomány jelenségeivel találkozunk, az elégséges ok elve alapján arra kell következtetnünk, hogy ezeket a szellemi tevékenység hozta létre. Ahol ezeket nem találjuk, nincsen jogunk szellemre következtetni; sőt megállapíthatjuk, hogy ott a szellem hiányzik. Mert amint lehetetlen a napnak nem világítania, a rózsának nem nyílnia, épúgy lehe-

¹ Körülbelül 900 nyelv, 5000 dialektus van; a magyar nyelvben körülbelül 150.000, a németben félmillió szó; a klasszikus arabban 36 infinitívus, sok nyelvben kettős, sőt hármas szám az egyes és többes mellett.

tetlen a szellemnek a maga sajátos módján nem működni, vagyis nyelvben, haladásban, tudományban magát ki nem fejezni.

Értelme által az ember képességet és hivatottságot nyer arra, hogy az ön- és fajfönntartás szükségletein fölülemelkedve az örök Igazságot keresse, amely nem mint ön- és fajfönntartó elem, hanem mint érzék-fölötti, önálló örök érték vonz bennünket. Quid magis desiderat anima, quam veritatem! (Aug.) «Boldogok, akik éheznek és szomjúhozják az igazságot» (Mt 5 c).

Geyser, Einführung in die Psychologie der Denkvorgänge.

10. §. A szabadakarat.

1. *Az akarat szabadsága abban áll, hogy az ember bizonyos esetekben külső és belső kényszer ellenére képes maga elhatározni, hogy cselekedjék vagy ne, hogy ezt vagy azt cselekedje.*

A szabad cselekvés létrejövéséről a következőket kell tudni: Minden lény, így az ember is szükségkép keresi a maga javát. Mihelyt észreveszi valamiről, hogy javára vagy kárára van, lehetetlen közömbösnek maradnia vele szemben; hanem önkénytelenül kilép közömbösségéből és állást foglal vagy mellette, vagy ellene, aszerint, amint javára vagy kárára van.¹ Már most: hogy mi van az embernek javára vagy kárára, azt sokszor ösztönszerűen érzi és látja meg, különösen ha testi jólétéről van szó; és akkor ösztönszerűen foglal állást (pl. a fuldokló belekapaszkodik abba, ami kezéigyre kerül; az éhesben az étkezés vágya és e vágy kielégítésének gondolatai és cselekvései ösztönszerűen támadnak). Ily esetekben az embernek lehetetlen másképp cselekedni, mint ahogy cselekszik; mert csak egy dolog jelenik meg előtte mint kívánatos vagy kerülendő, s nincs módja többek közt válogatni. Ha azonban az értelem egyszerre több jót állít az ember elé (pl. elutazzék-e vagy se, hajón menjen-e vagy vasuton), akkor rövidebb-hosszabb ideig fontolgat, meghányja-veti, melyik mellett foglaljon állást. Fontolgatás közben mindegyikben talál valami jót, ami biztatja, hogy mellette döntsön, viszont valami rosszat is, ami riasztja; és végre is neki magának kell eldöntenie, hogy miképp foglaljon állást.

Ez az állásfoglalás úgy fogható föl, mint eredő (rezultáns), melynek két összetevője van: az egyik az indíték (motivum), vagyis az a jó,

¹ Ezen állásfoglalás első mozzanata az, hogy az érzetek az emberben vagy kellemes, vagy kellemetlen érzést keltenek. Ennek hatása alatt vagy vonzódás vagy irtózat támad a lélekben ama dolog iránt, és vágyódik azt megszerezni, vagy tőle megszabadulni. E vágy azután ösztönszerűen olyan cselekvésre bírja, hogy a kellemest megszerezze vagy megtartsa, a kellemetlent kerülje, illetve tőle megszabaduljon.

amit elhatározásunkkal el akarunk érni (pl. igazmondásra határozzuk magunkat azért, hogy megmaradjunk a kötelességteljesítés útján); a másik pedig lelkünk önelhatározó képessége. Hogy az embernek van szabadakarata, az azt akarja mondani, hogy bizonyos esetekben állásfoglalásunkat nem határozza meg (nem determinálja) teljesen az indíték, mint pl. a kilőtt golyó irányát és sebességét a kapott lökés, hanem beleszól maga énünk is, amely az indítékok között válogat és egynek elsőbbséget ad.

Mikor tehát az ember szabadakarataról beszélünk, nem azt mondjuk, hogy a szabad elhatározásnak nincs oka, hanem csak azt, hogy a teljes ok nem pusztán az indíték, hanem az indíték és az akaróképesség együtt. Azt sem állítjuk, hogy minden cselekvésünk szabad, sőt azt sem, hogy szabad cselekvéseinkben teljesen függetlenek vagyunk külső okoktól. Hisz nyilvánvaló, hogy vérmérséklet, nevelés, éghajlat nagy mértékben befolyásolnak. Ennélfogva megtörténik, hogy akárhány cselekedetünkben, sőt némely embernek csaknem összes cselekedeteiben a szabadakarat rendkívül kis területre szorítkozik.

2. Az embernek van szabadakarata. Ezt bizonyítja:

1) *öntudatunk tanúsága.* Sok esetben meg vagyunk győződve, hogy másképp is tehetnénk, vagy tehattunk volna. Továbbá meg vagyunk győződve, hogy állásfoglalásra határozhatjuk magunkat akkor is, ha nagyjából egyenlő indítékok állnak egymással szemben; sőt fontolgatunk akkor is, ha egészen határozottan súlyosabb indítékok húznak az egyik irányba; tehát tudjuk, hogy ilyenkor is hatalmunkban áll úgy foglalni állást, amint mi akarjuk. Ez mind önámítás volna, ha külső vagy belső kényszer hatása alatt cselekednénk. Azért ma már a komoly gondolkozók egyértelműleg elismerik, hogy lélektani szempontból az akarat szabadsága kétségen felül áll.

De, mondják sokan, az öntudatnak tanúsága ellene mond az okság elvének, azért illuziónak kell minősíteni. — Felelet: A szabadakarat tana nem mond ellen az okság elvének; hisz a szabad elhatározás elegendő oka mindig meg van adva az indítékban és önelhatározóképességben. Sokan persze azt hiszik, hogy minden ok a mechanikai, természeti okok módjára működik, s hogy ennélfogva minden okozat irányban és tartalomban teljesen meg van határozva rajta kívül álló okok által. De épen lelki tevékenységeink, nevezetesen szabad cselekvéseink tesznek bizonyosságot, hogy van lelki okság (pszichikai kauzalitás) is, amelyet az jellemez, hogy belülről, a lélekből indul ki és nagyrészt benn is marad (immanens). — Különben is, ha öntudatunknak ily kézzelfogható tanúsága csal, holott millió meg millió alkalommal világosan megismétli tanúságtételét, akkor kinek hihetünk? De öntudatunk nem is ámit bennünket! Hisz világosan különbséget tesz oly cselekvések közt, melyekben kényszerűség vezet (ha neszt

hallunk, hirtelen oda fordítjuk fejünket; v. ö. gépiesen végzett cselekedetek, pl. beszéd, lélekzés), és olyanok között, melyeknek urai vagyunk.

2) *Az emberiség közmeggyőződése az, hogy lényeges különbség van jó és rossz cselekedetek között (Erkölcstan 4. §. 3.) és hogy a jó cselekedetek tiszteletet és elismerést, a rosszak ellenben megvetést és büntetést érdemelnek*, még pedig tekintet nélkül arra, hogy hasznosak avagy kedvesek-e nekünk. Ám ha az ember nem tehetne más-kép, mint ahogy tesz, minden cselekedetét egyformán kellene el-bírálni és nem volna elégséges okunk arra, hogy a jó tetteket el-ismeréssel, a rosszakat elítéléssel illessük.

3) *Mindenki érzi, hogy bizonyos cselekedetekre kötelezve van*, azaz föl van hiva arra, hogy bármilyen külső vagy belső behatás ellenére is azokat végbevigye. Az államok is törvényeket hoznak, az emberek egymással szerződéseket kötnek abban a meggyőző-désben, hogy az érdekeltek képesek ezeket megtartani ellentétes befolyások ellenére is. Erre nem volna elegendő alapunk, ha az ember cselekedeteit nem ő maga, hanem az indítékok, illetve a körülmények határoznák meg.

4) S végül *megfontolt cselekvéseinkért vállaljuk a felelősséget*, azaz elismerjük, hogy tetteink nem a körülményektől erednek, amelyek fölött nincs hatalmunk, hanem mi tőlünk, illetve oly képes-ségünkől, amely fölött hatalmunk van. Tehát az erkölcs és köte-lesség az embert tettei urának hirdetik.

3. A szabadakaratot *ma sokan tagadják*; különösen bölcselek, jogászok, orvosok. *Ennek okai*: a bölcselek ész számára nehéz kér-dés, mikép kell öntudatunk kétségtelen tanúságát összeegyeztetni az okság elvével, és mert sokan vagy a szabadakaratot, vagy az okság elvét önkényesen értelmezik, ellenmondást fűdöznek föl a kettő közt. Orvosok, jogászok és társadalmi bölcselek pedig azt tapasztalják, hogy akárhány ember ösztöneinek és külső befolyá-soknak rabja; ebből aztán elhamarkodva azt következtetik, hogy nincs szabad önelhatározó képességük. Végül akárhány embernek azért is rokonszenves a szabadakarat tagadása, mert ez egyúttal a komoly felelősségnek is tagadása, és könnyelmű életre ad szabad-ságlevelet. — Mindezek *a következő nehézségeket támasztják a sza-badakarat tanával szemben*:

1. *A legerősebb indíték bírja az embert elhatározásra*; ha válasz-tásunk van két állás közt, melyeknek egyike évi száz, másika évi ezer arany tiszta jövedelmet ígér, okvetlenül az utóbbit fogjuk

választani. — Erre nézve azt kell tudni: az ember nem határozza el magát vakon, hanem az értelem útmutatása alapján okossággal; azért természetes, hogy a nagyobb jó mellé áll. Csakhogy a fontoló értelem minden jóban talál valami rosszat is. Így pl. magában véve az ezer arany kívánatosabb, mint a száz, de lehet, hogy annak fejében nehezebb munkát vagy esetleg becsutelt dolgot követelnek tőlünk, és akkor már a száz arany lehet a kívánatosabb; végelemzésben tehát az akaratnak kell eldönteni, hogy melyik mellett foglaljon állást.¹

2. Azt is szokták mondani, hogy az ember úgy cselekszik, amint a jelleme vagy nevelése megszabja; ha pl. valakit meg akarunk vesztegetni, és mi ismerjük a jellemét, előre meg tudjuk mondani, engedi-e majd vagy nem. — De ép a tapasztalás bizonyítja, hogy ily esetekben gyakran csalódunk. Hányszor hallani, hogy valaki azt mondja ismerőséről: ezt nem vártam volna tőle. Tehát a jellem nem befolyásolja az embert annyira, hogy csak egyféleképp cselekedhessék. Továbbá tudni kell, hogy a jellem maga is szabad cselekvések eredménye (l. Erkölcsan 5. §.).

3. Sok embernek egész életét a veleszületett testi tulajdonságok határozzák meg (pl. a Lombroso-féle betörő-típus), és a többi is legtöbbször szeszélyektől, testi vágyaktól vagy külső befolyásoktól engedi magát vezettetni. — *Felelet:* Az akarat szabadsága nem abszolút, hanem sok mindentől függ, nevezetesen testi dispozióktól is. De azért bizonyos esetekben az ember mégis magamagától foglal állást, mint a fönt kifejtett érvek bizonyítják. Igaz, a szabadakarat képessége pusztán csira, melyből csak állandó aszkézis tudja kifejleszteni az erkölcsi szabadságot, vagyis azt a készséget, melynél fogva az ember külső és belső csábítások ellenére is a törvény útján jár. Aki ezt az önképzést elhanyagolja, abban a szabadakaratot lassan elfojtja az állatember ösztönössége.

Ezeknek a nehézségeknek közös gondolata az, hogy az ember cselekvéseit nem ő maga, hanem valami más határozza meg (**determinizmus**; *determinare* = meghatározni), még pedig vagy az indíték (lelki tényező, ezért pszichikai determinizmus) vagy a jellem (erkölcsi valami, ezért etikai determinizmus), vagy fizikai, illetve fizioiogiiai valóság (= fizioiogiiai determinizmus).

¹ Lehet tehát ezt is felelni a nehézségre: Van abban valami, hogy az ember az erősebb indíték értelmében foglal állást; de hogy melyik indíték legyen erősebb, ebbe már beleszól az akarat.

A determinizmus mellett jogászok és nevelők azzal is szoktak érvelni, hogy a büntetésnek nem volna foganata, sőt a nevelés is hiábavaló volna, ha az embernek lenne szabadakarata; mert bármint hatunk is rá neveléssel vagy büntetéssel, tettei kiszámíthatatlanok maradnak, s így lehetetlen azoknak határozott irányt adni úgy, mint az erkölcsi és a jogrend megkívánja. — De ezek figyelmen kívül hagyják, hogy a tények az ő elméletüknek is ellene mondanak: a leggondosabb nevelés és a legszigorúbb büntetés sem tudja az embereket egész biztosan egy irányban determinálni; jó nevelésben részesült emberek is elzúllhatnak. Másodszor pedig téves fogalmuk van a szabadakaratról, ha azt gondolják, hogy ez egyenlő a szeszéllyel és a kiszámíthatatlansággal. Hisz az akaratot az ész vezérli, azért az ész által lehet is rá hatni. — Sőt tovább kell mennünk ama fölfogás elítélésében: akkor nem lehetne szó nevelésről, ha az embernek nem volna szabad az akarata; mert a nevelésnek az a föladata, hogy erőt adjon az embernek, melynek segítségével a külső és belső behatások ellen a jobb elvek értelmében tud cselekedni; ez pedig lehetetlen, ha az emberben nincs képesség arra, hogy külső és belső kényszer ellenére, pusztán az erkölcsi elvek és értékelések alapján foglaljon állást.

4. Az *energia megmaradásának elve* nem engedi, hogy a szabadakarat részéről energia-többlet jusson a természetbe; ám a szabad cselekedet magából, tehát egyenlő értékű egyéb energia fölhasználása nélkül energiát tudna termelni, és így megnövelné a világ energiamennyiségét. — *Felelet:* A szabadakarat tana nem mond ellen az energiák megmaradásának még akkor sem, ha az életfolyamatokban és testi életünkben is szigorúan érvényesül az energia megmaradásának törvénye (ami valószínű); mert akkor a szabadakaratnak az a szerepe, hogy az élettani energiáknak irányt adjon. Ez pedig lehetséges energia-növelés nélkül (tükör a fény-sugárt irányítja energia-változás nélkül), vagy legföljebb olyan csekély energia-átvétellel jár, hogy az fizikailag ki nem mutatható.

5. A *statisztika* szerint a szabadoknak tekintett emberi cselekedetek meglepő törvényszerűséggel mennek végbe. Így pl. az öngyilkosságok gyakoriságát föltüntető görbe évről-évre ősszel és télen alább száll, tavasszal és nyáron emelkedik, legmagasabb júniusban. Ha az ember szabad a cselekvéseiben, honnan e törvényszerűség? — *Felelet:* Az ember a szabadakaratánál fogva a külső körülmények ellenére is foglalhat állást; de nincs kényszerítve, hogy ezt tegye; és rendesen nem is szokta tenni. Ha valakit gazdag örökséggel kínálnak, biztosra vehetjük, hogy elfogadja; de azért senkinek sem jut eszébe azt mondani, hogy kényszerítve volt. Az ember ugyanis nem vakon cselekszik, hanem megfontolva. Már most hasonló külső körülmények nagyjából hasonló megfontolásokra és elhatározásokra

bírják az embereket, s a statisztika épen ezeket regisztrálja. De hogy egy-egy ilyen elhatározást milyen belső fontolgatások, sőt küzdelmek előztek meg, arról a statisztika hallgat.

4. *A szabad elhatározás szellemi tevékenység.* Mert a) az anyagi és az anyaghoz lényegesen hozzákötött tevékenységet a rá ható erő irány és nagyság tekintetében teljesen meghatározza; a szabad elhatározást azonban a cselekvő én a rajta kívül álló hatóerők ellenére is képes irányítani. A szabad elhatározás által l) az ember akarhat szellemi javakat, minők hír, tudomány, erény, szépség. Ezért az ember képes a legfelső Jó birására törekedni, képes vallási, erkölcsi és esztétikai életet élni. Az anyagi tevékenység ellenben szükségképp anyagi javakra irányul. c) Az ember akarhatja a szellemi javakat anyagiak mellőzésével, sőt azok ellenére is. Az a benső küzdelem, melyet kísértések közepett vívunk kell, és az az áldozat, melybe a kötelességteljesítés sokszor kerül, kézzelfogható bizonyosság rá, hogy az ember szabad tevékenysége teljes ellentétben van a testi tevékenységekkel. Tehát vallás, erkölcs és művészet épúgy külső bizonyosságai a lélek szellemiségének, mint nyelv, tudomány és haladás.

Ha az embernek csak anyagi, illetve érzéki tevékenységei volnának, mindig a test érdekei győznének, és érthetetlen volna nemcsak az önmegtagadás, hanem még az öngyilkos szánalmas elhatározása is. Egy lény sem akarja vesztét; és ha az ember csak testi lény volna, teste ellen nem foglalhatna állást, épúgy, mint az állat sem sanyargatja testét és nem követ el öngyilkosságot.

Gutberlet, Die Willensfreiheit u. ihre Gegner; Notter, A szabadakarat; Akaratnevelés; Foerster, Élet és jellem; Gillet, A jellemnevelés.

11. §. Az emberi lélek önálló szellem.

1. *Az emberi lélek önálló lény* (szubstancia). Vannak ugyanis tevékenységei: gondolatai, érzései, elhatározásai. A tevékenységek pedig mindig valaminek vagy valakinek, azaz egy önálló lénynak a tevékenységei; amint kerektség, fehérség, mozgás nincs kerek, fehér, mozgó valami nélkül, úgy gondolkozás, érzés, akarás nincs gondolkozó, érző és akaró nélkül.¹

¹ Helyesen mondja korunknak egyik legélesebb elméjű bölcselelője: «Kétféle, vajjon valaki komolyan el tudja-e gondolni, hogy van fájdalom, amely nem valakinek fáj, akarás, amelyet nem valaki akar, és hogy e tevékenységeknek tudata megvan valahol anélkül, hogy volna tudójuk». (Sigwart, Logik II° 202.)

Az emberi lélek szellem, azaz egyszerű, bensőséges, az anyagtól független lény, melynek rendeltetése (értelemmel és akarattal) szolgálni az igazságot. Értelmi és akarati tevékenységei ugyanis szellemiek (9-10. §.); ezért szelleminek kell lennie ezen tevékenységek hordozójának, a léleknek is, mert amilyen egy lénynak a tevékenysége, olyan maga az a lény is. (Operari sequitur esse.)

2. Az ú. n. *aktuális elmélet hívei* (pl. Wundt, Paulsen) a lélek önállóságára nézve azt mondják: *önálló valók, szubstanciák nincsenek.* Amit önálló léleknek gondolunk, az nem egyéb, mint számos lelki tevékenységnek (aktusnak) összessége; ha ezeket gondolatban egyenként eltávolítjuk, semmi sem marad; épügy, mint egy kocsinak egymásután elveszszük a kerekeit, tengelyeit, rúdját stb., megszűnik a kocsi.

De nincs igazuk. Mert az összes lelki tevékenységeknek az énben osztatlan, egységes középpontjuk van. E bensőséges és osztatlan egységnek elégséges oka csak egyszerű, egységes és önálló lény (szubstancia) lehet, mely több, mint a lelki tevékenységek összessége. Mert a) gondolataimról, elhatározásaimról stb. tudom, hogy az én élményeim, hogy én vagyok azok birtokosa; már pedig a birtokos több, mint a birtokában levő dolgok összessége. b) Mikor több lelki tevékenység egymással ellentétbe kerül (pl. érzéki vágy és a kötelesség gondolata), ezt az ellentétet én átérzem és szenvedek benne. Ez lehetetlen, ha a lelki élmények csak egymásba kapcsolódnak, és nem vonatkoznak egy bensőséges, egységes valóra, egy önálló lélekre; épügy, mint a háborúban a katonák páros viadalait nem érzi és szenved a egész, hanem csak a küzdő felek. c) Élményeimnek nemcsak passzív szemlélője vagyok, hanem magam is bele tudok nyúlni azok alakulásába önálló gondolatok és állásfoglalások által, vagyis tevékenységeknek nemcsak átmeneti állomása, hanem kezdőpontja is vagyok. Ez lehetetlen, ha a lélek önállósága csak képzeletben létezik; cselekedni, tevékenynek lenni csak önálló való tud. — *Ad hominem* még ezt lehet mondani: Akik a lélek önállóságát, szubstancia-voltát tagadják, rendesen elismerik, hogy van anyag; mert belátják, hogy a szervetlen állapotoknak és jelenségeknek kell hordozójának lennie. De vajjon a szellemi tevékenységek ellehetnek-e megfelelő hordozó nélkül? Aki a lelket tagadja, annak következetesen az anyagot is tagadnia kell, sőt az igazság nagyobb látszatával; mert hisz a lélek bennünk van, hozzánk legközelebb áll és az első, amit megismerünk; az anyag meg rajtunk kívül van, azt csak lelkünk útján ismerjük meg.

3. A *materialisták* a léleknek az anyagtól független szellemi önállósága ellen arra hivatkoznak, hogy a lelki tevékenységek az idegrendszerre, főként az agyra vannak utalva: az agynak fáradtsága, fejletlensége vagy betegsége a lelki tevékenységek lefokozását,

sőt megszűnését vonja maga után; bizonyos lelki tevékenységek az agynak bizonyos helyéhez vannak kötve (lokalizálva), és ennek megsértése vagy eltávolítása után a megfelelő lelki tevékenységek megszűnnek. Nagyjából meg lehet állapítani, hogy a lelki tehetség állatnál és embernél egyenes arányban áll az agy fejlettségével.

Felelet: E nagyjából kétségtelen tényeknek két magyarázata lehet: 1. Az összes lelki tevékenységek az agynak működései (funkciói), tehát anyagi tevékenységek; mert így természetes volna, hogy a működőnek állapotváltozása szerint változik a működés is; ha a gép megromlik, működésében zavarok állnak elő. Ez azonban elhamarkodott következtetés volna; olyan t. i., mintha valaki azt mondaná: ecset és festék nélkül nincs festmény, tehát a festmény nem egyéb, mint az ecset és festék funkciója. Sőt teljes téves következtetés volna, mert az emberben minden kétséget kizárólag vannak olyan tevékenységek, melyek nem az anyagnak funkciói. (9–10. §.) — Marad tehát a második magyarázat: 2. *A lélekkel a test a legszorosabb egységben van*, arra rendelve, hogy szolgálja és szövet-segese legyen. A szellemi tevékenységhez az érzékek szolgáltatják az anyagot; a lélek a művész, a test a hangszere. Így érthető, hogy a test hat a lélekre, és hogy az idegállomány állapota befolyásolja a lelki tevékenységeket: a rosszul hangolt zongorán a legjobb művész játéka is hamis; ha egyes húrok hiányzanak, a megfelelő hangok a gondos művész játékában is kiesnek (mint egyes agyrészek betegsége esetében bizonyos lelki működések.) Ellenben minél jobb a hangszer, annál művészebb játékot lehet kicsalni belőle.

Végelemzésben tehát azt kell mondanunk, hogy a lélek szellemisége kétségszoros tény, mert vannak szellemi tevékenységek. Ezt a tényt nem dönti meg az a másik, hogy a lélek bizonyos tevékenységekben az agyra szorul. *A test és a lélek e viszonyának mikéntjét nem ismerjük eléggé.* Sok igazsággal vagyunk így: tudjuk a tényt, de nem értjük a módot. Pl. az elektromos vagy a gravitációs jelenségek és törvények kétségszorosak, és mégsem tudjuk, mi okozza őket. — Az igazság érdekében meg kell még jegyezni, hogy a materialisták állításai nem egészen földik a valóságot: az agyfejlettség és a szellemi tevékenység fejlettsége nincsenek mindig és nincsenek pontosan egyenes arányban. Valamikor azt hitték sokan, hogy az agymennyiség a szellemi tevékenység fokmérője, de kitűnt, hogy pl. Leibniznek agya csak 1257 gr. volt, holott az átlag 1400 gr.; mikor azután a szellemi tehetségek fejlettségének mértékét az agytekevénységek nagyságában vagy az agy foszfortartalmában keresték,

méltán lehetett arra utalni, hogy a marha agya sokkal tekervényesebb és a liba agya foszfordúsabb, mint az emberé.

Gutberlet, Kampf um die Seele. Cotlarciuc, Das Problem d. immateriellen, geistigen Seelensubstanz.

12. §. A lélek halhatatlansága.

Az emberi lélek halhatatlan, vagyis a test halála után nem szűnik meg, hanem mint egyén vég nélkül tovább él.

1. Ennek a nagy igazságnak első bizonyítéka az a tény, hogy az emberi lélek *önálló szellemi való*. Mint ilyen ugyanis a lélek

a) *egyszerű, osztatlan, bensőséges egység; ennél fogva nem bomolhat részekre*, mint a test, hanem megmarad a maga mivoltában.

Nem lehet tehát azt mondani: amint a lelki tevékenységek, gondolatok, érzetek, képzetek, érzelmei, elhatározások egymásután kialszanak, elfogy a lélek. Az alvásban sem tud az ember magáról; szinte elveszíti az énjét. — Láttuk ugyanis, hogy a lélek több, mint élményeinek összessége: lelki állapotoknak önálló, egységes hordozója és birtokosa; tehát amint a lelki élmények gyarapodása (tanulás, tapasztalás útján) nem magát a lelket, hanem annak csak birtokát gyarapítja, úgy a fogyások sem magát a lelket, hanem annak csak birtokát kisebbítik. Épen az alvás kézzelfogható módon mutatja, hogy van az emberben valami, ami a lelki állapotoknak önálló hordozója. Mert különben mikép volna lehetséges az elálmósodásnak ellenállni? Mikép volna lehetséges a fölébredésben az alváskor «elvesztett» ént megtalálni? és különösen mikép volna magyarázható, hogy erős külső behatásra (zaj, erős érintés) az ember legmélyebb álmából is öntudatra tud ébredni? Miért nem lehet a halottat is így fölébresztetni? A léleknek elválása a testtől mindenesetre titokzatos valami, de módját épen az álmok sejteti: A halálban az ember elalszik, hogy utána egészen új életre ébredjen.

b) *A lélek szellemi tevékenységei többletet tartalmaznak a szervezettel szemben*, és ennyiben függetlenek a szervezettől; következőképpen a lélek léte is lényegében független a szervezettől, mert a lét olyan, mint a tevékenységek (*operari sequitur esse*). A lélek a szellemi tevékenységekben rátámaszkodik ugyan a testre, de föléje emelkedik; ezért nem enyészik el a testtel együtt, amint a madár is elszáll, ha letörik az ág, melyen ült.

Pszichológusok itt fölvetetik a kérdést: *mikép gondolkozhatik és akarhat a lélek, ha egyszer nem áll szolgálatára az idegrendszer*, amely neki anyagot, érzéki benyomásokat szolgáltat? — *Felelet*: A léleknek van a szervezettől független tartalma, t. i. a szellemi igazságok és az erkölcsi

elvek, amelyeket az emlékezetben a földi létből a másikba magával vihet. Továbbá az sem lehetetlen, hogy a testek föltámadásáig (ami a kinyilatkoztatásból biztos. Hittan 47. §.) Isten rendkívüli módon gondoskodik a szervezet helyettesítéséről. A legvalószínűbb azonban, hogy a lélek részint a szellemi világból (Isten, angyalok), részint az anyagi világból közvetlenül, testi közvetítés nélkül kapja a szellemi életéhez (értelmi és akarat-életéhez) szükséges anyagot.

2. A halhatatlanságnak második bizonyítéka *a léleknek magasabb hivatása*. Az emberben ugyanis megvan a képesség arra, hogy az igazságot megismerje és az erkölcsi törvényt megvalósítsa. Ám az igazságot mindenki elenyészhetetlennek, örökértékű jónak tartja.¹ Hasonlóképpen az erkölcsi jó, ú. m. a tiszta szeretet, a hazáért tett áldozat, hála stb. mindig nemes és elismerésre méltó marad, bármint változik is a világ. Következésképp enyészhetetlennek és öröknek kell lenni annak a léleknek is, amely az örök igazságot és szentséget képes magába fogadni, és amely az örök Igazsággal és Szentséggel lényegében rokonnak mutatja magát: »Du gleichst dem Geist, den du begreifst» (Goethe).

Ez a következtetés egyúttal azt is mutatja, hogy az emberi léleknek van rátermettsége örökké élni, mert tud mit csinálni egy örökkévalóságon keresztül: az örök és kimeríthetetlen Igazságot szolgálni.

3. A halhatatlanság legkézzelfoghatóbb bizonyítéka *Isten léte*. Mert a) *Isten igazságossága* követeli, hogy minden jó elvegye jutalmát és a rossz büntetését. Ez pedig nem történik meg a földi életben («nincs igazság a földön»). Sok jó ember végig szenved, holott jó sorsot érdemelne; sok rossz pedig végig büntetlenül garázdálkodik és még lelkiismerete furdalásait is elhallgattatja. Pedig nem maradhat a jó jutalom és a gonosz büntetés nélkül. Minthogy ez nem történik meg a földi életben, a földi élet után kell bekövetkeznie. b) *Isten végtelenül bölcs*, és ennél fogva nem tehetette meg, hogy az emberbe föltétlenül értékes, nemes és kiirthatatlan vágyakat oltott melyek soha kielégítést nem nyernek. Már pedig az emberben a legnemesebb vágy az, mely őt folytonos haladásra, tökéletesedésre készíti, még pedig két irányban: *Esze* sóvárogja az igazságot, még pedig egyre több, mélyebb és teljesebb igazságot; de a földi életben csak alig tud valamit kibetűzni az igazság könyvéből.² Az ember *szíve* boldogságot kíván: de minél emelkedettebb a lelke, annál kevésbé tudja azt megtalálni a földön és

¹ Még a materialisták is azért tagadják Istent és a lelket, mert azt mondják, hogy e tételek nem felelnek meg a valóságnak, nem igazak.

² Egy Newton is azt mondja: »Úgy vagyok, mint a kis gyerek, ki a tenger szélén néhány kis kagylóval játszik, és az egész óceán ismeretlen előtte».

a földi dolgokban. Minthogy tehát Isten az ő bölcsességében sem mit nem alkotott hiába, e nemes vágyakat és törekvéseket azért oltotta az emberbe, hogy valaha kielégülést találjanak. Minthogy ez nem történik meg a földön, a földi lét után kell bekövetkeznie.

4. *A halhatatlanság a nemzetek közös hite.* Régi népek hitregéin, a klasszikusok költészetén, a vadak álmain, a keletiek lélek-vándorlásain csak úgy, mint a nagyok önkészítette sírfömliratain keresztülszövődik az a meggyőződés, hogy a halál az ember létében nem a végső szó.¹

Honnan volna az emberiségnek e közmeggyőződése, ha nem valóságban alapulna? Igaz, erre újabban némelyek azt mondják, hogy az elnyomottak és szenvedők jobb haza utáni vágyai, a gyávák halálfélelme volt megteremtője a halhatatlanság hitének. — De akkor magyarázzák meg, miért épen az emberben fakadt ez az örökélet utáni vágy? Hogyan tudott gyökeret verni a halhatatlanság hite, mikor mindenünnen csak az enyészeti törvénye szól felénk és a földöntúli létet annyira nem tudjuk elképzelni?

Komoly gondolkozó nem zárkozhatik el azon belátás elől, hogy a halhatatlanság meggyőződése az emberhez méltó nemesebb életnek föltétele. Mert ha a földi léttel minden egyéni életnek vége, akkor természetsszerűen a földi élet fogható örömei lesznek a legtöbb ember vágyainak netovábbja, és már semmi sincs, ami őt lemondásra, áldozatra bírja magasabb javak érdekében; így a társadalom alapjai megdőlnék, mert lemondás és áldozat nélkül emberek társas együttléte nem sokáig lehetséges. Igaz, újabb szociológusok és bölcselők azt mondják, hogy az ember éljen abban a tudatban, hogy a közemberiségért, a jobb jövőért dolgozott. De ugyan kit tud lelkesíteni egy kétes jövőnek még kétesebb jobbrafordulása? Mit ér az embernek az a tudat, hogy sokan boldogok lesznek, amikor ő most boldogtalan? Hiába mondják neki: találjon vigasztalást abban a tudatban, hogy a halál a természet útja, hogy ezen nem lehet változtatni, tehát törődjék bele. Ezt a beszédet az emberi szív sohasem tudja elfogadni; nemesebb vágyai és letörhetetlen életösztöne halhatatlanságot akar:

Die Welt ist tief, tief ist ihr Weh —

Lust tiefer noch als Herzeleid.

Weh spricht: Vergeh!

Doch alle Lust will Ewigkeit,

Will tiefe, tiefe Ewigkeit.

(Nietzsche.)

Schneider, Das andere Leben. Kneib, Die Beweise für die Unsterblichkeit d. Seele.

¹ Oly hatalmas e meggyőződés, hogy még a lélektagadók sem tudják magukat kivonni varázsa alól. A *materialista is beszél az anyag és erő fönnmaradásáról*; tudományának büszke tétele: a természetben semmi sem vész el. De ezektől méltán lehetne kérdeni, hogy hová lesz a lélekenergia, amelynek semmi mechanikai egyenértékét nem lehet kimutatni?

13. §. Ember és állat.

1. Az állatok, különösen a fejlettebb emlősök több tekintetben hasonlóak az emberhez.¹ A múlt század hatvanas évei óta Darwin leszármazási elméletét Büchner és Häckel az emberre is kiterjesztették, és azóta tudományos és népszerű könyvekben gyakran találkozni azzal a fölfogással, hogy az ember hosszú fejlődés útján állatból származott; ennél fogva tehát maga is csak tökéletesebb állat, és nincs az állaténál lényegesen magasabb rendeltetése és halhatatlan lelke.

Ezzel szemben az az igazság, hogy az embert áthidalhatatlan űr választja el az állattól: az embernek van az örök Igazság szolgálatára hivatott szellemi lelke, az állatnak pedig nincs. A szellemnek ugyanis nyelv, haladás, tudomány, erkölcs és vallás alakjában okvetlenül meg kell nyilvánulnia; azonban az állatokban ezek hiányoznak; tehát az állatoknak nincs szellemük.

1. Az állatnak nincs tudománya, bár rendelkezik ismerettel, sőt ösztöne egyenesen bámulatba ejt. (5. §.) Mert a) ha az állatoknak csakugyan volna öntevékenységgel szerzett tudományuk, az állatnak kiválóbb értelmet kellene tulajdonítanunk, mint az embernek: a költöző madarak pontosabb földrajzi ismerettel rendelkeznének, mint a régi népek, a calicurgus scurra nevű dongó az anatómiát, a sodrólepke és a méh a mennyiségtant hamarabb ismerte volna, mint az ember. Ez pedig nyilván nem igaz. b) Az állatok nem önálló szellemi tevékenységgel szerzik ismereteiket, mint az ember, hanem magukkal hozzák a világra: a selyemhernyó tökéletes művészettel szövi első (s utolsó) gubóját; a tojásból kikelő csirke pontosan kiválogatja a neki való ételeket, világos jelül, hogy «az állatok nem maguk gondolkoznak, hanem Isten gondolkozott helyettük» (Leibniz), t. i. ösztönt helyezett beléjük. Az ösztön aztán az állatokat a megfelelő cselekvésre készíti akkor is, ha annak nyilván semmi értelme; a tyúk a búzarakáson is kapargál, a méh szorgalmasan gyűjti a mézet akkor is, ha sejtje át van lyukasztva, s ott is, ahol nincs tél.

2. Az állatok nem haladnak, hanem híven követik elődeik nyomdokát («wie die Alten sunge, so zwitschern's die Jungen»); a méhek, hangyák, fecskék úgy építenek ma is, mint évezredek előtt. Egyetlenegy állat sem talált ki szerszámot, egynek sem jutott eszébe tüzet gerjeszteni vagy csak fönntartani is; a majmok szeretnek melegedni az erdők szélén a benn-

¹ Már a régi költő (Ennius) fölkiált; «O simia quam similis turpissima bestia nobis!» Az egiptomiak istenítették az állatokat, a buddhisták a halhatatlanságot tulajdonítottak nekik.

szülöttektől elhagyott tűznél, és ha elaludt, bögve távoznak; de nem jut eszükbe rözsét rakni rá. Igaz, az állatok nem gépek; bizonyos alkalmazkodások náluk is észlelhetők, ami néha meglepő ügyességekben nyilvánul: a kutya rájön, hogy az ajtó kilincsét meg lehet nyitni; az állatokat sok ügyességre be lehet tanítani. (Bicikliző majmok, sőt újabban «számláló» lovak.) Ám az állatok tanulékonyága mindig csak az érzéki élet (képzetek, érzéki tárgyakra, nevezetesen ön- és fajfönntartásra irányuló vágyak és törekvések) határai között marad. T. i. az állatban is megmarad az érzékelhető egymásután (continu sensible) képe és emléke, s véletlen tapasztalat az állat részéről¹ vagy szoktatás az ember részéről ezeket az asszociációkat állandósítja. De ezeken túl nem tud menni az állat, nevezetesen érzékfölötti általános szempontokat nem tud találni; fogalmai és ítéletei már nincsenek.²

3. *Az állatoknak nincs nyelvük*, hanem csak tagolatlan hangjaik, amelyek ösztönszerűen, kényszerszerűen hajtva kifejezést adnak belső állapotainak, és amelyek egy fajon belül minden egyednél ugyanazok. A hangokat értelmes szókká és ezeket mondatokká egyesíteni képtelenek (madár éneke, kutya ugatása, majom kiáltása); nem mintha hiányoznának szerveik (szajkó, papagály), hanem egyszerűen azért, mert nincs mondanivalójuk. Az állatnak nincs közölni való gondolata.³ Még az állatok vészkiáltása (tyúk az ölyv láttára) is csak saját benső izgatottságuknak és félelmüknek ösztönszerű kitörése, amely a többi állatban megfelelő érzéseket kelt. «A nyelv a mi Rubikonunk, amelyet egy állat sem merészel soha átlépni.» (Max Müller híres angol nyelvtudós.) «Amely pillanatban lovam kimondja a szót, hogy «én», leszállok róla és kalapot emelek előtte.» (Kant.)

4. *Az állatoknak nincs valláserkölcsei életük*, nem emelkednek fölül az ön- és fajfönntartás gondjain az örök jó és igaz kultuszához. Igaz, állatbarátok (különösen angolok) sokat tudnak beszélni az állatok hűségéről, hálájáról, nagylelkűségéről stb. Csakhogy a) az efélék többnyire beleolvasások (amint ezt Wundt nyomatékosan hangsúlyozza), mint pl. a népdalban a költő a maga hangulatait olvassa bele a természetbe. b) Amit

¹ Wundt kutyája minden szombaton elfutott hazulról, mert tudta, hogy mosdatják; a házban végbemenő általános tisztogatás benne a mosdatás képzetével egyesült.

² Egy kutyának gazdája otthon felejtette a csónakja kitisztítására szolgáló szivacsot és a tisztogatásnál használni szokott mozdulatokkal ezt jelezte; a kutya (mely mindig kísérte) haza szaladt és elhozta a szivacsot. Azonban észről csak akkor tett volna tanúságot, ha a szivacsot nem találván, más tisztogatásra alkalmas tárgyat (rongyot) vitt volna. Mert az előbbi tett csak az érzéki egymásután megjegyzésén alapult. Az utóbbi pedig összehasonlító és absztraháló tevékenységet kívánt volna.

³ Érdekes, hogy egy állat sem használ rámutató gesztust. (Wundt.)

tényleg erkölcsi érzésnek lehetne értelmezni, részben ösztön (mint pl. a kutya ragaszkodása), részben dresszúra, illetve a kapott büntetések emléke (ha a kutya megbánást vagy büntudatot látszik mutatni).

2. Így az állatok a szellemi életnek semmi nyomát sem árulják el. Ellenben *az embernél mindezek megvannak*; a legutolsó mai vad népnél és a legrégibb, történelem előtti embernél is. Legcsekélyebb nyoma sincs annak, hogy az ember valaha állatok módjára élt volna s így az állati állapotból emelkedett volna az emberség fokára.¹ Már a legrégibb fennmaradt emberi emlékek az embert ugyan szegény, de eredetiségével imponáló kultúra közepett mutatják: az első kőkorszak (paleolithicum) embere kőből készített késeket, fegyvereket, baltákat (olyan tipussal, melyen a mi acélszerszámaink nem emelkedtek fölül); ruhát varrt rénszarvascsontból készült tüvel; ismerte a tüzet, megsütötte húsát, diszket hordott, eltemette halottait, még pedig alvó, később guggoló helyzetben, sokszor a családi tűzhely alá, ezzel jelezvén, hogy a halottat nem tartja visszahozhatatlanul enyészet fiának. S ami legfontosabb, életét meg tudta védeni olyan állatokkal szemben, mint a barlangi medve, mamuth, bizonbivaly, holott testi ereje sokkal csekélyebb. Mindebből igen éles és találékony elmére kell következtetnünk, ha meggondoljuk, hogy milyen nehéz az első, úttörők és minták nélküli kitalálás.

3. De talán test tekintetében az ember mégis a magasabb rendű emlőstől származhatott? Annál inkább, mert mint Hückel tanítja, az ember testalkata nemcsak hasonló a majoméhoz, hanem lényegében ugyanaz?² — Felelet: *testi szervezet tekintetében is sokkal nagyobb a különbség az ember és a hozzá legközelebb álló majmok között, mint bármely két szomszéd állatfaj között.*

a) Nincs az embernek egyetlenegy csontja sem, melyet a szakember egészen biztosan meg ne tudna különböztetni a megfelelő majomcsonttól. b) Az ember csontváza az embert *egyenes járásra* képesíti (sarokcsont,

¹ Akkor is teljesen érthetetlen volna, mikép hagyta el önerejéből az állatiság állapotát, mikor semmiféle más állat erre még hajlamot sem mutat, és akárhány ember is emberi méltósága megtagadásával szinte az állati élet fokára süllyed!

² Sőt újabban kimutatták a *kémiai vérrokonságot* is: ha egy állatnak vérére belevisszük tőle távol álló fájéba, annak vörös vértestecskéit szétroncsolja, a közeledő fajéit nem bántja; e szerint a majom és az ember vére (Friedenthal, Nuttall) rokonnak mutatkozik. Csakhogy ez nem vall okvetlenül fajrokonságra.

széles medence, a hátgerinc a fej alján kapcsolódik a fejhez; a foramen magnum helyzete), ellenben a majom mászásra teremt (négy kéz-láb, keskeny medence, fejletlen lábizmok, a hátgerinc hátul kapcsolódik a fejhez). c) Az *ember arca* értelmességet fejez ki. A Camper-féle arcszög¹ az embernél $65-90^\circ$ közel van, a majomnál a felsőhatár 35° . S ez által még az emberhez leghasonlóbb gorillán is az arc, mint valami oda nem való álarc van az alacsony homlok és keskeny koponya alá függesztve. d) Az *agy súlya* az embernél 1500—1000 gr, a majomnál a felső határ 500 gr. Még sokkal jellemzőbbek a viszonylagos súlyok: a majom agyveleje 17—20-szor nehezebb gerincagyánál, az emberé 50-szer (tyúké, szarvasmarháé, lóé 2—2 $\frac{1}{2}$ -szer, a kutyaé 5-ször akkora, mint gerincagyuk); a gorilla kétakkora súlyú, mint egy bushmann, és agya mégis csak harmadakkora. Jellemzők az agysúly és testsúly (1) viszonyszámai is: ember 1:42, bálna 1:15.000, elefánt 1:560, ló 1:500, gorilla 1:213. Tehát

Természetráji tekintetben is akkora hézag van az ember és a majom közt, hogy ma már senki sem meri állítani az egyenes leszármazást, hanem *azt mondják, hogy az ember közvetlen elődje egy az ember és a majom közt álló faj*. Csakhogy *ilyen átmeneti fajnak eddig legkisebb nyomát sem sikerült találni*.² Az ember testének állatiból való kifejlődése ellen pedig a legnyomósabb nehézség az a tény, hogy egy lény emberi testtel, de az ember esze nélkül, védtelenül ki van szolgáltatva az elemeknek, és a létküzdelemben nem állja meg helyét.

Ezek alapján *az ember és állat viszonyára nézve ez a helyes álláspont*: Az ember testére nézve beleilleszkedik a világmindenséget átlengő egyetemes harmóniába. Hogy teste leszármazás útján állatokéból fejlődött-e ki, erre nézve tudományos okoknak kellene döntenie; a mai természettudomány álláspontján valószínűtlennek

¹ A homlokcsont domborulatától és a külső fülcsatorna közepétől a felső állkapocs közepéhez vont két egyenes által bezárt szög.

² Egy ideig ilyennek tekintették a *Neander-völgyi leletet* (Düsseldorf mellett). Ma azonban bizonyos, hogy ezen típus, mely igen el volt terjedve Európában (Sipka-barlang Morvaországban, Spy-barlang Belgiumban, Krapina Horvátországban), a legtöbb vonásban egyezik a mai ausztrál-négerrel: azért valószínű ember, ha mindjárt alacsonyabb képességű volt is. Más leleteket a gondos vizsgálat vagy igazi ember-, vagy igazi majom-maradványoknak talált; némelyekről pedig gyérvoltuk miatt megoszlanak a vélemények; így az 1891-ben Jáva-szigetén talált leletről (két fog, koponyacsont és combcsont), melyet megelőző Pithecanthropos erectus-nak, egyenestjártó majom-embernek nevezett el, azonban elhamarkodva.

³ A Szentírás sok komoly hittudós szerint e kérdésben szabadságot hagy.

kell mondanunk, bár sok természettudós számol vele, mint hipotézissel. Az azonban már ma is bizonyos, hogy lelki tekintetben az ember mérhetetlenül fölötte áll az állatnak, vele szemben új világot képvisel, s azért nem az állatból való leszármazás, hanem csak egyenesen Isten teremtő tevékenysége adja eredetének elégséges okát. Testével az ember a természetben gyökerezik, mint ennek koronája; lelkével azonban a szellemek világába emelkedik. «Ember vagyunk, a föld s az ég fia.» (Vörösmarty.)

Székelty, Ösztön és ész. Wundt, Vorlesungen über Menschen- u. Tierseele. Wasmann, Instinkt u. Intelligenz im Tierreich, Kampf um d. Entwicklungsproblem. Gutberlet, Der Mensch. Bumüller, Aus d. Urzeit d. Menschen. Platz, Az ember. Hajós, Az ősember. Schwertschlager, Philosophie der Natur II.

C) *Az ember viszonya Istenhez: a vallás.*

14. §. A vallás eredete, elemei és jelentősége.

A vallás az embernek viszonya Istenhez, mint a világ létesítő okához és végső céljához; más szóval: Isten megismerése és akaratának teljesítése.

1. A vallás eredete. A vallás *gyökere az ember szellemi természetébe.* Lehetetlen ugyanis, hogy az ember eszével föl ne ismerje a mindenség létesítő okát, akitől függ ő és a világ és aki egyúttal a legfőbb Jó, mindennek végső célja (= Isten megismerése); lehetetlen, hogy akaratával és érzelmével meg ne hódoljon a föltétlen Úrnak, és ne keresse őt, mint legfőbb Jót (= akaratának teljesítése). A vallás tehát az ember szellemi természetének természet-szerű megnyilatkozása; homo est animal religiosum.

Akik tagadják az ember szellemi voltát, vagy azt merőben mechanikai fejlődés eredményének tekintik (7. és 14. §.) a vallás *eredetét másképp próbálják magyarázni.* Így:

1. némelyek szerint az ősember a természet erőit és törvényeit még nem ismerte; azért úgy gondolta, hogy minden természeti lényben lélek lakik (*animizmus*), melynél fogva ember módjára működik; továbbá föltűnőbb természeti tárgyakkal (fétis) titkos varázshatást tulajdonított (*fetiszizmus*); ezekből lett aztán a primitív vallás (különösen hősök és ősök kultusza és samanizmus=varázslás alakjában), utóbb a politheizmus, végül a mostani monotheizmus.

Ezen elmélet fögyöngéje, hogy *már föltételezi, amit magyaráznia kellene.* A vallás t. i. a legprimitívebb népeknél is úgy jelenik meg, mint felsőbb hatalmaktól való függés és irántuk való hódolat kifejezése; ennek tehát már meg kell lenni, mikor valaki lelkeket vagy fétiseket ismer

el felsőbb hatalmaknak. Nem az animizmus és a fetisizmus szülte a vallást, hanem fordítva: a már meglevő vallás nyert ezekben kifejezést. — Továbbá a vallástörténelem arra tanít, hogy az ősi vallás monotheizmus volt, melyet később mesterkélt rendszerek, formalizmus és politheizmus váltottak föl, miközben az istenségek száma egyre szaporodott. (Egiptom, Róma.) De még a hanyatlás korában is a pantheonnak van egy feje, kinek neve elárulja hajdani egyedüliségét: Zeus, Jupiter (Dyupitar) = menny atyja, Brama = magánvaló hatalom, Ahura-Mazda = ég, világosság, Assur = minden, ami fönt van; sőt valamennyi istenség fölé egy abszolút valót helyeznek: a klasszikusok a Sors-ot illetve *Moipa*-t, a kínaiak az Eget, az indiánusok a Nagyszellemet. — Végül a vallástörténet arról is tanúságot tesz, hogy még a legvadabb népeknél sem áll a vallás csupán animizmusból, illetve fetisizmusból.

2. Mások szerint az ismeretlen természeti erőktől való *félelem* szülte a vallást. *Primus in orbe deos fecit timor: ardua coelo fulmina dum caderent.* (Lucretius.) — De akkor a vallásnak lassan ki kellett volna halnia, mikor a természeti erők jobb megismerésével a félelem indokolatlanná vált. Érthetetlen továbbá, miért kellett természetfölötti hatalomra, Istenre gondolnia a félelem hatása alatt? Az állatok is félnek, még sem jut eszükbe imádkozni. Mindössze annyi igaz ebből, hogy a vallási életnek igenis egyik szükséges és természetes mozzanata a tisztelettel teljes félelem Isten fölségével szemben.

3. «A vallás teljesítetlen, önző *vágyak* vetülete; akinek rossz sora van a földön, mennyországgal vigasztalja magát.» — Ám, hogy jutott az embereknek eszükbe túlvilágra és Istenre gondolni nyomorúságukban? Miért nem teszi ezt az állat is? És honnan van, hogy a legtöbb vallás önsanyargatást követel, sőt akárhány komor képét adja a másvilágnak, mint pl. a buddhizmus? — Lehet különben azt mondani, hogy a vágy szülte a vallást, de nem az önzés, hanem az a vágy, mely sürgeti az embert, hogy a mindenséget megértse és jobblétért küzdjön. Ez pedig nem vak ösztön, hanem az ember értelmes szellemi természetének legértékesebb velejárója.

4. Ma sok hiva van annak a fölfogásnak, hogy a vallás gyökere az emberben egy külön lelki képesség, az úgynevezett *érzelem* (Gefühl), amely ösztönszerűen sarkal, hogy felsőbb hatalmakban higgyünk és bízunk akkor is, ha létezésükről semmi bizonyosat nem tudunk. Eszerint a vallás és a tudás két egészen különböző dolog; lehet, hogy valaki mint tudós tagadja Isten létét, és mint vallásos ember mégis vallja. Így a modernisták is. Ez az elmélet azonban a) ellentétbe jut a lélektannal, mely arra tanít, hogy az érzelem nem az első, alapvető lelki jelenség, hanem az ismerésnek jár nyomában; tehát az Istenben való bízás érzelme már föltételezi Isten megismerését. b) Erőszakot tesz a vallástörténeten, mely tanúsítja, hogy minden vallás úgy adta elő a maga tétéleit, mint a való-

ságot, és nem pusztán mint a szív ösztönszerű sejdítésének kifejezéseit.
c) Tönkreteszi magát a vallást. Mert ha egyszer eszünk nem tud meggyőződést szerezni arról, hogy van Isten, akkor szívünk sem sokáig lel benne vigasztalást és biztatást; álmokra nem lehet életet alapítani.

2. A vallás elemei. Mivel a vallás az ember szellemi természetében (értelmében és szabadakaratában) gyökerezik, ebből következik, hogy *a vallási tevékenység felöleli az egész embert és minden tehetségét*: értelve megismeri az Istent, az akarat (a tökéletesedés és boldogulás vágya által) vonzódik hozzá, mint legfőbb Jóhoz; szabad önelhatározása meghajol előtte, mint legfőbb törvényhozó előtt; teste pedig külső kifejezést ad belső vallási gondolatainak és érzelmeinek (Erkölcstan 13. §.). A vallás eszerint *nem* merőben ismerő tevékenység, *spekuláció* (mint régen a gnóosztikusok és ma a teozofisták gondolják); *nem* is pusztán *erkölcs*, azaz törvényteljesítés, mint Kanttal a moralisták tanítják; még kevésbé *érzelgősség* és ábrándozás, mint olykor dekadens költőknél és más érzelgős embereknél találjuk, vagy pedig gépies *külsőség*, mint fölületes vagy farizeusi lelkeknél gyakori.

A vallás igazi mivoltát illetőleg különösen két tévedés kísért napjainkban: az egyik szerint *a vallás pusztán a szív dolga*, az észnek semmi köze hozzá. Ez a fölfogás abból a hiedelemből táplálkozik, hogy a metafizikai nagy igazságok: Isten és a szellemi lélek nem ismerhetők föl (agnoszticizmus 6. §. 2.), és a vallást öntudatlan érzelmekből származtatja. — Comte és Nietzsche szerint pedig a modern vallásnak abban kell állnia, hogy tiszteljük az emberiség nagyjait és *dolgozunk a kultúra* érdekében. Ez azonban nem vallás, hanem bálványimádás (Erkölcstan 18. §. 4), és a legrövidebb út arra, hogy az emberek erkölcsileg elfajuljanak; mert ha az embernek ember az istene, nem lesz tiszta és erős eszménye.

3. A vallás jelentősége.

1) A vallás *az ember magasabb eredetének és rendeltetésének bizonyossága*. Nem is akad vallásos állat és vallástalan nép; sőt vallástalan ember sem, ha a vallást tágabb értelemben úgy fogjuk föl, mint a felső hatalmaktól való függés és az irántuk való hódolat kifejezését.

2) A vallás *az ember legértékesebb kincse*: Egyedül a vallás ad a kutató szellemnek megnyugtató feleletet a legégetőbb kérdésekre: mi az ember eredete és rendeltetése? Egyedül a vallás biztosít bennünket, hogy «érdemes» élni a földön, mert ezen élet által ki lehet érdemelni az Istenben való örök életet; és biztat,

hogyan lehet emberhez méltó életet élni, mert az Isten állandó segítségét helyezi kilátásba. Szerencsében megóv az elbizakodástól, mert figyelmeztet, hogy mindenünk az Istené, aki el is veheti, amit adott; és csapások között visszatart a kétségbeeséstől, mert megtanít, hogy az egyedüli igazi szerencsétlenség Isten barátságának elvesztése, vagyis a bűn.

3) A vallás az emberek közös életének, *a társadalomnak nélkülözhetetlen alapja*. A hatalmasokat figyelmezteti, hogy vissza ne éljenek hatalmukkal, mert Isten megítéli őket is; a gyöngébe erőlt önt, hisz Istennek rájuk is szerető gondja van; minden embert embertársai szeretetére serkent, mert megtanít, hogy mindnyájan egy Atyának vagyunk gyermekei. Végül hathatósan buzdít mindenkit a kötelességek hű teljesítésére, mert Isten a rejtekben is lát és minden tettünket számon tartja. Azért legnagyobb szerencsétlenség az egyes emberre és a népekre, ha megfogyatkoznak a vallásban; és a legnagyobb gonosztevők azok, kik támadják a vallást; ezek az embert ki akarják vetköztetni értelmes és szabadakaratú mivoltából és letaszítani az állatok színvonalára.

4. A vallás jövője. Újabban, különösen az úgynevezett szociológusok hangoztatják, hogy a vallásnak nincs jövője: rámutatnak sok kortársunknak tagadhatatlan vallási közönyére, szemben az előző időknek (pl. XVI. század és középkor) élénk vallási életével, és megállapíthatónak vélik, hogy amint hódít a kultúra és szűnik a nyomor, egyre jobban a föld válik az ember mennyországává.

Ez a jóslat arra a hiedelemre támaszkodik, hogy a vallás gyökere a jobblét után való vágy. Pedig tudjuk, hogy a vallás az emberi természet legmélyén fakad: az értelemből, mely minden számára elégséges okot, és az akaratból, mely tökéletesedést keres. E gyökerek az emberből ki nem irthatók; ezért *lesz vallás is, amíg az ember ember marad*. Igaz, az ember vallási élete csak akkor lesz olyan, amilyennek lennie kell, ha teljes elszántsággal, öntudatos odaadással, egész lelkével gyakorolja; és mert az embernek akarata még e reá nézve oly fontos életfeladattal szemben is szabad marad, könnyen megtörténhetik, hogy vallási életét elhanyagolja más érdekek miatt. Különösen a mai kor az ő technikai kulturájának túltengésével és élni sietésével csábítja az embert, hogy földi gondokba merülve, feledje a másvilágot. Elsősorban ennek kell betudni, hogy sokaknak vallási élete fonnyad. De hogy ki nem halt, mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy soha oly mohón nem kaptak mindenféle babonán, szimbolizmuson, spiritizmuson, kérészéletű bölcséleti rendszereken, mint napjainkban.

A történelem emellett azt a tanulságot nyújtja, hogy az emberiség a vallási téren is kerülőkkel halad előre: Ma még sokan tudománytól, művészettől várják azt a megerősítést és fölemelést, melyet csak a vallás nyújthat. De hovatovább tulajdon kárukra fogják megtanulni, hogy tudomány és művészet az életnek nem adhat sem kielégítő célt és tartalmat, sem elegendő erőt, és akkor hagy cserben, mikor leginkább volna rá szükség: a szenvedésben és a halál színe előtt. Ma már sokan látják, hogy merő technika, művészet, élvezet és tudomány nem biztosít emberhez méltó életet, és erkölcs nélkül az egész kultúra egy szörnyű katasztrófa felé sodródik. Azért erkölcsi megújodást áhitoznak; de lidérc után futnak, mikor azzal hitegetik magukat, hogy ez az erkölcsi megújodás lehetséges vallás nélkül.

Schell, Religion u. Offenbarung. Schmidt, Der Ursprung d. Gottesidee.

15. §. Az erkölcsi rend és a vallás.

Az erkölcsi rend a következő elemekből áll: Az embernek van szabadakarata, melynél fogva képes önszántából cselekedni, azaz erkölcsi jellegű cselekedeteket végbevinni. Továbbá vannak törvények, melyek megmondják, mit kell és mit nem szabad tenni; ezek az erkölcsi törvények. Végül van egy legfelsőbb elv, amelyhez viszonyítva az erkölcsi cselekedetek jók vagy rosszak aszerint, amint ezzel a legfelsőbb elvvel meg egyeznek vagy nem; ez az erkölcs normája vagy legfőbb elve. — Minden erkölcsi törvény parancsol vagy tilt valamit, s az ember belátja és érzi, hogy meg kell tennie, amit a törvény parancsol, és nem szabad megtennie, amit tilt; más szóval: a törvénynek kötelező ereje van és az embernek kötelessége azt teljesíteni. Az embernek az a képessége, mely minden egyes esetben megmondja és érezteti, mi a kötelessége: a lelkiismeret. (Erkölcstan 2-4a §.) Az erkölcsi rend *elemei* eszerint az *erkölcsiség legfőbb normája, az erkölcsi törvény, a kötelesség és a lelkiismeret*. A saját erejére támaszkodó elme meg tudja állapítani az erkölcsi rendre nézve a következő tételeket (az erkölcsbölcselet vagy etika alaptételeit):

1. Van erkölcsi rend. Ezt bizonyítja:

1) a *lelkiismeret*, vagyis az emberi lélek mélyén folyton hangzó szózat, amely kötelességteljesítésre hív föl, nem törődve hajlmainkkal és képességeinkkel. (Erkölcstan 3. §. 4.) E szózattal szemben az ember tudja és érzi, hogy fölhívásának eleget tartozik tenni akkor is, ha nagy áldozatba kerül; akkor is, ha állásfoglalásának senki sem lesz tanúja.

Az evolucionista bölcseletk az állítják, hogy a lelkiismeret évezredek fejlődés folyamán alakult ki az embereknél; nevezetesen az emberek

látták, mi hasznos és mi káros; amazt elnevezték jónak, ezt rossznak, és vagy saját érdekük, vagy az állam rászorította őket, hogy a hasznost tegyék, a károsat kerüljék. — Ez azonban tévedés, mert a lelkiismeret sokszor olyant is parancsol, ami az egyesnek éppen nem közvetlenül hasznos (pl. a szegénynek, hogy ne lopjon; a katonának, hogy helyt álljon); és minden ember különbséget tesz az erkölcsi kötelesség és a hasznosság közt; így mindenki látja, hogy meggazdagodni hasznos, de nem kötelesség. Továbbá miért nincs az állatoknak lelkiismeretük, mikor a haszon és kár szempontja náluk is érvényesül? Végül: ha a lelkiismeret és kötelességérzés csak utólag volna ráójtva az emberekre és nem gyökerezne mélyen a természetünkben, nem lehetne egyetemes és kiirthatatlan.

2) Az erkölcsi rend léte következik abból a tényből, hogy az ember Istennek teremtménye. Isten ugyanis mindent a legfőbb bölcseséggel alkotott, és azért mindennek célt szabott. Kell tehát, hogy az embernek is meglegyen a célja, vagyis egy egységes gondolat, amelyet neki tevékenységével meg kell valósítania. Ám az ember értelmes és szabadakaratú lény; ennél fogva kell, hogy az ő célja olyan legyen, amelyet értelmével megismerni és szabad tevékenységével megvalósítani képes. Éppen ezt nevezzük erkölcsi célnak (és ez adja az erkölcsiség normáját).

2. Az erkölcsiség normáját már Aristoteles helyesen így fogalmazta: *erkölcsileg jó az, ami megfelel az ember értelmes természetének; rossz, ami vele ellenkezik.* Eszerint az ember erkölcsi rendeltetése úgy cselekedni, hogy az ember eszméje (= az értelmes és szabadakaratú szellemiség) egyre inkább kifejeződjék benne, vagyis, hogy értelme egyre gyarapodjék az igazság ismeretében, akarata a megismert igazság megvalósításában. Más szóval ezt úgy is mondhatjuk, hogy az ember erkölcsi rendeltetése az öntökéletesítés, amelynek kísérője a boldogság.

Az erkölcsiség normájára nézve tévednek a **hédonisták**, akik érzéki vagy finomabb élvezetekben látják az ember rendeltetését. Ezek ugyanis a) *nem veszik figyelembe a lelkiismeret szavát*, mely sürget, hogy megtegyünk kötelességünket akkor is, ha nem élvezettel, hanem a legnagyobb áldozatokkal jár. b) *Aláaknázzák a társadalmat*, mely szétzüllik, ha mindenki a maga érdekeit hajhássza. De *tönkreteszik az egyest* is, aki szélséyek és szenvedélyek rabja lesz és elveszti legmélyebb énjét, ha csak élvezet hajszol. Az ember lelkében ugyanis nemcsak önzés él, hanem nemesebb ösztönök is, ú. m. az odaadás, Istenimádás, emberszeretés ösztönei, és ha ezek kielégítetlenek maradnak, a lélek sivár és elégedetlen. c) A hédonizmus *irréális elmélet*, mely nem veszi a világot úgy, mint van, hanem álomvilágban, Eldorádóban képzei az embert. Csak elenyészően kevés ember van és lesz amaz eszközök birtokában, melyekkel élvezetet lehet szerezni; a millióknak pedig minden csöpp örömet tenger nyomorúságon kell megvásárolni, s ha a «felső tízezer» kihívó önzését látják,

elkeseredésükben ellenük fordulnak és világkatasztrófát idéznek elő. De még a felső tízezernek életét is annyi baj kíséri, hogy boldogságról alig lehet szó. A betegség, szerencsétlenség és a halál mindenüvé beférkőzik. A hédonisták tehát olyan célt tűznek ki, mely el nem érhető.

Tévednek az **altruisták** is, akik azt állítják, hogy az erkölcs normája a közjó. A cél szerintük az, hogy a lehető legtöbb ember a lehető legnagyobb boldogságnak jusson birtokába (Comte, Stuart Mill). Némelyek közülük a kultúrában való folytonos haladást tűzik ki az emberiség föladataul (Hartmann, Wundt). — *Ez az elmélet is hibás*, bár az egyéni önzés elméleténél sokkal nemesebb. Mert a) *az egyén előbb van, mint a társadalom*, és a társadalom meg annak java nem önmagáért van, hanem az egyénért; az egyén az ő halhatatlan lelkével öncél, a társadalom pedig nem. Az altruizmus ezt a viszonyt fölfordítja. b) *A társadalmi jólét gondolata nem elég erős* ahhoz, hogy az embereket épen társadalmi kötelességeik teljesítésére szorítsa. Mert az emberek magukban többnyire nem szeretetreméltók. Másokért nélkülözni, szenvedni, dolgozni, sőt esetleg meghalni nem fog, aki nem reméli az Istenben való örök életet, s embertársaiban nem nézi Isten gyermekeit. c) *Ez az eszmény nem is valósítható meg*. A *szocialisták* ugyan kiszinezik maguknak a jövő társadalmat, ahol nincs szegénység és nélkülözés, ahol a tudomány vívmányai a testi nyomort megszüntetik és mennyországot teremtenek a földön. Azonban könnyű meggyőződni, hogy ez a földi paradicsom az álmok világából való. Nem is szólva arról, hogy a szocialisták mit sem törődnek az ember nemesebb lelki szükségleteivel (pedig ezek ki-nem-elégítése is boldogtalanná tesz), ők nem számolnak a romlott természettel, melynél fogva az ember szereti a dolgoknak könnyebb végét fogni s nem vállalkoznék az áldozattal járó munkákra, aminőkre pedig mindig szükség lesz, míg emberek együtt vannak (pl. ólombányászás, csatornatisztítás). Továbbá figyelmen kívül hagyják, hogy az emberek természettől fogva nem egyforma tehetségűek, s azért minden társadalomban lesznek kiválók s közönségesebbek, gondosak és könnyelműek. Ebből már sűrűlődsök támadnak, melyek lehetetlenné teszik a teljes boldogságot.

Nem sokkal többet lehet várni a *kultúra haladásától*. Mert ha kikapcsoljuk a kultúrából a vallást és erkölcsöt, marad a tudomány, művészet, gazdaság, ipar. Ezek pedig magukban nem elégségesek az ember üdvözítéséhez, amint Görögország, Róma stb. példája mutatja, ahol oly társadalmi állapotok uralkodtak, melyeket komolyan senki sem tarthat kíváncsának. Hozzájárul ezekhez, hogy a kultúra fönnállása nagyon *ingató*. Egy földrengés vagy más természeti katasztrófa évezredek munkáját egy vonással kitörölheti a történelemből; s maga a tudomány arra tanít, hogy valaha az egész emberi kultúra így jár: az élet föltételei a földön meg fognak szűnni s az emberiség természetes halállal fog kimulni, ha

ugyan már előbb erőszakos halállal, vagyis katasztrófa következtében nem hal meg. Ám akkor a kulturai haladás fantom: Mit ér a legdicsőbb dolog is, ha egyszer vége lesz! Az emberiség kulturmunkája csak danaidák hordaja, ha örökké való értéket nem nyer Istenben.

Végül rossz nyomon járnak azok is, akik az erényt tették az erkölcsiség normájává.¹ — Az erény gondolata maga nem tudja fölmelegíteni és erősíteni az embert, hogy érte minden egyebet föláldozzon és birtokára törekedjék. Továbbá igazán erényesnek csak azt lehet mondani, akiben megvan a készség minden irányban megfelelni kötelességének. E kötelességek elseje pedig a Pythagoras-féle aranyversek szerint is: Imádd az istenséget.

3. Az erkölcsi törvény egyetemes és abszolút, vagyis ugyanaz minden ember és minden kor számára.

1) Az emberi természet ugyanis mindenütt és mindig ugyanaz, tehát ugyanazoknak kell lenni azon eszközöknek és utaknak is, melyek biztosítják tökéletesedését és kifejlődését.

Ezzel szemben az evolucionisták rámutatnak arra, hogy a különféle népeknél nagyon eltérő erkölcsi fölfogásokat lehet találni, s a történelem tanúsága szerint más korok mást tartottak erénynek és bűnnek, mint mi. — Azonban a történelem tanúsága az, hogy az erkölcsiség alapelemei, a kötelességtudás, lelkiismeret, felelősség mindenütt megtalálhatók. Minden nép és minden kor emberei tudják, hogy lelkiismeretben kötelezve vannak bizonyos cselekedetekre; igaz, mikor arról van szó, hogy mire van kötelezve az ember, nagy eltérések és ingadozások mutatkoznak. Ezen eltérésekre nézve meg kell jegyezni: Az emberek erkölcsi megítélésénél különbséget kell tenni erkölcsi elveik és gyakorlati életük közt; sok embernek egészen helyes erkölcsi elvei vannak, de nem valósítja meg azokat életével. Ezért az egyes népek és korok megítélésénél is nemcsak azt kell nézni, hogyan éltek, hanem azt is, hogy milyen elveket vallottak. S akkor ki fog tűnni, hogy a sok eltérés nem annyira az alapelvekre vonatkozik, hanem inkább az alkalmazásra.²

2) Nem nehéz átlátni, hogy a gazdasági, történelmi és kul-

¹ Ide tartozik Kant is, kinek erkölcsi normája így hangzik: «Úgy cselekedjél, hogy cselekvéseid maximája (= lelkiismereted szózata) egyetemes törvény lehessen». Ez többek között azért is hibás, mert nem mondja meg, mit kell tenni, és mert azt hiszi, hogy a cselekvés erkölcsi jellege csak az indítéktól függ és nem egyúttal a tárgytól is. (Erkölcstan 4. §.)

² Így pl. némely vad népnél szokásban van az elaggott szülők megölése; ebből azonban nem szabad következtetni, hogy a negyedik parancsot nem tartják meg, hanem: az aggkort tehernek nézik s ettől akarják megszabadítani a szülőket, leggyakrabban saját kérelmükre.

turai viszonyok akármilyen változásai között is mindig lesznek erkölcsi követelések, melyek nélkül a társadalom fönn nem állhat, s az egyes nem biztosíthatja szellemének uralmát teste és a természet fölött. Így a zabolátlanság, kegyetlenség, hatalmaskodás, önzés mindig társadalombontó tényezők voltak és lesznek; ellenben az önuralom, igazság, áldozatrakész szeretet, becsületesség semmiféle haladás és fejlődés által nem válnak fölöslegessékké vagy csak nélkülözhetőkké is. Hasonlóképen az egyénnek mindig szüksége lesz önmegtagadásra, aláazatra, szeretetre, hogy szellemi szabadságra tegyen szert. Tehát igenis vannak minden népnek és kornak szóló erkölcsi elvek; van abszolút erkölcs, melynek alapelveiben minden kor legnagyobb bölcsei megegyeztek (*consensus sapientium*).

4. Az erkölcsi rend elválaszthatatlan a vallástól, úgy hogy vallás nélkül nincs erkölcs.

1) *A kötelességtudat csak Istentől birhatja elégséges okát.* Az erkölcsi törvény ismerete és a kötelességtudat ugyanis egyetemes, kiirthatatlan és megvesztegethetetlen; tehát törvényhozója is csak egyetemes hatalmú és föltétlenül szent lény, vagyis Isten lehet. — A kötelességtudat továbbá úgy jelentkezik bennünk, mint egy föltűnk álló föltétlenül hatalomnak szózata, mely képes minket felelősségre vonni. Ez a hatalom nem lehet maga az ember, mert akkor nem jelentkeznék mint föltűnk álló, kényünkkel nem törődő és alkut nem tűrő hatalom; de nem lehet hosszas megszokás eredménye sem, mert akkor le is lehetne ismét szokni róla, és rejtély maradna, miért támadt ép ez a megszokás. Tehát a lelkiismeretben kötelező hatalom csak a személyes Isten lehet.

2) *Az erkölcsi rend megvalósíthatatlan volna, ha nem léteznék Isten.* Mert csak akkor tud az ember még élete árán is kitartani a kötelesség mellett, ha biztos lehet arról, hogy a jóé a végső diadal, ha remélhet «egy jobb hazát s benne az erény diadálát». Ezt a biztosítékot csak Isten szolgáltathatja, ki szentségénél fogva akarja és mindenhatóságával tudja is diadalra vinni a jót és kelően megbünteti a bűnt. — Továbbá *az ember legnemesebb vágya:* az igazságnak szeretetben való bírása csak akkor teljesül, ha csakugyan létezik a teljes Igazság, még pedig úgy, hogy azt szeretni lehet (személyes szellemi érintkezés alakjában), vagyis, ha van személyes Isten. — *Válságos helyzetben* is csak akkor tud az ember hű maradni az erkölcsi eszményhez, ha tudja, hogy egész élete és nagy harcai egy mindenható Isten színe előtt mennek végbe, aki

tudomást vesz vívódásairól és részvétellel szól bele azokba. A bűnös pedig sohasem lenne biztosítva bűnbocsánatról, ha nem volna személyes Isten, aki számbaveszi könnyeit és biztosítja őt, hogy: «megbocsáttatnak bűneid».

Ha erre *Kant* azt mondja, hogy az erkölcsnek autonómnak kell lennie, vagyis, hogy az erkölcsi törvényhozó az emberi ész, a törvényt teljesíteni pedig pusztán az erkölcsi törvény iránti tiszteletből kell, vagyis hogy az embernek az erkölcsi rend megvalósításában egészen a magában kell járnia (*erkölcsi autonomizmus*), nem veszi számba, hogy az ember tényleg sok mindentől függ; vagyis létében nem autonóm, tehát cselekvéseiben sem lehet az; továbbá, hogy pusztán a kötelességtudat nem ad még erőt a kötelességteljesítésre.

Ha ezzel szemben némelyek rámutatnak vallástalan emberekre, akik általában tiszteletreméltó jellemek, vagy akár egész néposztályokra, melyek szakítottak az ősi hittel s mégis eleget tesznek polgári kötelességeiknek, meg kell jegyezni, hogy a) ezekben még öntudatlanul él az az erkölcsi érzék, melyet őseiktől örökölték. Továbbá b) a keresztény fölfogás már átment a népek vérébe, benne van úgyszólván a levegőben, s azért öntudatlanul keresztény indítékokból élnek olyanok is, akik külsőleg szakítottak a kereszténységgel. c) Az úgynevezett becsületes emberek általában jó módban élnek, távol nagy kísértésektől; s így nem állották még ki jellemük teherpróbáját. Az erkölcsösöknek mondott társadalmi osztályok vagy rétegek pedig sokszor csak külsőleg becsületesek, egyébként pedig hasonlítanak a fehérített sirokhhoz. — Azonkívül még nem folyt le elég idő ahhoz, hogy egészen kitűnjék, mire visz a független erkölcs; de sok jel arra mutat, hogy a «független erkölcsű» társadalom katasztrófa felé közeledik, melyet csak egy keresztény restauráció háríthat el.

Cathrein, Moralphilosophie. (Magyarul is.) *Kneib*, Die Jenseitsmoral. *Sawicki*, Das Problem d. Persönlichkeit. *Jehlicska*, Erkölcs és vallás. *Schneider* Göttliche Weltordnung und religionslose Moral.

16. §. A természeti és a kinyilatkoztatott vallás.

I. Meghatározás.

1. A természeti vallás az a vallás, melyet az ember az Isten külön segítsége nélkül képes gyakorolni (úgy, hogy értelmével fölismeri Istent mint létesítő okát és végső célját, szabadakaratával pedig teljesíti parancsait). A természeti vallás fő tételei: van Isten, ki a mindenségnek és az embernek is ura és irányítója; Isten az ő akaratát a természeti törvény útján (Erkölcstan 2. §. 1.) adja az em-

bernek tudtul, és a halhatatlan lelket a másvilágon érdeme szerint jutalmazza vagy bünteti.

2. A természetfölötti vallás akkor jó létre, ha az Isten nem a természet útján, hanem tételes tanítással közöl az emberrel vallási ismereteket, még pedig vagy csak olyanokat, amelyekre az ember magától is rátalálhat, vagy olyanokat is, amelyeket a maga erejéből nem tudhat meg (hittitkok, misztériumok); azonkívül külön segítséget (kegyelmet) ad a vallás gyakorlására. Ezt azért nevezzük természetfölöttinek, mert meghaladja természeti képességeinket és igényeinket. (1. Hittan 20. §.) A természetfölötti vallás tehát két mozzanatot tartalmaz: az egyik Isten külön segítsége, a kegyelem (Hittan 21—22. §.); a másik az a tanítás, melyet a vallás igazságairól Isten vagy közvetlenül, vagy küldöttek által ad az embereknek; *ez a kinyilatkoztatás.*

Isten voltaképpen a természetben is kinyilatkoztatja magát; «codex meus rerum natura est», mondotta Remete sz. Antal; sőt, mivel értelmi világosságot is ő gyújt az emberben, végelemzésben az emberek természetes értelmi tevékenysége (különösen a lángelmék által) is kinyilatkoztatja magát. Ez azonban csak *természeti kinyilatkoztatás*. Újabban némelyek (a modernisták) a természetfölötti kinyilatkoztatást is ilyenformán értelmezték; szerintük a természetfölötti kinyilatkoztatás abban áll, hogy kiváló vallási lángelmék, pl. vallásalapítók, eszükkel és szívükkel jobban fölfogták, «átélték» az Istent, mint a közönséges emberek. Ez téves fölfogás. A természeti és természetfölötti kinyilatkoztatás közt *lényeges* különbség van.

II. A kinyilatkoztatás lehetsége.

Lehetséges az, ami nem mond ellen semmiféle igazságnak. A kinyilatkoztatás tehát *akkor lehetséges, ha nem mond ellen az Isten és az ember természetének.*

1. Ami Istent illeti, ő mint abszolút személyes szellem teljesen szabadon elhatározhatja magát arra, hogy az embert külön megtanítsa a vallás igazságaira; mint a mindenség föltétlen ura pedig rendelkezhetik teremtményeivel, s így tanítványává is teheti őket, vagy úgy, hogy bensőleg megvilágítja értelmüket, vagy pedig szóval avagy képekben szól hozzájuk.

2. Ezzel szemben az úgynevezett deisták (17. századbeli angol bölcselek, mint Cherbury, és franciák: Rousseau, Voltaire, és ma is a nem istentagadó szabadkőművesek) azt tanították, hogy Isten a teremtés után

visszavonult, és azóta nem avatkozik bele a világ folyásába még kinyilatkoztatás útján sem. Még pedig azért, mert az ilyen beavatkozás által Isten változnék, holott ő mint abszolút való változhatatlan.

Ez az érvelés tévedésen alapszik: *Isten a kinyilatkoztatás és általában a világ-kormányzó tevékenység által nem változik.* Ő ugyanis abszolút való; tehát benne öröktől fogva megvan minden, ami csak lehet, és így nem nyerhet és nem veszthet semmit; nem változhatik tevékenysége által sem. A tevékenység ugyanis öröktől fogva megvan benne; annak eredményei azonban az időben, még pedig a tőle meghatározott időben és egymásutánban jelennek meg, olyanformán, mint ha pl. egy ember meghagyja, hogy fia három esztendő múlva keljen vándorútra, ennek elindulásával az apa állapotában nem történik változás.

De téves a deistáknak az az állítása is, hogy Isten nem avatkozik már bele a világ folyásába. Mert a) Isten a világot teremtette, azaz kigondolta és mindenható tetterejével létrehozta; a világ az Istennek gondolata és akarati ténye, s amint egy az ember képzetében létrejött város csak addig áll fenn, amíg elgondolja, úgy a világ sem állna fenn egy pillanatig sem, ha Isten nem gondolná és akarná. Tehát Isten a világot nem hagyja magára, hanem állandóan fönn tartja. b) Isten célokat tűzött a lények elé, és azt akarja, hogy minden lény el is érje célját. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha az akadályokkal szemben erős kézzel állandóan vezeti a cél felé. Tehát nem hagyja Isten a világot magára, hanem állandóan kormányozza. — Ha Istennek a teremtés után már nem volna beleszólása a világ folyásába, még annyi hatalma sem lenne, mint az embernek a saját műve fölött. Így a deizmus torzfogalmat alkot Istenről, mintegy gúzsba köti, s azért előbb-utóbb atheizmusba visz.

3. Az ember részéről sincs akadálya a kinyilatkoztatásnak. Az ember szelleme ugyanis mindenféle igazság elfogadására alkalmas, különösen pedig arra van berendezve, hogy tanítás útján gyarapítsa ismereteit. Első ismereteinket tanítás által nyertük; tanítás nélkül az egyesnek és egész nemzedékeknek mindannyiszor a legelején kellene kezdeni, és haladás alig volna lehetséges. Még egy Goethe is, a legeredetibb szellemek egyike megvallja, hogy szellemi kincsét kilenetized részben másoknak köszönheti.

Oktalanság tehát azt mondani, hogy az Istentől eredő kinyilatkoztatás csorbát ejt az ember méltóságán, amennyiben készen ad egy világnézetet, holott az ember csak annak örül, amiért maga is megdolgozott. — Mert először is kétségtelen tény, hogy az ember nem szerezhet meg maga mindent, hanem lépten-nyomon rá van utalva másokra, és ha mindent másoktól függetlenül a maga munkájával akarna megszerezni, akkor nem sokra vinné. Hova jutnánk pl. ha mindenkinek magának kellene

újra föltalálnia az írást! Azután nem szabad felejteni, hogy a kinyilatkoztatás is csak úgy válik lelkünk éltető kincsévé, ha odaadó öntevékenységgel magunkévá tesszük. Itt áll a költő szava: «Was du ererbt von deinen Vätern hast, erwirb es, um es zu besitzen». (Goethe.)

4. A kinyilatkoztatás lehetőségét az ember részéről tagadja a **racionalizmus**, amelynek megteremtői a görög szofisták (különösen Protagoras), fölfrissítője a zsidó Spinoza, terjesztői pedig a 18. század «fölvilágosodottjai» voltak. A racionalisták *azt tanítják, hogy minden igazság forrása-és mértéke az ember esze.*

Am a) *az ész az igazságnak nem forrása*; nem magából meríti, hanem rajta kívül, tőle függetlenül létezik az; az ember az igazságnak nem teremtője, hanem csak megtalálója. A Bolyay-féle mértan, a Keppler-féle törvények akkor is igazak voltak, amikor még nem voltak fölfedezve. b) *Az ész nem mondható az igazság mértékének*, vagyis nem lehet azt mondani, hogy csak az igaz, amit ésszel fölérünk, ami pedig elménket meghaladja, téves. Mert hisz ép a legtudósabbak hangoztatják, hogy sok dolog van égen és földön, amiről sejtelmünk sincs. A racionalizmusnak az a hibája, hogy csak a közvetlen tudást ismeri el jogosultnak, holott sok értékes ismeretünk közvetett, azaz tekintélyen alapul.¹

Különben nem is lehet arról vitatkozni, vajjon ellehetünk-e közvetett ismeret és tekintély nélkül; annyira nyilvánvaló, hogy rá vagyunk utalva. Csak arról van szó, hogy mély tekintélynek hódolunk, a divatos, kérészéletű tekintélyeknek-e, minő Spinoza vagy Häckel, avagy azoknak, amelyek kiállották a történelem teherpróbáját, és ezzel megmutatták értékességüket és erejüket.

III. A kinyilatkoztatás szükséges.

1. 1) Közvetlen isteni tekintéllyel szóló tanítás nélkül ugyanis *az emberek nem tudnák megszerezni a szükséges vallási ismereteket.* Igaz ugyan, hogy van «kéességünk» Istennek és az ő nagy igazságainak megismerésére; épúgy, mint a kis gyerekeknek van «kéessége» a járásra. De amint a kis gyerekeknek igen bajos a maga erejéből megtanulni helyesen járni, épúgy rendkívül sok akadály

¹ Ezek az ismereteink is észszerűek. Mikor közvetlenül nem nyilvánvaló előttünk egy tétel (pl. hogy a föld forog), de világosan látjuk, hogy aki elénk adja, az maga tudja és el is mondja úgy, amint tudja, akkor észszerűen nem tehetünk mást, mint hogy elfogadjuk ama tételt.

van annak, hogy az ember a maga erejéből jusson a helyes vallási ismeretre. A legtöbb ember tunya, kötött elméjű és önállótlan ahhoz, hogy e nehéz kérdésekben önállóan jusson dülőre.¹ De még a kiváltságos elmék is magukra hagyatva sokáig tévelyegnek a lét nagy kérdéseiben, és nem tudnak a kellő biztonságra szert tenni, amint nyilván igazolja a pogány bölcsék példája: Legjelesebbjeik is tapogatóztak.²

2) *Kinyilatkoztatás nélkül az emberek nem tudnák teljesíteni az erkölcsi törvényt.* Mindenekelőtt nem ismernék föl azzal a határozottsággal, amely a megtartásához szükséges.³ Azután nem ismernék föl, hogy azt az ellentétet, mely az ember teste és lelke, jobb belátása és sötét ösztönei között van, az eredeti bűn okozza (Hittan 14. §.), s hogy annak egyedüli orvossága az isteni kegyelem. S végül kinyilatkoztatás nélkül, magára hagyatva a bűnös ember nem tudna szabadulni bűnétől. A bűn ugyanis Istent sérti meg s ezért az ő tetszésétől függ, hogy milyen elégtételt fogad el. A történelem tanuskodik is, hogy a kinyilatkoztatástól távol járó pogány népekre átokként nehezedett a bűn tudata, mely még rettentő emberáldozatokban is keresett, de nem talált enyhülést.

Az emberiség emez erkölcsi tehetetlenségére az *orvosságot hasztalan várná valaki a kultúra haladásától.* Vannak bajok, melyeket a kultúra haladása meg nem orvosolhat, pl. szegények, betegek mindig lesznek; és ha az orvostudomány tesz egy lépést előre, új betegségi eshetőségek megint ugyanannyival húzzák vissza az emberiséget. Ilyenek az erkölcsi bajok is: tudomány, művészet, gazdagság, társadalmi finomság még nem biztosít jellemerőt, sőt új veszedelmeket jelent a jellem számára. A történelem látott népeket a műveltség tetőpontjára hágni, és ugyanakkor a romlottság feneketlen örvényébe süllyedni (Bábel, Róma).

3) Minden mélyebb lelkű nép megérezte, hogy a vallásnak csak akkor van kellő fogadata, ha megvan a közvetlenül Istentől eredő, természetfölötti szentesítése. Minden fejlettebb vallás kinyilatkoztatásból szár-

¹ Általában nagyon kevés az önálló ember. Mily kevesen választják meg pl. pályájukat vagy politikai állásfoglalásukat függetlenül környezetüktől!

² Pl. Aristoteles azt tanította, hogy a rabszolgának nincs emberi lelke. A legbölcsebbek is egymásnak ellenmondó és általában hamis fogalmat alkottak Istenről, másvilágról; azonkívül sem szándékuk, sem tekintélyük nem volt a tömegeket jobb belátásra segíteni.

³ Ez kitűnik a pogányok származásának erkölcsi tévedéseiből, melyek láttára Platon erre a kijelentésre fakadt: «Meg kell várunk, míg valaki jó és megtanít bennünket, hogy miképp kell Istennel és emberrel szemben cselekednünk csak egy Isten adhat nekünk fölvilágosítást».

maztatja magát (pl. az «égből leesett» korán). Könnyű azonban belátni, hogy ezek nem lehetnek mind Isten kinyilatkoztatásai, mert egymásnak sok lényeges dologban ellenmondanak; Isten és az ő igazsága pedig egy.

Ha föltesszük, hogy *Isten természetfölötti* (= képességeinket és igényeinket meghaladó) *célra hív*, a kinyilatkoztatás már azért is szükséges, mert nélküle egyáltalán képtelenek volnánk akár a célt, akár ennek eszközeit fölismerni.

2. Nehézségek: 1) A keresztények vallják, hogy az *evangelium Isten kinyilatkoztatása*. Az evangelium immár közel két ezer esztendeje hangzik a földön, és a vallási igazságokra nézve most is nagy tudatlanság, az erkölcsi parancsokat illetőleg nagy zabolátlanság és romlottság uralkodik még ott is, ahol a kereszténység már évszázadokon át érezteti hatásait. — *Felelet:* az emberiség vallási nyomorán elvben igenis segítve van a kinyilatkoztatás által; az emberiség nagy bajára készen áll az orvosság; aki meg akar gyógyulni, annak hozzáférhető. Hogy nem mindenkinek használ, még azoknak sem, akik élnek vele, nem a kinyilatkoztatás erején múlik, hanem az embereken, kiknek szabadságát Isten még a kinyilatkoztatás által sem szünteti meg, hanem tiszteletben tartja és azt akarja, hogy az ember (a szellem méltóságának megfelelően) maga legyen saját sorsának intézője. Elfogulatlan kutatónak lehetetlen különben tagadnia, hogy az evangélium óta a világ jobbra vált. (21. §.)

2) De ha a kinyilatkoztatás csakugyan szükséges, *miért késett annyi évezredig*, és *miért terjed oly lassan*? És *miért kárhozott el annyi pogány a saját hibáján kívül*? — *Felelet:* Isten tényleg adott már a történelem elején kinyilatkoztatást, mely hozzáférhető és elégséges volt az evangéliumig minden embernek; és végső nagy kinyilatkoztatásával azért késett, mert bölcsesége úgy kívánta, hogy e legnagyobb műve megfelelően elő legyen készítve; egyfelől az emberiségnek nagy bizonyosságot kellett szolgáltatni arra, hogy magától nem tud emberhez méltó életet élni (negatív előkészület) másfelől Isten jövőndölésekkel, intézményekkel és neveléssel szoktatta az emberiséget a megtestesülés nagy titkához (pozitív előkészület). — Egyébként pedig Isten igazsága és egyetemes szeretete biztosít bennünket, hogy ő senkit sem juttat örök kárhozatra a saját hibáján kívül, pusztán azért, mert szerencsétlen volt pogánynak születni; amint senki sem üdvözl csak azért, mert szerencsés kereszténynek születni. Minden kornak és minden népnek módot adott az üdvözülésre; de felnőtt embernek az üdvösséget nem adja meg saját hozzájárulása nélkül.

IV. A kinyilatkoztatás kutatása és fölismerése.

1. A kinyilatkoztatást kutatni, és ha megtaláltuk, elfogadni elsőrendű kötelességünk. Mindenekelőtt kötelességünk kutatni, vajjon adott-e Isten kinyilatkoztatást. Mert hiszen kinyilatkoztatás nélkül képtelenek vagyunk a

vallást gyakorolni, vallás nélkül pedig nem érhetjük el rendeltetésünket. Aki tehát közömbös e kérdés iránt: segített-e Isten kinyilatkoztatás által az emberiség vallási baján, az közömbös saját sorsa iránt, de egyúttal vakmerő lázadó Isten ellen. Isten ugyanis a föltétlen úr, szolgálói kötelesek figyelni, vajjon szól-e; és ha szól, kötelesek őt meghallgatni. — A kinyilatkoztatás elfogadása a hit. (1. §., Erkölcsstan 14. §.)

E kötelezettség alól csak akkor volnánk fölmentve, ha a kinyilatkoztatás vagy lehetetlen, vagy fölismerhetetlen volna. Ámde nyilvánvaló, hogy *a kinyilatkoztatás nemcsak lehetséges, hanem fölismerhető is*. Hisz Isten azért adja, hogy az embereken segítsen; de akkor könnyen fölismerhetővé is kellett tennie; mert ha nem lehetne fölismerni, célját tévesztette volna; a bölcs Isten pedig nem tesz céljátévesztett dolgot. Különben is, ha embernek módjában van fölismerhetővé tenni megnyilatkozását, mint pl. a királynak az ő okiratait (pecsétje, sajátkezű aláírása által), akkor Isten is képes az emberiséghez intézett nagy okiratát olyan pecsétekkel és aláírásokkal ellátni, melyek által könnyen fölismerhetővé és hamisítványoktól megkülönböztethetővé válik.

2. A jegyek, melyek a kinyilatkoztatást fölismerhetővé teszik, *a kinyilatkoztatás ismertetőjegyei* (kritériumai). Ezek belsők és külsők aszerint, amint a kinyilatkoztatás tartalmából, vagy pedig a kinyilatkoztatást kísérő külső tényekből vannak merítve; épúgy mint egy okirat hitelességét is vagy tartalmából, vagy bizonyos kísérő jelenségekből (pecsét, aláírás) lehet megállapítani.

Belső ismertetőjegy kettő van: a) az illető tanban nyilvánuló *isteni bölcsesség*. Ha nem tartalmaz tévedést és ellenmondást, sőt ha minden tanítása megfelel az ész követelményeinek, és a lét nagy kérdéseire megnyugtató választ nyújt, nem eredhet emberek-től (mert az emberek legkiválóbbjai is ép e nehéz kérdésekben tévednek és tapogatóznak); hanem csak Istentől, az abszolút bölcseségtől. b) Az illető rendszerben nyilvánuló *isteni erő*, mely abban áll, hogy meg tudja ragadni és ki tudja elégíteni az emberi szív legnemesebb vágyait, és Istenhez méltó nagy eredményeket tud létrehozni. Ez az erő csak Istentől jöhet, mert csak ő tartja hatalmában az egyes lelkeket és a népeket. — *A külső ismertetőjegyek* az illető tant kísérő olyan külső tények, melyeknek közvetlenül Isten a szerzője. Ilyen is kettő van: a *jövendölés*, Isten örök bölcsességének, és a *csoda*, Isten abszolút erejének megnyilvánulása. Ha egy tanítást jövendölések és csodák támogatnak, e tan okvetlenül Istentől ered, mert jövendölni és csodákat művelni csak Isten képes.

Voltaképen két kritérium van: «Isten ereje és bölcsesége» (1 Kor 1²⁴; 2⁴), melyek vagy a kinyilatkoztatás tartalmában (belső kritériumok), vagy a kinyilatkoztatást kísérő tényekben (jövendölés és csoda; külső kritériumok) nyilvánulnak. A belsők igen alkalmasak arra, hogy az embert a kinyilatkoztatás szíves-lelkes elfogadására hangolják; de sok ember hiájával van a fölismerésükhöz megkívánt tudásnak és lendületnek. A külsők könnyebben fölismerhetők és kézzelfoghatóbbak, és azért általában hatékonyabbak.

Schmid, Apologetik. *Schell*, Religion u. Offenbarung. *Scheeben*, Mysterien d. Christentums.

II. Krisztus és az Egyház.

A) Jézus Krisztus.

Kötelességünk a kinyilatkoztatást kutatni, és ha megtaláltuk, elfogadni. Erre nézve a szigorúan módszeres eljárás megkívánna, hogy a kinyilatkoztatás ismertetőjegyeinek világánál sorra vizsgáljuk azokat a valóságokat, melyeket a történelem elénk tár, s amelyek rendelkeznek a kinyilatkoztatás ismertetőjegyeivel, az lesz Isten kinyilatkoztatása, az egyedül igaz vallás. Tényleg azonban elég, ha a kinyilatkoztatás jegyeit arra a vallásra alkalmazzuk, melyet a katolikus Egyházban találunk. Ha ugyanis ez megállja a próbát, más vallás nem lehet Isten kinyilatkoztatása, minthogy csak egy az Isten és egy az igazság. — Katolikus tanítás szerint Isten a kinyilatkoztatást három fokozatban adta: az első az őskinyilatkoztatás, az egész emberiség számára Ádámtól Noéig; a második az ószövetségi kinyilatkoztatás, a zsidó nép számára a patriarchák, Mózes és a próféták által; a harmadik az újszövetségi kinyilatkoztatás, Jézus Krisztus által. Minthogy az evangéliumi kinyilatkoztatás az előző kettőt magában foglalja (és kiegészíti), elég az újszövetségi kinyilatkoztatás isteni jellegét kimutatni. Evégből mindenekelőtt igazoljuk e kinyilatkoztatás forrásainak, az újszövetségi szentkönyveknek megbízhatóságát, azután ezek alapján kimutatjuk Jézus Krisztus istenségét és evangéliumának isteni jellegét.

Klug, Gottes Wort u. Gottes Sohn. *Schell*, Jahve u. Christus. *Felder*, Jesus Christus. *Bangha*, Jézus Krisztus istenségének bizonyítékai.

17. §. Az újszövetségi szentkönyvek megbízhatósága.

Jézus Krisztus életének és működésének forrásai az újszövetségi szentíratok; elsősorban a négy evangélium, melyek Szent Máté apostol, Márk (Szent Péter tanítványa), Lukács (Szent Pál tanítványa, ki Apostolok cselekedetei címen az Egyház első terjedésének történetét is megírta) és

János apostol nevét viselik. Ezeket a szentkönyveket most elvonatkozva sugalmazottságuktól (32. §.) úgy tekintjük, mint más történeti forrásoka szokás. Történeti források akkor megbízhatók, ha egykorú, szavahihető szerzők művei (*hitelesség* = *authenticia és szavahihetőség*) és ha lényegükben úgy maradtak ránk, amint megírták (*szövegépség*).

1. Az újszövetségi szentkönyvek az eseményekkel egykorú szerzőknek, sőt szem- és fültanuknak művei.

1) Az ókeresztény irodalomnak legrégebb, az első század végétől eredő művei (Tizenkét apostol tanítása, Római sz. Kelemen, Ignatius, Polycarpus, a Barnabás-levél) már idézik az újszövetségi iratokat; a második század közepén pedig már hivatalosan jegyzékbe (kanon) foglalták (a Muratori-féle töredékben 150. körül) és azon szerzőknek tulajdonították, akiknek mi.¹ Ez a bizonyosság annál jelentősebb, mert az ókeresztény község a legszigorúbb kritikával járt el azokkal az iratokkal szemben, melyek cimbén és tartalomban hasonlítottak ugyan a szentkönyvekhez, de mégis hamisítványok voltak.² Ezek az ú. n. *apokrif iratok*, minőket napjainkban is minduntalan fődöznek föl a tudósok, és indokolatlanul szenzáció-színben tüntetnek föl a dologhoz nem értő napilapok. Különben az eféle zúgiratoknak szertelen és gyakran nevetséges tartalma már első tekintetre elárulja hamisítvány voltukat.

2) A tudósok az újszövetségnek a második században már közkezen forgó kiadásaiban számos (lényegtelen) szövegeltérést («varians lectio») mutattak ki. Tehát a szent könyvek akkor már sokszor másolva voltak, ami megint lehetetlen, ha nem az első században, hanem csak a második század folyamán keletkeztek.

3) Az evangéliumok irodalmi jellege is bizonyítja hitelességüket. Mindenekelőtt közvetlen hangjuk, *eleven és élethű írásmódjuk* arra vall, hogy íróik az események közvetlen behatása alatt álltak.

¹ Tanúságot tesz erről pl. *Papias* hierapolisi püspök, Szent János kortársa, aki az evangéliumokat már magyarázza; Szent *Justinus* vértanú († 165.), ki gyakran idézi «az emlékiratokat, melyek evangéliumnak hivatnak s részben az apostoloktól, részben azok kísértől erednek»; Szent *Irenaeus* († 202.), Szent János barátjának, Polikárpnak tanítványa, ki az eretnekek ellen írott művében (III. 1.) részletesen szól a négy evangélium eredetéről.

² Így pl. *Serapion* püspök e szavakkal utasítja vissza a «Szent Péter evangéliuma» című apokrif iratot: «Testvérek, mi Pétert és a többi apostolt úgy vesszük, mint az Úr Jézus Krisztust; ami azonban hamisan viseli az ő nevüket, azt visszautasítjuk, mint jól értesültek; mert tudjuk, hogy ez nem maradt ránk hagyományul».

Továbbá a korviszonyok, a zsidó nép és szokások, a jeruzsálemi templom és a város *részletes és hű leírása* csak 70 előtt élt íróktól eredhet, mert Jeruzsálem pusztulása után a viszonyok teljesen megváltoztak. Végül az evangéliumok sajátosságos, egyszerű és mégis utánozhatatlanul hatékony írásmódját már az első század 80-as éveiben sem lehetett újra megcsinálni, mint azt a nagytudományú protestáns tudós, Harnack, megállapítja.¹

Az újszövetségi szentkönyvek, nevezetesen az evangéliumok, eszerint az események tanúitól erednek; s így szerzőiknek *módjukban volt megismerni a leírt dolgokat*; hisz Jézus Krisztusnak állandó kísérői, apostolok voltak, mint Máté és János, vagy ezek tanítványai, mint Márk, Lukács, Szent Pál. Hitelreméltóságukat csak növeli az a tény, hogy egyszerű, tanulatlan emberek voltak, nem pedig tudósok, kik könnyen beleolvassák az eseményekbe saját felfogásukat, és hogy Jézus Krisztusnak tanításait és messiási hivatását sokáig nem tudták átértetni.

2. Az újszövetségi szentírók az eseményeket *tényleg úgy írták le, amint végbementek.*

1) Erről mindenekelőtt *a szentírók jelleme* kezkesedik, mely kizárja az ámitásnak még a gondolatát is. Az evangelisták mind szentéletű férfiak voltak, kik a legmagasabb eszményért lemondtak mindarról, amiért ámitani szokás: hírről, vagyonról, kényelemről. Érdek nélkül senki sem hazudik; ők pedig tanításukért nemcsak hogy hasznot nem láttak, hanem ellenkezőleg a legsúlyosabb üldözést, zaklatást és végül halált szenvedtek.²

2) Nem titokban történt dolgokat írtak le, hanem *nyilvános eseményeket*, melyeknek ezer meg ezer tanuja életben volt (lásd pl. 1 Kor 15 6); ha nem mondtak volna igazat, az evangélium ellenségei nyomban meghazudtolták volna őket. Ennek pedig semmi nyomát nem látjuk, sőt

3) *pogány történetírók*,³ zsidók, úgymint *Josephus Flavius*⁴ és a talmud⁵ megerősítenek egyes evangéliumi eseményeket.

¹ Ezen érvelés súlya alatt *ma már a legszélsőbb racionalisták is elismerik, hogy* legalább a három első evangélium, az Apostolok cselekedetei és Szent Pál nagy levelei *már az apostolok korában megvoltak.*

² «Je crois à des témoins, qui se laissent égorger»: hiszek az olyan tanuknak, kik megfojtatni engedik magukat, mondja Pascal.

³ Úgymint *Tacitus*, Annal. 15. 38, 44. *Svetonius*, Claudii 25, Neronis 16.; az ifjabb *Plinius*, Ep. 10, 96. *Epiktetos* Ἀρχιάνου τοῦ Ἐπικτήτου διατριβῶν IV, 7, 6.

⁴ Antiquitt. Jud. 4, 6; 18, 3, 3; 18, 5, 2; 20, 9, 1.

⁵ Huber, A talmud.

4) *Az előadás jellege* is az evangelisták pártatlanságáról és igazságszeretetéről tesz tanúságot. Lelkiismeretes pontossággal (l. Lk 11-6) írnak nemcsak a főeseményekről, hanem a mellékes dolgokról is, melyeket az archeologiai fölfedezések igazoltak; továbbá minden szépítés és mentegetőzés nélkül leírják az apostolok hibáit is (versengésüket, Péter Krisztus-tagadását), sőt még az Úr Jézus Krisztus életéből is oly vonásokat, melyek az Üdvözítő ragyogó alakjára némelyek szemében árnyat vethettek, minő haláltusája az Olajfák-hegyén, fölkiáltása a keresztfán («Istenem, Istenem, miért hagytál el engem»).

5) *Az Úr Jézus Krisztus egyénisége annyira eredeti és pártatlanul álló, hogy azt csak másolni lehetett*; vagy ha fantázia szülte, akkor «a kitaláló nagyobb, mint a hős» (Rousseau).

Mindezzel szemben az evangélium ellenségei már Celsus óta arra utalnak, hogy az evangéliumokban ellenmondások vannak.¹ — De alaptalanul. Mert:

1) a keresztény hagyomány kezdettől fogva azt vallotta, hogy az egyes evangelistáknak más és más volt a céljuk; ezért egészen természetes, hogy ugyanazon dolgok leírásánál mindig azt emelik ki, ami e céljuknak megfelel; így támadnak különbözőzések, eltérések, de ezek nem ellenmondások. Különben ilyen eltérések elkerülhetetlenek, mikor több szemtanú ugyanazt az eseményt beszéli el; mert mindegyiknek más ragadja meg figyelmét és mindegyik mást tart elbeszélésre méltónak. Sőt az volna gyanús, ha mindenben egyeznének; mert ez csak úgy volna lehetséges, ha vagy összebeszélnek, vagy valamennyien egy forrást másolnak.

2) *Az alapos szentírás-magyarázat az egyes kérdésekben megmutatja, hogy az állítólagos ellenmondások csak látszólagosak.* Így pl. Jézus Krisztusnak más ősei vannak felsorolva Máténál, mint Lukácsnál. Ez onnan van, hogy a zsidók a természetes fiúság mellett törvényszerű (fogadott) fiúságot is ismertek, s így lehetséges, hogy egy embernek két sor őse volt. Ami a negyedik evangéliumot illeti, ez nem mond olyat, ami az első hárommal ellenkezik, hanem csak olyat, ami azokat kiegészíti.

3. A szövegépség. Az újszövetségi szent könyvek lényegileg oly alakban maradtak ránk, mint szerzőik kezéből kikerültek. Az eredeti kéziratok elvesztek ugyan, de ezen körülmény nem bizonyít a szövegépség ellen, mert hasonló korú egyéb művekről sem

¹ Hogy pl. Jézus Krisztusnak két családfája van, hogy a kenyérszaporítás, Péter tagadása, a föltámadás leírása nem egyezik az evangéliumokban; különösen pedig, hogy Szent János más képet fest Jézus Krisztusról és működéséről, mint a többi három, a szinoptikusok.

rendelkezünk eredeti kéziratokkal. A második század közepétől aztán már a szentatyák művei számos idézetet őriztek meg, melyekből kétségtelen, hogy az akkori keresztények ugyanazt a szent szöveget használták, mint mi. Az előző hetven-nyolevan év alatt, mely időből csekélyebb számú idézet állítható össze a fennmaradt művek csekély száma miatt, a szent szöveg nem szenvedhetett lényeges változásokat. Mert:

1) a tudósok említett tanúsága szerint a Szentírás mindjárt kezdettől számos példányban forgott közkézen, sőt a második század elején már fordítások is készültek (a szír pesító és a latin itala). Minthogy akkor a sokszorosítás egyedüli módja a másolás volt, lehetetlen lett volna egy-egy változtatást általánossá tenni.

2) Életükben maguk az apostolok ellenőrizhették a szent szöveget; amit meg is kellett tenniük, hogy magában a tanításban ne essék változás. Később pedig a hivek a Szentírás gyakori olvasásából merített pontos ismeretüknél fogva és a szent szöveg iránti tiszteletből minden változásnak ellenszegültek volna, amit egyes ilyen kísérleteknél csakugyan meg is tettek; pl. egy Makedonius nevű püspököt megfosztottak állásától, mert Szent Pálnak Timóteuszhoz írt első levelében egy betűt megváltoztatott.

3) Nem is gondolható el, ki eszközölte volna a megmásítást. Igaz hívő nem tehetette, mert az legföljebb azért változtatott volna, hogy hiányokat pótoljon vagy nehézségeket simítson el; ámde ezek a mai szövegben is megvannak. Eretnek szintén nem tehetette, mert annak érdekében lett volna saját eretnek tanításait becsempészni a szövegbe. Ámde a szent szöveg mostani alakjában határozottan ellene szól az első eretnekségeknek.

Pözl, Das Matthäus-Evangelium. Rohr, Das Markus-Evangelium. Meinertz, Das Lukas-Evangelium. Dausch, Das Johannes-Evangelium, Belser, Die Apostelgeschichte. Maier, Die Briefe Pauli, Die Evangelienfrage. Tillmann, Die Quellen des Lebens Jesu; ihre Entstehung und ihr Wert.

18. §. Jézus Krisztusnak saját magáról tett tanu-vallomása.

Az evangeliumok tengelye Jézus Krisztus; arról szólnak, hogy ki ő, mit tanított és mit tett. A mai ember is ugyanazzal az érdeklődéssel áll Jézus Krisztus elé, mint az ő korabeli írástudók és farizeusok és megkérdi tőle: «Ki vagy te, mit mondasz magad felől?» (Jn 1²²). Csakugyan első-sorban ő maga van hivatva megfelelni e nagy kérdésre; és ő nem is

hagy kétségben aziránt, hogy ki ő: Az evangeliumokon végig bizonyyságot tesz, hogy nemcsak ember, hanem az emberek ura: Isten.

1. Jézus Krisztus úgy viselkedik, mint aki *a teremtmények urának és végső céljának tudja magát*. Már első nyilvános tanítása alkalmával, a hegyibeszédben (Mt 5–7, Lk 6 20–49) az erkölcsi rend föltétlen szerzőjének és urának vallja magát; t. i. minden külön indokolás nélkül, csak személyére hivatkozva, új erkölcsi parancsokat ad ilyen bevezetéssel: «Mondatott a régieknek... én pedig mondom nektek». A próféták mindig így vezették be tanításaikat: «mondja az Úr»; tehát Istenre hivatkoznak; Jézus Krisztus pedig a maga nevében rendelkezik. — Abban a tudatban, hogy neki adatott minden hatalom égen és földön (Mt 28 18), parancsol szeleknek és tengereknek, betegségeknek és halálnak, embereknek és démonoknak. Ugyanabban a tudatban követeli, hogy neki mindenki higgyen, őt mindenki kövesse, érte mindenét elhagyja. Ez a tudat nyer kifejezést az Oltáriszentség alapításában is.

2. *Isteni tulajdonságokat állít magáról*, nevezetesen: *örökkévalóságot*: «Mielőtt Ábrahám lenne, én vagyok; én veletek vagyok a világ végezetéig»; *mindenhatóságot*: «Amiket az Atya cselekszik, azokat a Fiú is hasonlóképen cselekszi»; *mindentudást*: «Senki nem tudja, ki az Atya, csak a Fiú és akinek a Fiú ki akarja jelenteni». Szent Jánosnál *Istennel egylényegűnek* mondja magát; «Én és az Atya egy vagyunk» (ἐν ἑσμεν), és olyan tiszteletet követel, amilyen az Atyának jár; a szinoptikusoknál (t. i. a három első evangelistánál) pedig *Isten Fiának* vallja magát még akkor is, mikor a főpap ünnepélyesen megkérdi: «Kényszerítelek az élő Istenre, mondd meg, te vagy-e a Krisztus, az élő Isten Fia». ¹ Teszi ezt nem egyszerűen abban az értelemben, mint ahogy mi is Isten (fogadott) fiai vagyunk, hanem mint az Atyából öröktől fogva született egylényegű Fiú. Ezt egészen kétségtelenné teszi az a tény, hogy a főpap istenkáromlásnak minősítette az ő igenlő feleletét; mert istenkáromlás (gidduf) esete zsidó törvény szerint csak akkor forgott fön, ha valaki az egy igaz Isten hatalmát magának tulajdonította. El is ítélték, «mert Istenné tette magát».

Ha Jézus Krisztus nem ment tovább, és *nem mondotta ki egyenesen: Én Isten vagyok*, azért tette, mert az emberiséget, különösen a zsidókat, még szoktatni kellett ahhoz a nagy titokhoz, hogy az Isten emberré lett. —

¹ Jn 8 58, 16 28 ..., Mt 28, Jn 5 19, Lk 10 21–22, Jn 10 30, Jn 5 23, Mt 16 16, Mt 26 63–64.

Ha itt-ott olyan *kifejezésekkel* találkozunk az evangéliumokban, melyek *ellenmondani látszanak*,¹ meg kell gondolnunk, hogy Jézus Krisztus valószínű ember is, és mint ilyen kisebb az Atyánál, és merőben emberi, azaz tapasztalásból és következtetésből merített tudása kisebb, mint az Atyáé.

3. Jézus Krisztusnak magáról tett vallomását el lehet, sőt el kell fogadni. A farizeusok ugyan kifogásolták, hogy «te magad teszel bizonytságot magad felől»; ő azonban méltán felelhetette: «Ha magam teszek is bizonytságot magam felől, igaz az én bizonyságom». (Jn 8 13) Mert Jézus Krisztus vagy igazat mondott, vagy nem. Ha igen, akkor Isten; ha nem, akkor vagy szándékosan nem mondott igazat és így másokat ámitott, vagy nem szándékosan és akkor magamagát ámitotta. De sem ámitó, sem önámitó nem volt; ezt teljesen kizárja az ő jelleme. (19. §. 2.) Tehát igazat mondott, mikor azt állította, hogy ő Isten.

Tillmann, Jesus der Menschensohn, Das Selbstbewusstsein des Gottessohnes. *Seitz*, Das Evangelium vom Gottessohn.

19. §. Jézus Krisztus egyénisége.

1. Jézus Krisztus a legkiválóbb böles. Messze fölötté áll minden bölcselőnek és vallásalapítónak; sőt bölcsesége olyan vonásokat tár föl, melyeknek elégséges oka csak az a tény lehet, hogy ő több, mint ember. Nevezetesen:

Tökéletesen ismeri az emberi szív kiválóságait és gyöngéit csak úgy, mint Isten legmélyebb titkait (lásd 20. §.); nyitott könyv előtte mult és jövőendő (22. §.) és a legelrejtettebb gondolatok (pl. Jn 1 48, 4 17, 2 22; Mt 9 4, 12 25). Tanításaiban és ítéleteiben soha legkisebb *nyoma sincs tévovázásnak*, fontolgatásnak vagy javítgatásnak; a legtitokzatosabb és legnehezebb dolgokról oly nyugodtsággal és magától értetődő természetességgel szól, mint aki nem hosszas, fáradságos tanulással és kutatással szerezte ismereteit, hanem biztos tekintettel olvas az örök Igazságnak kitárt könyvében.

Ez környezetének is föltűnt. A *farizeusok és szadduceusok*, az írástudók és vének elhültek, midőn a legcsekélyebb zavar nélkül gyorsan és megdöbbenő egyszerűséggel bontotta meg kelepceiket, melyeket ők hosszas fejtöréssel, összes erejük megfeszítésével készítettek neki. (Az adópénz: Mt 22, a házasságtörő asszony: Jn 8,

¹ Pl. «az Atya nagyobb nálam», vagy Mk 13 32: «az ítélet napját nem tudja a Fiú sem, hanem csak az Atya».

a főparancsolat: Mt 22.) Az egyszerű *nép* pedig az első benyomás súlya alatt azt vallotta: «Soha ember úgy nem szólott, mint ez ember» (Jn 7 46) és álmélkodva kérdezte: «Honnan van ennek bölcsesége és mikép tud ez írást, holott nem tanulta?» (Mt 13 54, Jn 7 15). Igen, mert nem járt iskolába indusokhoz, görögökhöz, egiptomiakhoz; nem ült Gamáliel lábánál, mint Szent Pál; és mégis megérzett tanításán, hogy a multak és a lángelmék minden bölcsesége szól belőle. Ezt a hatalmas bölcseséget megdöbbenő *egyszerűséggel* tanította: szavában a mezők liliomai, a háztetők verebei, szőlőmunkások és szántóvetők, kovász és garas válnak a legmélyebb isteni titkok tanítóivá. De ez a népszerűség nem fitogtató és keresett, hanem titokzatos fölségnek és erőnek természetszerű megnyilatkozása, amint valaha Illés prófétának nem viharban, földrengésben és tűzvészben, hanem a lágy esti szellő susogásában jelent meg az Úr (3 Kir 19 12).

Ezek után *nagy lelki vakság és vakmerőség kell ahhoz, hogy valaki Jézus Krisztust exaltált embernek mondja*, akit rendellenes lelkület sodort bele a Messiás és az isten-fiúság gondolatába. Hisz az egész evangéliumban legcsekélyebb nyoma sincs annak az izgatottságnak és túlzásnak, mely az ilyen lelkületű embereket jellemzi. Az a mély és tiszta bölcsesség, mely megnyilatkozott Jézus Krisztus minden szavában és evangéliumában, nem lehet beteges lelkületnek műve; az az erő, mely az evangéliumban nyilvánul, nem lehet beteges jellemnek kifolyása. Erre a gondolatra csak szobatudós vagy pszichiáter fanyalodhatik, akinek eltompult az érzéke a legnagyobb valóságok iránt, vagy aki minden igazi szellemi nagyságban beteges tüneteket lát.

2. Jézus Krisztus az erkölcsi jellemnek utólérhetetlen, emberfölötti mintaképe.

1. A jellem negatív oldalát tekintve, *bűn nélkül való*. Soha legkisebb jelét sem adta, hogy ő is rászorul arra a bűnbocsánatra, melyet oly bőven osztott. Ádáz ellenségeitől meg merte kérdezni: «Ki fedd meg engem közületek a bűnről?» (Jn 9 46) S azok adósok maradtak a felelettel. Pedig «büntől mentesnek maradni embernek lehetetlen» (Epiktetos; v. 1 Jn 18). Tehát Jézus Krisztus nem ember.

2. Pozitív oldalát tekintve, *benne minden erény a maga teljességében megvan*, nevezetesen az erények foglalata, a legtisztább isten- és emberszeretés, melynek legelragadóbb bizonyítékát adta kereszthalálával: s erről Rousseau is kénytelen megvallani: «Ha Sokrates halála méltó volt egy görög bölshöz, akkor Jézus Krisztus

halála egy Istené». Az egymást kizárni látszó erények is a legtisztább harmoniában egyesülnek benne: a fölség és egyszerűség, önérzet és alázat, erő és gyöngédség, tetterő és bensőség, szigorúság és szelidség. És ez az utólérhetetlen erkölcsi fölség nem zárkózik el semmi elől, ami «emberi» a szó nemesebb értelmében: Krisztus megjelenik a kánai gazda menyekzőjén, elfogadja a gazdag farizeus meghívását, szívesen megfordul «barátjának», Lázárnak jó módú házában. Jellemében nincs semmi egyoldalúság, semmi fanatizmus.

3. Legcsodálatosabb azonban, hogy *Jézus Krisztus az erkölcsi fönség ezen magaslatain jár anélkül, hogy erre föl kellett volna küzdenie magát.* Az ő élettörténetében legcsekélyebb nyoma sincs belső vívódásoknak,¹ kríziseknek, megtérésnek; pedig efféle minden egyéb vallásalapítónál tapasztalunk.²

3. Jézus Krisztus *alakja nem viseli magán sem korának, sem környezetének, sem nemzetének jellegét.* Pedig a legkiválóbb emberek is népüknek és koruknak gyermekei; Sokrates könnyűvérű görög, Epiktetos stoikus hellén, Buddha a tettől irtózó, fáradt indus, Mohamed szenvedélyes arab. Jézus Krisztus magasan fölötte áll mindeme korlátoltságoknak; ezért példakép minden kor, minden nép, minden egyén számára nem-, tehetség-, rang-, álláskülönbség nélkül.

Ebből az egyéniségből isteni erő árad, mely megnyilatkozik csodatetteiben (23 §.), evangéliumának erejében (21. §.), szentjeinek seregében, s melynek hatásai nincsenek időkhöz és nemzetekhez kötve. Évezredek borítják immár földi életének nyomait, s ma is a szellemek harcainak és érdeklődésének középpontja, csak úgy, mint Pilátus idejében; ma is ezer meg ezer apostoli lélek hirdeti a nemzetek közt, csak úgy, mint Szent Pál korában, és ujjongva követi a sokaság, mint utolsó húsvétjakor; és ma is ellene mondanak neki, üldözik őt és megfeszítik követőit csak úgy, mint Kaifás és bűntársai tették; és akik gyűlölik és akik szeretik, magatartásukkal egyformán vallják, hogy él. Egyénisége azonban nemcsak törhetetlenül

¹ Meg volt ugyan kísértve (Mt 4), de a kísértés egy pillanatra sem kerítette hatalmába. S ez új oldalról mutatja be jellemének isteni gazdagságát: «Ami főpapunk nem olyan, aki ne tudna szánakodni erőtlenségünkön, hanem aki meg volt kísértve mindenben, úgy mint mi, kivéve a bűnt» (Zsid 4 15).

² Pl. Buddha 30 évi világias élet után vonult a hegyek közé, Mohamed az ifjúság viharain keresztül jutott vélt hivatása tudatára.

erősn
tanítás
A bölc
kentő
föler
4

tanítva
bizony
élet k
tartott
Péter,
kinek
meggy
hirdet

5
elégség
nem pu
lehetősé
gadni,
(agnosz

Jézus K
ványait
ját. —
és egysz
Krisztus
után. K
lehetle
inkább
zsidók s
sításától
Isten, ér
költsége
beszéde
vagy elf

1
mesterük
Isten na
vallják, a
ványai n

erősnek, hanem kimeríthetetlenül gazdagnak bizonyul: életéből és tanításából mindenki merít, és soha senki nem fogja kimeríteni. A bölcselő és a művész mindig talál rajta új vonásokat és serkentő eszméket; de soha senki sem mondhatta, hogy őt teljesen fölértette, vagy egyéniségét teljesen kifejező alkotást teremtett.

4. Jézus Krisztus *egyéniiségének emberfölötti jellegét bizonyítják tanítványai*. Az egyéniség hatalmát ugyanis legfoghatóbban az bizonyítja, hogy milyen hatással volt azokra, akik a mindennapi élet közönséges körülményei közt érintkeztek vele. Hogy kinek tartották az apostolok Krisztust, azt valamennyi nevében kifejezte Péter, midőn Jézus Krisztus kérdést intézett hozzá arra nézve, hogy kinek tartják őt: «Te Krisztus vagy, az élő Isten Fia» (Mt 16 16). Ez a meggyőződés tette őket apostolokká, és ez a meggyőződés volt igehirdetésük veleje. Ehhez fogható jelenséget nem ismer a történelem.¹

5. Jézus Krisztus egyénisége tehát bármely oldalról tekintve, az elégséges ok elve alapján csak úgy értelmezhető, hogy Jézus Krisztus nem pusztán ember, hanem egyúttal Isten. Minthogy a kinyilatkoztatás lehetőségét tagadó racionalisták ezt a következtetést nem akarják elfogadni, kénytelenek vagy megvallani, hogy Jézus Krisztust nem értik (agnoszticizmus), vagy pedig letagadni a tényeket.

Újabban többen ezt az utóbbit próbálták meg és azt mondják: *Jézus Krisztus mindössze rendkívüli egyéniség volt*, aki megigézte tanítványait; ezek aztán lelkesedésükben megnagyították és istenítették alakját. — De egészen helytelenül, mert a) az apostolok higgadt, épérzékű és egyszerű emberek voltak, akik nem egykönnyen lelkesedtek, sőt Jézus Krisztusban sokáig kételkedtek, mint bizonyítja magatartásuk föltámadása után. Különben is oly mély különbség van Isten és ember között, hogy lehetetlen ép elmével és ép érzékkel egy embert Istenné tenni; még inkább lehetetlen volt ez Jézus Krisztus apostolainak, akik mint szigorú zsidók semmitől úgy nem irtóztak, mint az egy Isten hitének elhomályosításától (v. ö. Pál és Barnabás Lystraban Ap 14 7). b) Ha Jézus Krisztus nem Isten, érthetetlen önmagáról tett vallomása, érthetetlen jellemének fenköltsege és főképp érthetetlen, mikép hódította meg a világot. A tények beszéde itt oly világos, hogy csak két következetes álláspont lehetséges: vagy elfogadni istenségét, vagy letagadni létezését.

¹ «Soha az emberi történelem során ilyesmi nem történt, hogy akik mesterükkel ettek és ittak és őt embersége megnyilatkozásaiban látták, nemcsak Isten nagy prófétájának hirdetik, hanem a történelem isteni irányítójának vallják, akik Isten teremtséinek kezdete és egy új élet adója. Mohamed tanítványai nem beszéltek így az ő prófétájukról» (Harnack).

S napjainkban egynéhány német racionalista (Jensen, Drews) ezt a kibúvót választotta; *szerintük Jézus Krisztus nem történeti alak*, hanem a vallási költői képzeletnek, a mítosznak szülötte. — De ha Jézus Krisztus nem élt, honnan az evangéliumnak az a világhódító és átalakító ereje (21. §.), és honnan az az utólérhetetlen fölségű és élethű Krisztus-kép, melyet Rousseau szerint ember nem találhatott ki, hanem csak valóság után rajzolhatott? Mintha képzeletszüleményben, költött alakban volna életalakító erő! Különben Jézus Krisztus történeti valóságát kétségtelenné teszi maga a történelem. A teljesen megbízható, egykorú forrásoknak oly sokasága szól róla, mint egyetlenegy profán történeti személyről sem: a négy evangélium, az Apostolok cselekedetei, Szent Pálnak levelei, az első századi keresztény és pogány írók. Jensen és Drews vakmerő állításával mint egy ember szálltak szembe még a szélső racionalista protestánsok (Harnack), sőt zsidók is (Chwolson). Vagy elfogadjuk Jézus Krisztus történeti valóságát, vagy el kell vetnünk az egész történelmet.

Bougaud, A kereszténység és korunk, II. k. *Hennemann*, Die Heiligkeit Jesu. *Kneib*, Moderne Leben-Jesu-Forschung unter dem Einflusse der Psychiatrie. *Kiefl*, Der geschichtliche Christus und die moderne Philosophie. *Meffert*, Die geschichtliche Existenz Christi. V. ö. a 17. §. előtti irodalmat.

20. §. Az evangéliumban nyilvánuló isteni bölcsesség.

1. A keresztény hittan.

Az alapvető keresztény hitigazságok a Szentháromság, a teremtés, a megtestesülés, a megváltás és a megszentelés. Ezek *hittitkok*, azaz oly igazságok, melyekre az ember maga nem talál rá, és ha kinyilatkoztatás útján tudomást vesz is róluk, nem képes teljesen átértetni és megbizonyítani.¹ — Sok nem-keresztény a kereszténységet épen azért tartja elfogadhatatlannak, mert dogmái, hittételei ésszel föl nem érhetők; és a keresztények közül is sokan úgy gondolják, hogy jobb volna, ha a kereszténység nem tartalmazna észfölötti igazságokat. De helytelenül, mert

1) a *hittitkok az evangéliumi igazság isteni eredetének bizonyosságai*. Titkot megállapítani az ember ugyanis képtelen; amit ember kitalálhat, azt ember meg is értheti. Ha tehát az evangélium-

¹ Így pl. hogy az egy Isten három személy, arra saját eszünkkel nem jutnánk rá; eszünkkel ugyanis Istenre csak az ő műveiből tudunk következtetni, melyek arra készítetnek ugyan, hogy elismerjük az egy Istent, de nem árulják el, hogy az egy Isten három személy. És ha a kinyilatkoztatásból meg is tudtuk e nagy igazságot, még mindig nem értjük, hogyan van ez, és miért kell így lennie.

ban vannak ilyenek, nyilvánvaló, hogy csak attól eredhetnek, kinek lényege tele van titkokkal. 2) *A hittitkok csodálatosan megfelelnek az ember természetének.* A titokszerűség vonzza az embert és további kutatásra sarkalja. A természet is tele van titkokkal és a legnagyobb elmék legfőbb dicsőségüknek tekintették ezt elismerni és a titkokból egy-egy fénysugárt ellesni. 3) *A hittitkok hasonlítanak a kelő nap-hoz, mely még a látóhatár alatt van, de előrevetett fénye már fölismerhetővé teszi, ami előbb homályban volt; más szóval: magukat a hittitkokat nem értjük át, mégis általuk értjük meg a létet.* Épen a hittitkok adnak egyedül kielégítő feleletet a lét nagy kérdéseire: mi az ember, honnan ő és a világ, mi a rendeltetése és hogyan érheti el azt? Amit a legnagyobb gondolkodók is csak homályban óhajtvá sejtettek, azt e titkok a legteljesebb határozottsággal és fölséges távlatokat nyitva mondják meg.

Igy a Szentháromság titka egészen új és fölséges világosságot vet az igazságok legnagyobbikára, Istenre. Istenről az elme megismeri, hogy önmagától való szellem. A Szentháromság titka megtanít, hogy e magánvalóság vagy önállóság oly tökéletes, hogy mintegy megháromszorozódik azáltal, hogy az egy isteni természet három személyben önállósul; az Isten szellemissége pedig oly gazdag és termékeny, hogy az Atya, Fiú, Lélek kölcsönösségében fejtőzik ki. Ezáltal kitűnik, hogy az Isten örökkévalósága nem sivár egyhangúság, hanem a legmelegebb személyes belső életközösség. Azáltal pedig, hogy a teremtetést joggal az Atyának, a megváltást a Fiúnak, a megszentelést a Szentléleknek tulajdonítjuk, Isten nagy tettei jelentős vonatkozásba kerülnek magának a Szentháromságnak örök életével és a mindenség főirányait fölséges egységbe foglalják.

A teremtés titka megfelel arra a kérdésre: honnan és mi a világ; *az eredeti bűn titka* pedig megmagyarázza azt a nagy ellentétet, mely az ember alsóbb élete és nemesebb vágyai közt tátong, és ezáltal lehetővé teszi a reális alapokon épülő nevelést és önnevelést. *A megtestesülésben* Isten a legbelsőbb összefüggésbe lép a teremtményekkel és köztünk való lakásával, melyet a legméltóságosabb Oltáriszentségben állandósít, fölséges módon kielégíti az emberiségnek örök Immánuel (= Isten velünk) vágyát. *A megváltás* igazsága biztosít, hogy az emberi életnek van méltó célja (Isten fogadott fiaiként élni a földön és azon túl az ő teljes és végleges birásában örök hazát találni), és hogy ezt el is érheti. *A megszentelés tana* (nevezetesen: kegyelem, Egyház, szentségek és a végső dolgok) részletesen megmutatja, mikép valósul egyesekben és a hivatottak közösségében Isten országa, és mikép lesz «végül Isten minden a mindenben». — Minden egyes titok hasonlít a zsidókat vezérlő tűzoszlophoz: a hitetlennek sötétség, a hívőnek bevilágít a nagy létkérdések rejtekeibe.

Aki hívő és alázatos elmével elmerül e titokba, megérti az ó- és újkor nagy konvertitáit, kiket a keresztény tanítás fönsége tett hívőkké és akik hitük indítékát így fejezték ki: Credo, quia sublimis est (hiszem, mert fölséges).

2. Az evangélium erkölcstana.

Egyedül a keresztény erkölcstan tűzött olyan *célt* az ember elé, melyet a legszegényebb is elérhet, és amely a legnagyobbnak is meghaladja legmerészebb vágyait: arra hív, hogy Isten fiaiként azt az életet éljük, melyre Jézus Krisztus nemcsak tanított, hanem példát adott; s e végső célt az evangélium törhetetlen energiával és határozottsággal állítja az élet középpontjába. Ezzel a kereszténység a legutolsó szolgának is királyi méltóság koronáját tűzi homlokára és megteremti az igazi demokráciát: Isten mindnyájunk atyja, és fiainak lenni mindnyájan egyformán vagyunk hivatva és képesítve. — Az evangéliumi erkölcstan *lelke a szeretet parancsa* (Erkölcstan 16. §.), melyet Jézus Krisztus oly hatékonyan hirdet, hivei pedig oly komolyan valósítottak, hogy a kereszténység felsőbbbségét ellenségei is hódolattal elismerik. — A keresztény élet *alapja az alázatosság*, melyre a pogányoknak még szavuk sincs, és legjobbjai (Sokrates) sem gyakorolták; pedig az alázat minden önismertnek forrása, a haladásnak biztosító és a sikernek titka.

De az evangélium nemcsak eszményt rajzolt; ezt Cicero szerint a pogány bölcselek is megtették (Tusc. 1 22), hanem *eszközöket is adott* megvalósítására: Maga Jézus Krisztus példát mutatott, melyből ma is elragadó, eleven erő árad. Továbbá «úgy tanított, mint aki hatalommal bír, és nem mint az írástudók és farizeusok» (Mt 7 28); s végül elküldötte Szentlelkét, ki az Egyházban és szentségeiben állandóan ontja azt a titokzatos erőt, mely nélkül hasztalan az ember iparkodása, t. i. a kegyelmet.

Teljesen félreértik az evangéliumot (racionalista bölcselek és kultur-historikusok), akik kifogásolják, hogy az *evangélium oly erélyesen követeli az önmegtagadást* és a világ javainak megvetését. Ezzel, úgy mondják, elfojtja a természetet és az életörömet és sötét világnézetre nevel; a más-világ előtérbe tolásával pedig világiszonyt (Weltflucht) és kultura-ellenességet hirdet.

Felelet: ép a kereszténység tanítja legnyomatékosabban, hogy mint az egész mindenség, úgy külön az anyagvilág is nem sötét, végzetes hatalmaknak komor műve, mint azt nemcsak a manicheizmus, gnoszticizmus, hanem még Platon és Aristoteles is tanították, hanem mindenestől a legfőbb bölcseségnek és szeretetnek műve, mely törvényszerűséget és

célirányosságot fejez ki minden ízében, és arra van hivatva, hogy a szellem gyakorlótere legyen (pl. művészetben, technikában), sőt végül a szellemek megdicsőülésében is részt vegyen (a test feltámadása, Hittan 46. §.). Hanem igenis, az evangélium ismeri a való életet, és azért tudja, hogy a szellem, amely uralomra van hivatva a test fölött, csak úgy képes biztosítani hegemoniáját, hogy önmegtagadással megtanulja függetleníteni magát az anyagvilágtól; továbbá tudja (az eredeti bűn hittitka révén), hogy ellenkezés van a test és lélek közt, és a test rabul ejti a lelket, ha aszkézis által nem függetleníti magát tőle. Ezt a mélyebben látók mindig észrevették és újabban a protestáns Foerster is igen alaposan kifejtette (l. Erkölcstan 9. §. 1.). — Az életörömről szintén ez áll. A kereszténység nem tagadja meg és nem tiltja az életörömet, ha az erkölcs határai közt marad (Erkölcstan 26. §.), hanem igenis figyelmeztet, hogy minden öröm gyökere az Úr félelme, és hogy nem örömök vadászására vagyunk a földön, hanem az igazság valószínűsítésére. Ép a kereszténység vette el azt a fullánkot, amely minden merőben emberi örömben benne rejtőzik, és azért derűt és békét hozott az embereknek. A pogányság mámora dacára is sötétnek látta a világot («a végzet átoksúlya»; v. ö. a görög sorstragédiákat), és a mai modern nyugateurópai pogányok is pesszimizmusban vergődnek, melynek szomorú bizonyossága az öngyilkosságoknak évről-évre emelkedő száma. Az evangélium kultura-ellenességéről pedig csak az beszélhet, aki nem ismeri sem Jézus Krisztus tanítását, sem az igazi kulturának feltételeit. (31. §.)

3. A keresztény istentisztelet kiválósága abban nyilvánul, hogy teljes határozottsággal Istent állítja annak középpontjába. *Főkövetelményül a bensőséget*, az igazságban és lélekben való imádatást sürgeti (Jn 4 24); *főcselekvénye pedig a legfölségesebb és legtökéletesebb áldozat*: az Istenembernek örök, végtelen tökéletességű áldozata a szentmisében (Hittan 34. §.). Egyéb szertartásaiban is a szellemi tartalom és megfelelő érzéki forma a legteljesebb összhangban járja át egymást; pl. a lelki megújulásnak és a természetfölötti életnek elve, a kegyelem láthatatlan valami, de testi-lelki természetünknek megfelelően alkalmas érzéki jelekhez, a szentségekhez van kötve (Hittan, 15. olvasm.).

4. Az evangélium hitigazságai, erkölcstana és istentisztelete csodálatosan hozzáilleszkednek az ember természetéhez. «Anima naturaliter christiana», mondja Tertullianus. Tartalmuk a legtökéletesebben kifejezésre juttatja azt, amit az ember óhajtvá sejt. T. i. a hittitkok megoldják a nagy létkérdéseket; az evangélium erkölcstana megpecsételi a természeti erkölcsi törvényt, kultusza pedig kielégíti az elmét és szívet, azonkívül isteni eredete által biztosítékot nyújt, hogy kedves az Isten előtt; maga

a bűnbánat szentsége az emberi természetnek és legmélyebb szükségleteinek oly ismeretét árulja el, hogy egymagában elégséges volna eme kultusz isteni jellegének igazolására. — Az a *mód* pedig, amely szerint az egyesek tudomására jutnak, teljesen alkalmazkodik az ember természetéhez. Az ember ugyanis elméjének tévetegsége és szívének ingatagsága következtében arra szorul, hogy egy föltétlen tekintély vezesse gyöngéd, de biztos kézzel a nagy létkérdések és életföladatok szédítő magaslatain. A kinyilatkoztatásban Jézus Krisztus csakugyan isteni tekintéllyel szól hozzánk. — Az ember azonban *személyiség* is, aki önálló értelmi s akaratí tevékenységgel akarja kialakítani életét. Az evangélium ennek az igénynek is eleget tesz. Jézus Krisztus nem kényszerít senkit, hanem előadja igazságait, előlegezi kegyelmét és vár; az embernek önelhatározással kell csatlakozni az evangéliumhoz. Ha ezt megtette, lépésről-lépésre igazolva fogja látni, hogy az evangéliumi igazság megszabadít az egyéni önzés, szeszélyesség és szenvedély békóiból és az igazi nemes, tartalmas egyéniség kifejtésére segít. Így az evangélium a megnyugtató és gyújtó, az óvó és lendítő erők csodálatos harmóniáját tünteti föl.

5. Az evangéliumban megnyilatkozó felsőbb bölcsesség annak isteni eredetét és jellegét nyilván bizonyítja. A nagy létkérdések, melyek körül a legbölcsőbb emberek is csak tapogatóztak, itt világos megoldást nyertek; még pedig akkor, amikor hosszú szellemi fejlődés után a legműveltebb népeknek, a rómaiaknak és görögöknek szellemi vezérei az igazság megismerése felől kétségbeestek. Évezredek előtt, egy igénytelen nép körében hangzottak el; és ma is, egészen megváltozott külső viszonyok között is teljesen kielégítik a legkülönbélebb népeket és igényeket. E jelenség elégséges oka nem lehet más, mint hogy az evangélium szerzője az emberi elmét messze meghaladó bölcseséggel ismeri a lét nagy problémáit és sasszemével áttekint minden kort, minden népet és minden szellemi szükségletet. Erre nem képes a teremtmény, melynek ismerete mindig korlátolt marad, hanem csakis Isten. Tehát Jézus Krisztus, az evangélium szerzője nem ember, hanem Isten.

Az újabb *racionalisták* e következtetés elől úgy akarnak kitérni, hogy az evolúció gondolatát a kereszténységre is alkalmazzák, és azt állítják, hogy az evangélium nem egyéb, mint a görög, zsidó és keleti vallások elemeiből természetes fejlődés útján keletkezett rendszer (vallási szinkretizmus). Nevezetesen azt mondják, hogy hittételeit a keleti vallásokból kölcsönözte. Így a Szentháromság tana megvan az egiptomiaknál Ammon, Ra és Ptah háromságában, vagy az indusoknál Brahma, Visnu, Siva trimurtijában stb.; a Δεῦς (második isteni személy) tana a kínaiak Taojában, sőt a zsidó Philo könyveiben is megtalálható. A megtestesülés

mása az indusoknál Visnu megtestesülései (avatara-i), különösen Krisna személyében. A meghalt és föltámadt Isten eszméje megvan a babiloniaknál (Thammuz) és a thrák misztériumokban (Dionysos), sőt Jézus Krisztus életének sok vonását megtaláljuk már Buddha életében. *Ami az etikát illeti*, a keresztény szeretet parancsát megtalálni a sztoikus bölcselőknél (különösen Seneca, Epiktetos, Marcus Aurelius műveiben), az önmegtagadást és az aszkézist a buddhistáknál. Az *istentisztelet* főcselekvényeit, a keresztséget és az áldozatot a római birodalomban Krisztus Urunk idejében nagyon elterjedt Mithra-kultusz is tartalmazza; sok későbbi egyházi intézménynek (szerzetesség, papság, olvasó, szentelt víz, emplomok, oltárok, ereklyék) hű mását mutatja, pl. a tibeti lamaizmus.

Felelet: 1) A szóban forgó mozzanatok a *kereszténység kezdetétől fogva tartalmazta, tehát nem kölcsönözhetett olyan vallásokból, amelyek csak később, az első század végén, vagy még azután jelennek meg, sem olyanokból, amelyekkel nyilván nem is érintkezett.* Már ezen okból is vissza kell utasítani, hogy a buddhizmus, a Mithra-kultusz, vagy Senecának, Epiktetosnak nemesebb erkölcsi fölfogása hatással lett volna a kereszténységre. A buddhizmus ugyanis abban az időben Palesztinában nem volt ismeretes, a Mithra-kultusz és a nemesebb sztoikus erkölcs későbbi eredetűek (első század végén), sőt valószínű, hogy ezek a kereszténységből kölcsönöztek. — Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni, hogy a kereszténység kénytelen volt az új gondolatok kifejezésére azt a nyelvet használni, amely rendelkezésére állt; ezért többször átvette a pogány szavakat és elnevezéseket, sőt egy-egy szertartási mozzanatot is (pl. a karácsonyt a pogány Sol invictus ünnepére tette), de új (keresztény) tartalommal töltötte meg; itt nem a forma határoz, hanem a tartalom.

2) *Bizonyos elemek az ember értelmes természetével függenek össze, azért lélektani törvényszerűséggel alakulnak ki mindenütt, ahol emberek vannak;* ilyen a víz használata lelki tisztulás jelölésére, a kenyér vagy más étel, mint áldozat, szerzetesi intézmény, önmegtagadás, a természeti erkölcsi törvény. Ismét más elemek az *őskinyilatkoztatás útján jutottak el a népekhez:* a Megváltó várása, talán a Szentháromság halvány nyomai.

3) *A kereszténység alapigazságai és az állítólagos pogány párhuzamok között pedig csak külső hasonlóság van.* Így a pogány háromságok vagy az egy ős-oknak három (többszire önkényes) szempont szerint való fölfogása, vagy legtöbbször három külön istenségnek hármasságba való összeállítása; sehol semmi nyoma annak a keresztény hittitoknak, hogy az egy abszolút való hármas személyes önállósággal bír, mint örök személyes tetterő, értelem s szent szeretet. Hasonlóképen az ú. n. megtestesülések (Krisna stb.) csak annak a gondolatnak a kifejezése, hogy az istenek emberalakban jelentek meg; ez az eszme lélektani törvényszerűségből is levezethető. Egyik pogány mítoszban sincs nyoma annak a

ténynek, hogy a második isteni személy egy meghatározott emberi természetet öltött föl és jól meghatározott történeti személyiség volt. A meghaló és föltámadó Isenről szóló pogány mitoszok pedig csak a meghalt és ébredő természet személyesítései. Ugyanígy semmi köze a Mithra-kultusz avató ritusának vagy áldozati lakomájának a keresztséghoz és az Oltáriszentséghez.

1—4. *Scheeben*, *Mysterien d. Christentums*. *Bougaud*, *A kereszténység és korunk*. III—IV. k. 5. *Clemen*, *Religionsgesch. Erklärung d. n. Testaments*. *W. Koch*, *Die Taufe u. d. Abendmal im n. Test*. *Wecker*, *Christus u. Buddha*. *Zubriczky*, *Párbuzamok a kereszténység és más vallások közt*. *Rohr*, *Griechentum u. Christentum*. *Batiffol*, *Orpheus et l'Évangélie*. *Krebs*, *Das religionsgeschichtliche Problem des Urchristentums*. *Herwegen*, *Ecclesia orans*. *Cabrol*, *Die Liturgie der Kirche*.

21. §. Az evangélium isteni ereje.

Az evangélium azáltal mutatja isteni erejét, hogy teljesen betölti a szellemi, erkölcsi világot mind a három irányban: Leereszkedik a *mélységbe* az egyeseknek s társadalmaknak lélekben való megújítása által; elfoglalja a *szélességet* gyors és egyetemes terjedésével; és uralkodik a *hosszúságban* állandó csodás fennmaradása által.

1. *A kereszténység megújította a világot.* A császári Rómáról egyik írója azt mondja, hogy kora nemzedékének kétségbe kell esnie, mert bűneit elviselnie már nem tudja, levetni pedig nincs ereje. És ebbe a bűnökbe merült haldokló világba a kereszténység új életerőt öntött.

a) *Átalakította az egyéneket* és arra képesítette őket, hogy megtagadják azt, amibe belecsontosodtak, és megtegyék, amiről előbb még csak nem is álmodtak.¹ Ez a jelenség millió meg millió alkalommal ismétlődik napjainkig a konvertitákban. Az evangélium e téren végbevitte a legnehezebb munkát: kiemelte az embereket a nemzetiség, születés és örököltség bilincseiből: a patriciust rávette, hogy a rabszolgában, a büszke római és görögöt, hogy a barbárban testvérét lássa; a henye urakat munkára szoktatta; akik az érzéki élvezetek minden fajtát fenéig üritették, azokat aszkétákká, szerzetesekké tette, és mindnyájába a meggyőződés oly erejét oltotta, amely a kereszténység isteni eredetének új bizonyosságát szolgáltatotta: *a keresztények hitükért vértanúságot tettek*. Még pedig nem néhány edzett férfi, hanem gyenge nők, aggastyánok, sőt gyermekek ezer meg

¹ «Mióta a *Δόγος*-ban hiszünk, mondja Justinus († 165), lemondtunk a bálványokról és az egy Istenhez ragaszkodunk; azelőtt a fajtalanságban tobzódottunk, most egyedül a szüzességet becsüljük; azelőtt varázslatokban leltük kedvünket, most a teremtetlen Istennek szenteljük magunkat; azelőtt a meggazdagodás eszközeit mindennél többre tartottuk, most, amink van is, megosztjuk a szegényekkel; azelőtt gyűlöltük és gyilkoltuk egymást, most együtt eszünk ellenségeinkkel és a gyűlölködőket megnyerni iparkodunk» (Apol. 1, 14).

ezerszám; nem a hirtelen buzdulatnak mámorában, hanem századokon keresztül; nem csaták hevében, ahol a bátorság szabadságot és dicsőséget szerez, hanem a kínvallató bíróság előtt, hol a hittagadásnak egy szava megmenthette volna őket, és a halál csak megvetést hozott számukra. (Egyháztörténelem 5. §.). E jelenségnek nincs párja a történelemben, és csak abban leli magyarázatát, hogy Isten ereje ihlette meg e lelkeket.

b) *A kereszténység átalakította a társadalmat.* Megtanította az embereket megbecsülni az emberi életet, helyreállította a családi szentély tisztaságát, hathatós védelmébe vette a gyöngéket (gyermeket, nőket, foglyokat, szegényeket), enyhítette a rabszolgák sorsát és kiegyenlítette a társadalmi ellentéteket (Egyháztört. 11. §. 1.).

c) *A kereszténység megújító és fönttartó ereje nem fogyatkozott meg évezredek múltán sem,* ha nem is nyilvánkozik meg mindig ugyanazon módon és oly kézzelfoghatóan, mint az első időkben. Ma is a megtértek ezrei és százezrei tesznek bizonyosságot arról, hogy az evangélium a lelket új életre képesíti; ma is alakítja a társadalmat, mert követelése (az emberek egyenlősége, az ügyefogyottak gyámolítása) lassan átmennek a köztudatba és az állami törvényekbe, egész szelleme pedig hovatovább beleszövődik a kultúrába, úgy hogy ez a hódító kultúra maga is keresztény szellemet terjeszt.¹ — Mindenesetre *a keresztény népek közt is* gyakori és nagy visszaesések, erkölcsi süllyedések észlelhetők. De a keresztény önfeláldozásnak és a hősi életnek számos, elragadó példái még a legszomorúbb időkben sem haltak ki, a bűnbesüllyedtek állapotát pedig a köztudat és maguk a bűnösök legalább bűnösnek ismerték el; nem úgy mint a pogányok, akik bűneiket elméletekkel igazolták, sőt isteneiket is a maguk képére bűnökkel terhelteknek tartották. Sem egyesek, sem népek nem tudnak többé úgy, mint a pogányság korában napirendre térni a nagy erkölcsi és szellemi eltévelyedések fölött. Épen a világnézeteknek napjainkban is oly éles harca tesz bizonyosságot arról, hogy Jézus Krisztus óta mássá lett a világ: az embereket fölkavarta a pünkösdi Lélek vihara és a fejek fölött ott cikáznak tüzes nyelvei.

2. *A kereszténység meglepő gyorsasággal terjedt el* a római birodalomban, mint már az első század végéről a pogány Tacitus és Plinius is tanúsítják. — Ha ezt a tényt a maga teljes jelentőségében akarjuk értékelni, fontolóra kell vennünk, hogy a történelmi helyzet némileg elő volt ugyan készítve, amennyiben a pogányság hanyatlása megérlelte a vallási újjászületés vágyát és a római birodalom egységes kormányzata megkönnyítette a közlekedést; de más-

¹ Ezt észreveszik a keletiek is (mohamedánok, kínaiak, japánok), akik megállapítják, hogy a nyugati művelődés elfogadása rájuk nézve eddigi világnézetükkel való szakítást és egészen újnak elfogadását jelenti.

felől az evangéliumnak sok, leküzdhetetlennek látszó akadály állotta útját. Ilyen az *általános erkölcsi romlottság*, amely huzódzott a keresztény lemondástól és önmegtagadástól; emellett az előkelőkben a *közönyösség*, mely az evangéliumban is csak «új bölcséleti rendszert» látott, aminők akkor seregesen lepték el a skepszisbe merült rómaiakat. Továbbá a *pogány vallás* elemei az évszázadok folyamán átmentek a népnek életébe, a tudományba, művészetbe, társadalomba. Aki az evangéliumot hirdette, szemben találta magával az egész társadalmat, a cézárt, a papságot, a tudományt, a kereskedelmet, a népet. Végül a százados történelmi és társadalmi átalakulások nyomása alatt az egyesek és osztályok közt éles ellentétek támadtak (patriciusok és rabszolgák, udvaroncok és cézár, polgárok és katonaság); a kereszténységnek föladata volt mindezeket egy nagy közösségbe egyesíteni, ahol mindenkinek egyformán vannak jogai és kötelességei.

Az evangélium eszközei sem álltak arányban föladatával. Neki csak egy magas igényű, merőben új tan állott rendelkezésére, mely hittitkaival kihívja az elme kevélységét, erkölcsánál pedig elijeszti a bűnben elerőtlenedett akaratot. *E tant hirdette tizenkét egyszerű, tudatlan ember*, kik hallgatták ugyan Jézust, de sokszor nem értették, halálakor pedig elhagyták, sőt részben megtagadták. Azonkívül zsidók voltak, a büszke rómaiak szemében söpredék nép. Zászlójuk a kereszt, a rómaiak előtt utálatos büntető-jel, melyet római polgár előtt még említeni sem volt tanácsos; egyedüli ékesszólásuk a megfeszített Krisztus, «a zsidóknak botránykozás, a pogányoknak pedig bolondság» (1 Kor 1 23).

A kereszténységnek e diadala páratlan a történelemben. Lehet ugyan itt a mohamedanizmus, a protestantizmus és a buddhizmus gyors terjedésére gondolni. Ám ezek egészen más eszközökkel dolgoztak s egészen más eredményeket értek el: a mohamedanizmus szövetkezett az arabs szenvedélyességgel, és karddal hódított (Egyháztört. 12. §. 4.); a protestantizmus szövetkezett a germán hajlammal, segítségül hívta e világ nagyjait és lefokozta a keresztény eszményt (Egyháztört. 35. §. 5.); a buddhizmus pedig hódító erejét hazájában jórészt annak köszönhetette, hogy szentesítette a nép tétlenségre való hajlamát, a mongol népek között úgy terjedt, hogy azoknak bálványimádását és politheizmusát öltötte föl, Kínában és Japánban pedig nem is alkot zárt társaságot, hanem megtűri, hogy követői egyúttal más valláshoz is tartozzanak.

A következtetés ebből kézzelfogható: Krisztus előre megmondotta evangéliumának e diadalát; és nem emberek módjára

jár
Pale
mag
ann
ellen
nem

ereje
dette
akar
titka
láza
més
vern
sége
tette
Min
és a
gnos
noka
zett
mul
sége
dem
szell

mivolt
s tes
galma
fogal
fejles
lás k
dás
nem

ténys
tás s
a ma
erőve

járt el végrehajtásában: nem készítette elő földi életében, hisz Palesztina határait nem hagyta el, hanem megmondotta: «Ha föl-magasztaltatom a földről, mindent magamhoz vonzok» (Jn 12³²). Aki annyi akadály ellenére, emberi eszközök nélkül, sőt emberek módja ellenére ily diadalt tud szerezni eszméjének, nem lehet ember, hanem csak az emberiség ura: Isten.

3. *A kereszténység az évezredek hullámai közt fennmaradt ősi erejében és mivoltában.* Stat crux, dum volvitur orbis. Pedig kezdettől fogva jel volt, melynek ellene mondanak. *Ha valahol meg akarta vetni a lábát*, ezer akadállyal találta szemben magát. Hititkai ellen mindig tiltakozott a tanultak gőgje, erkölcsstana ellen lázadozott az érzékiség, új szelleme ellen tusakodott a népek természetes renyhessége és megrögzöttsége. *Ha pedig sikerült gyökeret vernie*, jött az államhatalom, mely sem erőszakot, sem törvénytelen-séget nem sajnált, föltámadt a szellemi erő, mely gúny tárgyává tette rendszerét, a belső visszavonás, mely támadta egységét. Mindezek ellenére története diadalmenet: diadalmaskodott a zsidók és a római imperium fölött és ugyanakkor a még veszedelmesebb gnoszticizmus és arianizmus fölött; meghódította a barbár germánokat és azok nevelésével a történelemben páratlan munkát végzett; túlélte a reneszánsz és a reformáció veszedelmeit, látta el-mulni a fölvilágosodást és a francia forradalmat, és ma is ellen-ségeinek, különösen a radikális szabadkőműveseknek és a szociálista demokráciának megvallása szerint a nyugati társadalom legnagyobb szellemi hatalma.

S ezt nem azzal érte el, hogy minden új helyzetben megváltoztatta mivoltát, mint azt különösen a buddhizmus és a mohamedanizmus tette s teszi. Igaz, *sohasem zárkózott el az emberiség nagy szükségletei és mozgalmai elől.* Tanításait a támadásokkal szemben egyre részletesebben fogalmazta meg, intézményeit a szükségletekhez képest megbővítette és fejlesztette (egyházkormányzat, szerzetesi intézmény, kultusz stb.), a hanyatlás korszakaiban a kellő időben és a kellő formában megtalálta a megújho-dás módját (egyházi reformok). *De Jézus Krisztustól és az ő tanításától nem tárgított*, ha mindjárt egész nemzetek elvesztésébe került is.

Ebből a tényből is csak egy a következtetés: Ha a kereszténység fennmaradt oly körülmények közt, hogy emberi számítás szerint már százszor el kellett volna tűnnie, és ha megmaradt a maga eredeti mivoltában, mikor körülötte minden változik, olyan erővel kell bírnia, mely a gyengülésnek és mulásnak nincs alá-

vetve. Helyesen mondotta Gamáliel már az apostolok korában: «Ha embertől van e dolog, magától elbomlik; ha pedig Istentől van, nem ronthatjátok el.» (Ap 5 38.)

Schütz, Katholikus egyháztörténelem, különösen 4—7, 12, 14—17, 20, 24, 30—39, 42—45, 49. §§. *Sdralek*, Über d. Ursachen, welche den Sieg des Christentums im röm. Reiche erklären. *Kiefl*, Die Theorien des modernen Socialismus über den Ursprung des Christentums.

22. §. Jézus Krisztus és a jövődölések.

A jövődölés emberi módon meg nem tudható dolgoknak, különösen a szabadakaratú tényeknek biztos előre hirdetése. — A jövődölésről, mint az isteni kinyilatkoztatás külső ismertetőjegyéről a következő igazságokat állapítjuk meg:

1. A jövődölések lehetségesek.

A jövődölésnek *Isten részéről* semmi sem áll útjában; hisz ő előtte minden öröktől fogva jelen van, tehát mindent tud. Ami időhöz kötött gondolkodásunkkal nem tudjuk ugyan világosan fölismerni, mikép ismeri meg Isten a jövődőlő dolgokat, nevezetesen nem tudjuk, mikép van összhangzásban az ő előretudása (és előre rendelése) a teremtmények szabad elhatározásával (1. Hittan 7. §. 2.), de maga a tény minden kétségen fölül áll, mert közvetlenül következik Isten abszolút voltából: ha nem volna mindentudó, a nem tudott dolgokra nézve másra szorulna, tehát nem volna föltétlen lény.

Az ember részéről nincs akadálya a jövődölésnek; ő ugyanis képes fölismerni a jövődölést mint olyant. Ehhez t. i. először meg kell állapítani, hogy az előremondott esemény olyan, amely természeti úton nem tudható meg, mint ahogy kiszámíthatók a tudományos megállapítások (pl. csillagászati események), vagy amilyenek a hozzávetőleges gyanítások. Kétségkívül jövődölésről van szó, ha biztosan meg vannak mondva olyanok szabad cselekedetei, kik még csak századok múlva jelennek meg a földön, vagy olyan cselekedetek, melyekben sok tényezőnek, részben szabadakaratú lényeknek közreműködése szükséges; és fokozott mértékben, ha olyan eseményekről van szó, melyek Isten legbelsőbb elhatározásától függenek (pl. a megtestesülés). Másodszor kell, hogy az előre megmondott események csakugyan bekövetkezzenek (amiről könnyű meggyőződni a történelem útján), és a bekövetkezés ne legyen véletlen játéka; ami bizonyos, ha nem egyes események voltak nagy általánosságban előre hirdetve, hanem eseményeknek egész rendszere, mely még hozzá századok múlva valósult meg.

2. Jövendölések történetek. Az *őszövetségnek* egyik alapvonása a profétizmus, melynek *főtárgya Isten országának eljövetele és elterjedése*. Ezt a próféták ragyogó költői színekkel és jelképekben már a bűnbeesés óta ecsetelik, de mindig jól érthetően hangsúlyozzák szellemi-erkölcsi jellegét: Isten fog uralkodni igazságban és szeretetben, a Szentlélek meghódítja a lelkeket, a bűnösök bocsánatot, a gyöngék erősítő kegyelmet nyernek; a lelkek ujjászületnek, az igazságot éhezők és szomjúhozók megelégtíttetnek, a választottak Istent lélekben és igazságban imádják.¹

E jövendölések előbb halvány körvonalokban, utóbb egyre határozottabban és egyre nagyobb részletességgel szólanak Isten új országának jövendő megalapítójáról, az *emberiség megváltójáról*. Körülbelül négy századdal eljövetele előtt meg volt írva életrajzának minden nevezetes mozzanata: akkor jön, mikor a zorobábeli templom még áll és a zsidók politikai csillaga hanyatlik; Szem, Ábrahám, Jákob, Júda, Dávid nemzetségéből, Betlehemben, szüztől születik; királyok, angyalok és csillagok sietnek hódolatára; a pusztában kiáltónak szava készíti az ő útját; ő maga eltelve Szentlélekkel, új igazságot hirdet, az ujjászületés kegyelmét hozza; szelidséggel uralkodó király és Melkizedek rendje szerint való pap lesz; nagy csodákat művel; ünnepélyesen bevonul Jeruzsálembe, kínzást és kereszthalált szenved, utána dicsőséggel föltámad és vég nélkül uralkodik; a nemzetek hozzátérnek, a zsidóság elfordul tőle, de az idők végén megtér.² E jövendölések Jézus Krisztuson teljesedésbe mentek; amiről az evangéliumok tanulmányozása mindenkit meggyőzhet. Tehát Jézus Krisztus az, akit Isten az emberek megváltására és új szövetségének megvalósítására már kezdettől fogva megígért. Sőt e jövendölések az Üdvözítőt Istenek mondják (pl. Iz 97).

Jézus Krisztus maga sokszor megmutatta, hogy az emberek lelke és a jövendő nyitott könyv előtt. Előre megmondotta szenvedését, kereszthalálát, föltámadását, tanítványainak hűtlenségét, Júdás árulását, szent Péter krisztustagadását.³ E jövendölések a történelem

¹ Különösen Iz 91-6, 11, 25, 32, 42, 60, 61; Jer 314-17, 231-7, 30-33; Ez 34, Dán 7, 9; Joel 3, Mich 41-8, Zak 99-17.

² Különösen Gen 498-10, Dán 924-27, Ag 27-10, Mal 31; Gen 314, 926, 498, Iz 111; Mik 52, Iz 710-16; Mal 13; Iz 403-5; Deut 1815-20, Iz 23, 424, Jer 3131-33; Iz 351-10; Zak 99-10; Iz 53, Zak 11, 12, 13, Zsolt 21; Zsolt 15, 67, Mik 41-5, Iz 22-4, Dán 713.

³ Különösen Jn 148-50, 417, 222, Mt 94, 1225; Mt 2621..., Mk 1428, Lk 2221; Mt 241, Lk 216...; Mt 107..., 249, Mk 1310..., Lk 2112, 2016, Jn 1232.

tanúsága szerint emberi várakozás ellenére teljesezésbe mentek, különösen a Jeruzsálem pusztulásáról szóló, melynek borzalmait megőrizte minden kornak tanulságul Josephus Flavius, a zsidó történetíró (De bello Judaico).

3. *A jövőndölések bizonyítják a Szentírásba foglalt vallásnak isteni eredetét és magának Jézus Krisztusnak istenségét.* A jövőndölések szerzője ugyanis csak Isten lehet, mert csak ő tudja a legmesszebb jövőndő titkait és az emberek legbensőbb elhatározásait, különösen az örök isteni rendeléseket. Ha tehát a jövőndölések egy vallási tanítással szoros összefüggésben jelennek meg, mint a prófétáknál és Jézus Krisztusnál, eme tanítók isteni küldetését bizonyítják. Minthogy pedig Jézus Krisztus nem az Úr nevében jövőndölt, mint a próféták, hanem amint tanításait, úgy jövőndöléseit is a maga nevében adta, bizonyosságot tett arról, hogy az isteni mindentudásban részes.

4. *Racionalisták ezzel szemben hivatkoznak arra, hogy 1) sok jövőndölés nem ment teljesezésbe.* Itt különösen azon ószövetségi jövőndölésekre gondolnak, melyekben Isten jövőndő országa úgy van leírva, hogy benne megszűnik minden földi baj, minden harc az emberek között és a természetben. — Ám ők a próféták határozott utalásai ellenére betű szerint veszik azt, ami csak a keletiek dús képzeletének megfelelő kiszínezés és érzékítés. A próféták Isten országát szelleminek jövőndölték, amint maga Jézus Krisztus is az ő isteni tekintélyével értelmezte: «Az én országom nem e világról való» (Jn 18 36; v. ö. Zak. 9 9, Iz 53, 66, 22).

Magáról *Krisztus* Urunkról is azt mondják, hogy saját *második eljövételét* helyezte kilátásba még az ő kortársainak, a vele élő nemzedéknek (Mt 24); s ez nem ment teljesezésbe. — *Felelet:* az evangélium Krisztus Urunknak legalább háromféle eljövételéről beszél, amelyeknek némelyike már megtörtént, a többi pedig még ezután fog teljesezni. Eljő a kegyelemben az ujjászületettek lelkébe, eljő minden emberhez a különítéletben és végül eljön a világ végén külön hatalommal és dicsőséggel. Ezt a két utóbbi jövőndölést Jeruzsálem pusztulásával együtt adta és ott a próféták szokása szerint közelebbi és távolabbi eseményeket a távlatok föltüntetése nélkül egy képben adott, úgy hogy nem mindig könnyű pontosan megkülönböztetni, mi vonatkozik belőle Jeruzsálem pusztulására, mi a különítéletre és mi a világ végére.

2) *A pogányságban is voltak oraculumok s mégsem következtetjük azt, hogy a pogány vallások isteni eredetűek.* — *Felelet:* Természetesen nem, mert ezek nyilván nem jövőndölések. Rendesen a kíváncsiságot és az élet apró-cseprő gondjait, nem pedig Isten nagy eszméit szolgálták; csak a legközelebbi jövőről és nagy általánosságban, sokszor homályosan vagy épen érthetetlenül nyilatkoztak («dodonai mondás», «Pythia őrzöngése»); megtanulható mesterkedések voltak, részben önámítással, részben szán-

dékos csalással (csillag-, madárjósolások; Cato ismert csodálkozása a haruspexekről). Tehát nem Istentől erednek, hanem az emberek művei; létezésük csak igazolja Cicero kijelentését: «Közmeggyőződés, hogy ha van istenség, jövődöléseknek is kell lenni».

3) *A jövődölés természetes tehetség*, mint bizonyítja a hipnózisos álomban levők tisztalátása (*clair-voyance*) és némely embernek az a különös tehetsége, melynél fogva bekövetkező haláleseteket, tűzvészeket, katasztrófákat előre megmond (*second sight*). — *Felelet*: A hipnotikusok és a második látással rendelkezők csak jelen (legfőljebb távollevő) vagy nagyon közel jövő eseményeket látnak; valószínűleg úgy, hogy a távollevő vagy közel jövő események már előre éreztetik hatásukat és az ő idegzetük, mely a rendesnél sokkal érzékenyebb, e hatásokat észreveszi. Ezek az érdekes jelenségek mindenesetre azt mutatják, hogy a természet és a természetfölötti világ jelenségei nem határolódnak el mereven egymástól, hanem mint egyebütt, a Teremtő bölcsesége itt is átmeneteket létesített. De azért nem hagynak kétséget az iránt, hogy vannak igazi jövődölések.

Becker, Die Weissagungen als Kriterien d. Offenbarung, *Döller*, Messiaserwartung im a. Testament. *Schulte*, Die mess. Weissagungen. *Tillmann*, Die Wiederkunft Christi.

23. §. Jézus Krisztus csodái.

A csoda érzékek alá eső rendkívüli tény, mely a természet erőivel szemben közvetlenül csak Istentől eredhet. A csodát Isten nem azért műveli, hogy az emberek kíváncsiságának és rendkívülit áhító vágyának tegyen eleget, hanem a legnagyobb cél előmozdítására: az örök igazság megszilárdítására. Ezért minden Istentől eredő csodán az erő, bölcsesség és szentség hármasság tüzzegye ragyog, úgy hogy értelmes és jóindulatú ember könnyen fölismeri benne Isten ujját. A csodáról a következő igazságokat állapítjuk meg:

1. A csoda lehetséges és fölismerhető.

1. *Lehetősége abból következik, hogy a teremtmények mindig és mindenben függenek Istentől.* Aki minden pillanatban «ronthat s teremthet száz világot», az bizonyára a természeti erők és módok megkerülésével, sőt azok ellenére is hozhat létre természeti jelenségeket. A teremtés tényében nagyobb hatalom nyilatkozik meg, mint valamennyi csodában együttvéve. Azért a csoda lehetőségét csak azok vonják kétségbe, kiknek hamis fogalmuk van Istenről.

Ezzel szemben némely vallásbölcselek azt mondják: a csoda méltatlan Istenhez, mert megváltoztatja a természet örök törvényeit és úgy

tűnik föl, mintha Isten utólag megjavítaná a teremtés művét. — *Felelet:* a csodák épűgy, mint minden, ami valaha történik, benne vannak Isten örök szándékaiban; tehát *nem utólagos betoldások a teremtés tervébe.* «Ami csoda a földön, törvény az égben» (Jean Paul). *A természet törvényszerűségét sem forgatják föl,* hanem folyományai ennek az általános törvénynek: a magasabb erő uralkodik az alsóbbrendűn, a természet az anyagon, a szellem a természetén, Isten az egész természetén. A villámhárító tevékenysége nem változtatja meg az elektromos kisülés törvényét, a léghajók és repülőgépek járása nem hazudtolja meg a nehézkedés törvényét, hanem bizonyosságai annak a törvénynek, hogy a szellem a természet erői fölött áll. Épűgy a csodák azt bizonyítják, hogy Isten nem tehetetlen saját alkotásaival szemben, hanem mint παντοκράτωρ, mint abszolút teremő rendelkezik teremtményeivel; persze nem önkény és szeszély, hanem a legtökéletesebb bölcsesség és szentség szerint. — Ha csodák nem történnek folyton, szemeink láttára, ez még nem jelenti azt, hogy nem történhetnek. Ép a természettudományok története szerénységre taníthatta volna a modern embert: *gyakran kimondták, sőt kimutatták valamiről, hogy lehetetlen és az élet mégis rájuk cáfolt.*¹

2. *A csoda fölismerhető,* még pedig az okság elvének szigorú alkalmazása útján. Ha ugyanis oly jelenséggel van dolgunk, melynek oka nem természeti erő, ez a jelenség csak természetfölötti okból eredhet, minthogy mindennek szükségképen van elegendő oka. Még pedig vagy nálunk hatalmasabb szellemtől származik, vagy ha teremő tevékenységet tételez föl, közvetlenül Istentől. — Attól nem kell tartanunk, hogy gonosz szellemek lehetnek a csodák szerzői. Mert bár a kinyilatkoztatás szerint ezeknek ereje meghaladja az emberit, teremőst kívánó csodát (pl. halott-támasztás) nem vihetnek végbe. Azonkívül hiányozni fog tetteikben az erő, bölcsesség és szentség hármas jele (pogányok, spiritizmus állítólagos csodái).

A csodák fölismerhetősége ellen azzal szoktak előhozakodni, *hogy nem lehet tudni, mennyire terjednek a természet erői* és így a csodás események okai ismeretlen természetierők is lehetnek. — *Felelet:* a) Ebből az következne, hogy Jézus Krisztus vagy a próféták ezelőtt két-három-

¹ Kolumbusnak bizonyították, hogy lehetetlen a Föld körülhajózása; mikor 1751-ben Zágráb mellett meteorok estek, a bécsi Akadémia lehetetlennek mondotta a kőesőt; még a mult század közepén is számításokkal megállapították, hogy a mikroszkópia terén el van érve a legnagyobb tökéletesség és mégis jött az ultramikroszkóp. 1829-ben a párisi tud. akadémiának egy a repülés tanulmányozására kiküldött bizottsága, melynek Gay-Lussac is tagja volt, megállapította: «Aki hisz az aviatika lehetőségében, örült».

ezer esztendővel sokkal mélyebb természetismerettel rendelkeztek, mint a mai legnagyobb természettudósok; ez volna csak az igazi nagy csoda. *b)* Ha a természetnek vannak titkos csodatévő erői, akkor számos kísérlet során legalább egyszer működésbe kellene lépniök. Ha pl. az emberi hangban titkos erők lappangnának, ma is legalább egyszer sikerülni kellene egyszerű parancsszóval lecsendesíteni a háborgó tengert, vagy föltámasztani egy föloszlásnak indult halottat. Minthogy pedig ez tetszés szerinti sok próbálgatásra sem sikerül, negatív kísérlet mutatja ama racionalista állítás helytelenségét. *c)* Különben is tévedés azt hinni, hogy egy csoda megállapításához az összes természetierők ismerete szükséges; elég ismerni, hogy a kérdésben forgó területen mire nem képesek a természet erői; és ezt adott esetben akárhányszor nem oly nehéz megállapítani. Így pl. egészen biztos, hogy pusztán természeti erők nem támasztanak föl halottat, nem szaporítanak kenyeret.

2. Jézus Krisztus csodákat művelt. Bizonyságot tett, hogy *a természet engedelmeskedik neki*: szavára a tenger lecsendesedett, a víz borrá vált, a kenyerek megsokasodtak. Az *élet úrának* mutatta magát: betegeket gyógyított, halottakat fölelevenített; *a szellemvilág* fejének bizonyította magát: parancsára a gonosz lelkek távoztak és angyalok jelentek meg. *Legnagyobb csodája föltámadása.*

E tények megtörténtéről kezeskedik az evangéliumok megbízhatósága; csodavoltukról pedig maguk a tények és Jézus Krisztus saját tanúsága. Ő maga ugyanis gyakran kijelentette, hogy csodákat művel; és jelleménél fogva csak igazságot mondhatott.

Ezzel szemben *a racionalisták azt állítják, hogy az evangelisták nem megbízhatók, mikor Jézus Krisztus csodáit írják le.* Mert a csoda ellen állandó, egyetemes tapasztalat: a természeti törvények vasszigorúsága szól, a csoda mellett pedig csak néhány embernek tanúsága, akik hozzá még hiszékeny és csodahajhászó kornak szülöttei.

Feletet: Csodáknál nem arról van szó, hogy mellettük vagy ellenük szól-e több valószínűség, hanem hogy lehetségesek-e? Ha igen, akkor a történeti kritika követelményei szerint meg kell vizsgálni, vajjon hitelt érdemelnek-e azok, akik csodás eseményekről adnak hírt. Itt nem számít az előadott dolgok rendkívülisége; hisz a bíróságnál ma is hányszor állapítanak meg oly dolgokat, melyekre a megszokás párnáin szunnyadó ember azt mondja: «lehetetlen!» Tudománytalan eljárás tehát valamiről könnyelműen kimondani, hogy lehetetlen, aztán többé utána sem nézni. Abban nyilvánul tudományos komolyság és hivatottság, aki bátran szemébe néz mindannak, ami a kutató ész számára vizsgálatra kínálkozik és nyitva tartja magának a magyarázás összes lehetőségeit. — *Hogy a régiek hiszékenyebbek voltak és könnyebben hajlottak csodák elfogadására,*

kétségtelen tény; ennek oka azonban nemcsak a hiányos természetismeret, hanem az az egészséges tudat, hogy Isten tehet csodákat. Igaz, hogy *sok hamis csoda emléket örökítették meg*; de következik-e ebből, hogy minden csodát tartalmazó leírás hamis? Nevezetesen az evangélium csodáira nézve nem nyújt-e biztosítékot az evangelisták megbízhatósága és a források egybehangzó tanúsága? Jézus Krisztust nem nézték-e árgusszemekkel a farizeusok és vének? És csodáit még sem merték tagadni! Nem tagadták a pogányok sem, Celsus sem. Továbbá meg lehetne-e érteni csodák nélkül a kereszténység terjedését és fönnmaradását? Valóban, az volna a legnagyobb csoda, ha a kereszténység csodák nélkül terjedt volna el! (Szent Ágoston.)

S ha Jézus Krisztus tényleg nem tett csodákat, *hogyan jutottak az evangéliumba a csodákról szóló részletek*, melyek a hozzáértők megállapításai szerint szerves egységben vannak a többi részlettel, ki nem szakíthatók az egésznek összezavarása nélkül; tehát nem későbbi betoldások? — Valamikor azt mondták, *hogy szándékos félrevezetés céljából* készültek; de ma ezt a frivol nézetet senki sem meri vallani; annyira nyilvánvaló az evangelisták erkölcsi komolysága. — A 19. század közepén Strausz azt vitatta, hogy a csodákat *az öntudatlanul költő fantázia, a mítosz szülte*. Csakhogy az ilyen mítosz keletkezéséhez hosszú idő kell; teljesen lehetetlen az addig, míg az események szem- és fültanúi élnek. Ezért Strausz visszhangra találhatott ezelőtt 80 évvel, mikor még sok racionalista azt hitte, hogy a mi evangéliumaink csak a második század vége felé készültek; de lehetetlen ma, mikor a legszélsőségesek is megengedik, hogy 70 körül megvolt az első három evangélium és Szent Pál levelei.

Mások azt állítják, hogy Jézus Krisztus az ő egyéniségének varázsával megigézte a betegeket és így *szuggesztió, esetleg hipnózis segítségével vitte végbe csodálatos gyógyításait*. — *Felelet*: a) Jézus Krisztus más csodákat is tett, ahol hipnózisra nem lehet gondolni (kenyérszaporítás, tengerjárás, halott-támasztás, tenger lecsendesítése). b) A beteggyógyítások közül is legföljebb a hisztériás eredetűeket lehet szuggesztióval gyógyítani, a szervieket (született vak, sánta, poklos) nem; távollevő betegeket sem. c) Jézus Krisztus nem alkalmazta amaz eszközöknek egyikét sem, melyeket a hipnotizálók használnak s ő maga csodáknak jelentette ki gyógyításait is. Egyéniségével jutna ellentétbe, ha nem mondott volna igazat. — Ma gyakrabban előhozakodnak az orvostudomány egy-egy csodaszerű mesterművével és azt hiszik, hogy ezek homályt vetnek az evangélium csodáira. Pedig ha tényleg megfelelnek a valóságnak az ilyen többnyire tengeren túlról jövő híresztelések, csak azt mutatják, hogy bizonyos gyógyítások a mai tudomány segítségével természetes úton is lehetségesek. De akkor még mindig ott van a nagy probléma: Mikép

rendelkezett Jézus Krisztus kb. kétezer év előtt azzal a ma is annyira ritka orvostudománnyal? Azonfelül más kérdés, vajjon Jézus Krisztus tényleg természetes eszközökkel vitte-e végbe gyógyításait? Abból, hogy valami lehetséges, még nem szabad következtetni, hogy úgy is van, vagy volt. Mikép volt valami, azt nem okoskodásokkal, hanem csak történeti kutatással lehet megállapítani. A történelem pedig Jézus Krisztus gyógyításait csodáknak mondja.

3. Jézus Krisztus csodatételei kétségtelenül bizonyítják isteni küldetését. Mert a csoda szerzője csak Isten lehet. Ha tehát valaki csodákat művel, bizonyítást tesz, hogy Istennel a legbensőbb összeköttetésben áll, tőle kapta a csodavő hatalmat. A csodatevőt eszerint Isten küldötte, akinek csodákkal erősített tanítása Istentől ered. «Ha nekem nem akartok hinni, a tetteknek higgyetek, hogy megismerjétek és higgyétek, hogy az Atya énvelem van és én az Atyával» (Jn 10 37, 5 38, 15 24, Lk 7 22). Jóakarátú emberek le is vonták e következtetést, mint pl. Nikodémus: «Tudjuk, hogy Istentől jöttél tanítóul, mert senki e jeleket nem cselekedheti, melyeket te cselekedtél, hacsak Isten nincs vele (Jn 3 2).

Jézus Krisztus csodatételeiben kézzelfoghatóan tündököl a csoda hármias isteni jegye: az erő abban, hogy a természetnek, életnek és másvilágnak szuverén hatalommal parancsol; *a bölcsesség* abban, hogy csodái részben az emberi nyomor enyhítésére szolgálnak, részben érzékelhető jelenségek által érzékföltölti eseményeket jelképeznek és készítének elő (a vak látása a lelki megvilágosodást, a poklos tisztulása az ősbűnből való szabadulást); *a szentség* abban, hogy a lelkek megszentelését célozzák; Krisztus Urunk rendszeren ezzel szokta elbocsátani a csodáson meggyógyultakat: «Menj és többé ne vétkezzél».

Más vallások is hivatkoznak csodákra, de ama hármias jegyből semmi sincs meg bennük, sőt rendkívüliség-hajhászásuk, gyerekeségük, erkölcsi célnélküliségük, sőt sokszor erkölcselenségük nyilván mutatja, hogy gyarló emberek költötték őket a maguk képére és hasonlatosságára.

Sokan azt is mondják: «Ma mért nem történnek csodák? Ha történének, örömet hinnénk!» — *Felelet*: Krisztus Urunk a farizeusok fölszólítására nem tett csodát, mert jól tudta, hogy nem ezek hiányán, hanem szivük álnokságán fordul meg hitetlenségük. Így a mai farizeusok is hitetlenek maradnának, ha látnának is csodát. Hiszen a csodák az Egyházban sohasem szünetelnek (pl. Lourdes) és maga az Egyház fönmaradása is állandóan csoda. Csakhogy a farizeusok «látván nem látnak és hallván nem hallanak».

Tessen-Wesiersky, Die Grundlagen des Wunderbegriffs. *Rott*, Csoda és természettudomány. *Fonk*, Die Wunder des Herrn im N. Testament. *Beth*, Die Wunder Jesu. *Bertrin*, Lourdes (francia); Un miracle contemporain. *Boissarie*, L'oeuvre de Lourdes.

23a. §. Jézus Krisztus föltámadása.

1. A föltámadás Jézus Krisztus legnagyobb csodája és istenségének legfényesebb bizonyítéka. Mikor ugyanis a farizeusok ismételtén jelt kívántak tőle, mely semmi kétséget nem hágy megváltói küldetése iránt, ő azt felelte: «Bontsátok el e templomot és én harmadnapra föllállítom azt. Ő pedig ezt a maga testének templomáról mondotta» (Jn 2 19–21; Mt 12 40). Ezzel bejelentette, hogy ő maga ölti föl és eleveníti meg a saját testét («én» föllállítom azt); azaz: testének halála után is tevékeny marad, vagyis él; sőt életet ad, tehát az életnek föltétlen ura, vagyis Isten.

Az evangélium előadása szerint kétségtelen, hogy Krisztus Urunk valóban meghalt és harmadnap valósággal föltámadt. Ezt bizonyítják nemcsak tanítványai, hanem a sirt őrző katonák, a zsidó főtanács és a kereszténység diadalmas térfoglalása.

2. Ezért nem csoda, ha a racionalisták kezdettől fogva minden módon ki akarták vetköztetni a föltámadást természetfölötti jellegéből. De hiába. Elméleteik méltatása csak megerősíti az evangélium előadását.

A zsidók az esemény hírülvétele után ijedtükben meghagyták az öröknek: «Mondjátok, hogy az ő tanítványai éjjel eljöttek és ellopták őt, mikor mi aludtunk» (Mt 28 13). — De valóban «aluszékony ravaszság, mely alvó tanúkra hivatkozik» (Szent Ágoston). Mikép is merték volna ellopni a holttestet azok a tanítványok, akik a zsidóktól való félelmükben csak zárt ajtók mögött gyülekeztek? Mikép kerülhették el a környéken tartózkodó nagyszámú husvét-ünneplő zsidók figyelmét? Mikép játszhatták ki a híres római katonákat? Miért nem állították őket törvény elé a farizeusok és vének hivatalos pecsétértés és sírbontás vétsége miatt?

Mások szerint Krisztus csak tetszhalott volt, a sírban magához tért, és a tanítványok gondos ápolással még néhány napig életben tartották. — Krisztus azonban valósággal meghalt a keresztfán. Ha az előző éjszaka gyötrelmei és a kereszthalál kínjai után az életnek még egy szikrája megmaradt volna benne, a római katona lándzsadöfése nyilván befejezte volna a halál művét. A hivatalos jelentés, Pilátus és a főtanács halottnak tudták Krisztust. Azonfelül egy tetszhalálból megéledt, néhány napig még tengődő ember nem tudott volna a csüggedt tanítványokba oly lelkesedést önteni, mely a pogány világot meghódította a kereszt tanának.

Legújabbban egyesek úgy akarják megkerülni e nagy tény bizonyító erejét, hogy a föltámadt Krisztus megjelenéseit a fölcsigázott képzeletű tanítványok látomásainak mondják. — Azonban el nem gondolható, hogy egy hallucináció mikép tud oly gyümölcsöket teremni, aminő az apostolok tevékenysége és a kereszténység diadala. Azután, ha látomásokkal van dolgunk, mikép léptek föl és szüntek meg e látomások ugyanazon időben annyi embernél? Különben is az apostolok higgadt férfiak voltak, kik a szent történetek tanúsága szerint jól tudtak különböztetni látomás és valóság között; s hogy mennyire távol állottak a hallucinálást előkészítő lelkiállapottól, az ideges reménykedéstől, kitűnik az Emmauszba menő két tanítvány és különösen Szent Tamás magatartásából. Valóban ennek az egy apostolnak hitetlenkedése meggyógyította vagy legalább már eleve megcáfolta a tudósok hitetlenkedését.

Jézus Krisztusnak sajátmagáról tett vallomása, egyénisége, evangéliumának bölcsesége és ereje, a jövendölések, csodái és föltámadása oly nyíltan és hatalmasan szólnak, hogy jóindulatú és alázatos lelkű embernek lehetetlen az Ő színe előtt nem vallani Szent Tamással: «*Én Uram és én Istenem!*»

24. §. Jézus Krisztus evangéliumának örök érvényessége.

1. Az egész *őszövetségen* végigvonul az a meggyőződés, hogy ez Istennek nem utolsó szava az emberiséghez. Kitűnik ez már abból, hogy meghagy egyes jelenségeket, melyeket a természeti vallás is csak tűr (minők: a többnejűség, a sokféle áldozat, vérbosszú stb). Tehát kevésbbé tökéletesnek és átmeneti jellegűnek bizonyul. Továbbá a jövendölések szünet nélkül Istennek új kinyilatkoztatására utalnak; már pedig az a vallás, melynek alapmozzanata egy jövendő kinyilatkoztatásra való utalás, nem lehet Isten végső szava. Ezt maga az *őszövetség* is kifejezi: «*Eljő az idő, úgymond az Úr és új szövetséget kötök Izrael házával és Juda házával, nem azon szövetség szerint, melyet atyáikkal kötöttem*» (Jer 31³¹).

Jézus Krisztus, aki teljesítette az *őszövetséget* (22. §.), soha sem utal újabb kinyilatkoztatásra, hanem olyan kijelentéseket tesz, melyek nem hagynak kétséget az iránt, hogy az ő *evangéliuma Istennek az emberiséghez intézett végső szava*. Meghagyja ugyanis apostolainak, hogy minden nemzetet tanítsanak, tehát evangéliuma minden népnek szól; kijelenti, hogy aki őt követi, az üdvözül,

tehát minden igénynek megfelel; megígéri, hogy tanítványaival lesz a világ végéig és hogy az ő szavai el nem mulnak, tehát evangéliuma minden kornak van szánva.¹ *Tanítványai* is, akik legjobban ismerték őt, így fogták föl evangéliumát. Szent Péter szerint nincs másban senkiben üdvösség, mint Jézus Krisztusban. Szent Pál pedig átkot mond azokra, akik valaha mást tanítanak, mint amit Jézus Krisztus apostolai hirdettek.²

Igaz, Jézus Krisztus tanítványainak megígéri a Szentlelket, aki őket majd megtanítja minden igazságra. Ebből aztán régi és középkori eretnekek (montanisták, Joachim a Floris), sőt újabbak is azt következtették, hogy egy harmadik kinyilatkoztatásnak kell jönnie, a Szentlélek uralmának, mely úgy viszonylik majd az evangéliumhoz, mint ez az ószövetséghez. — De ez a fölfogás alaptalan. Jézus Krisztus ugyanis határozottan megmondja, hogy a Lélek nem új igazságokat hirdet majd, hanem az általa hirdetett igazságok jobb megértésére segíti őket. Azt mondja ugyanis: «Az enyemből veszi (a bölcseséget) s hirdeti nektek» (Jn 16 24).

2. Az újszövetségi kinyilatkoztatás örök érvénye következik már abból is, hogy Jézus Krisztusban a tudomány és bölcsesség minden kincsei rejlenek (Kol 2 3); azért evangéliuma is fölülmulhatatlan bölcseséget tartalmaz.³ Sőt Jézus Krisztus több mint ember; benne megjelent az emberek közt maga az örök Bölcsesség, a második isteni személy; «sok rendben és sokféleképp szólt hajdan Isten az atyákhoz a próféták által, legutóbb e napokban szent Fia által szólott hozzánk» (Zsid 1).

Ebből le kell vonni a következtetést: A kinyilatkoztatást elfogadni kötelességünk; Jézus Krisztus evangéliuma kinyilatkoztatás, még pedig a végső, abszolút kinyilatkoztatás, amelyen kívül és amely után mást nem várhatunk; következésképp ehhez csatlakozni az ember legelső, alapvető kötelessége: «Aki hiszen, üdvözülni, aki nem elkárhozik» (Mt 28 20). «Más alapot senki sem vethet azon kívül, amely vettettet, mely az Úr Jézus Krisztus» (1 Kor 3 11).

3. De ha Jézus Krisztus evangéliuma abszolút, akkor az idők végéig változatlan; az élet törvénye pedig *haladás*, fejlődés; «evolúció» ma minden tudomány és gyakorlati törekvés jelszava. Nem mond-e le a

¹ Lk 21 33, Mt 28 18, Mk 16 16.

² 1 Kor 3 11, Ap 4 12, 1 Kor 3 21, Gal 1 8.

³ Még egy Goethe is azt mondja: «Akármennyire halad is a szellemi kultúra, bármennyire terjed és mélyül a tudomány, a kereszténység fölségét és erkölcsi kulturáját, amely az evangéliumban ragyog és világít, nem fogja fölülmulni (Gespräche mit Eckermann III 171).

evangelium az élet eme kiváltságáról, mikor abszoltnak mondja magát?
Nem ellensége-e a fejlődésnek?

Nem. Mert 1) minden haladásra nézve nélkülözhetetlen az alapnak állandó megmaradása; különben nem haladás, hanem rombolás és új keletkezések váltakozó sorozata áll elő. Azért épen az örök igazságok biztosítják a haladást, mert olyan utakra terelik a kulturtörékvéseket, melyekről nem kell mint tévutakról visszatérni. 2) Az evangélium gondoskodik arról a hajtóerőről is, mely a haladásban a maradó elemhez az újat adja: Főlséges tanításai és erkölcsi követeléseai magasztos tartalmukkal az embert egyre behatóbb értésre és a megértettek egyre tökéletesebb megvalósítására sarkalják; alapelveiből következtetéseket kell vonni, megfelelő új intézményeket létesíteni (minő pl. a szerzetesség) és egyre nagyobb területeket meghódítani az evangéliumnak. Ezért igenis van az evangéliumnak is fejlődése: tanításait az elme egyre jobban kifejti, az ész segítségével megvilágítja, rendszerezi és határozott formákban fejezi ki (dogmafejlődés); erkölcsi követeléseit (pl. a hegyi beszéd főlséges tartalmát) szentjei és hívői egyre inkább megértik és megvalósítják; intézményei pedig a korok szükségleteihez alkalmazkodnak és új hajtásokkal bővülnek. Így az evangélium erőktől duzzadó, folytonos haladásra hivatott élő valóságnak bizonyul és ezzel is isteni eredetét, a benne lakozó isteni erőt mutatja: Hasonló a mennyek országa a mustármaghoz, mely kisebb minden magnál; miután elvetetett, nagyobb minden növénynél és ágakat hajt és eljönnek a népek napkeletről és napnyugatról és árnyékában laknak (Mk 4³¹, Mt 14³¹).

B) *Az Egyház.*

Bebizonyítottuk, hogy Jézus Krisztus evangéliuma az abszolút kinyilatkoztatás, amely nélkül nincs üdvösség s amelyet elfogadni mindenkinek kötelessége. Már most az a kérdés, *hol lehet megtalálni Jézus Krisztus evangéliumát?* Erre nézve azt állítjuk, hogy Jézus Krisztus egy külön szervezetet, Egyházat alapított és azt megbízta, hogy az ő evangéliumának őrzője és hirdetője legyen minden ember számára a világ végezetéig

25. §. Az Egyház alapítása és rendeltetése.

1. Az Egyház azon emberek társasága, kik a Jézus Krisztustól tanított hitet vallják, a tőle rendelt kegyelemeszközökkel (szentségekkel) élnek és szent Péter törvényes utódainak főségét elismerik.

Jézus Krisztus Egyházat alapított:

1) Jézus Krisztus azt akarta, hogy hívői egységet alkossanak, melyet a közös hit, kegyelem és szeretet kötelékei tartanak össze. Azt mondotta ugyanis, hogy ő a szőlőtő s követői a szőlővesszők;

főpapi imájában pedig így szól: «Amint te Atyám énbennem és én tebenned, úgy ők is mibennünk eggyé legyenek». (Jn 17²¹.)

2) Jézus Krisztus nemcsak azt akarta, hogy valamikép eggyé legyenek az ő követői, hanem *úgy intézkedett, hogy követői látható társaságot alkossanak*, melyről könnyű megállapítani, hogy ki van benne és ki nincs benne. T. i. nemcsak látható dolgokhoz hasonlította az ő követőit, ú. m. országhoz, melynek ő a királya, nyájhoz, melynek ő a pásztora, hanem nyilvános hitvallást (Mt 10³²) és látható szertartást (a keresztséget Mk 16¹⁶) kíván az ő követőitől. — Továbbá Egyházában előjárókat rendelt (lásd 26. §.) és követőinek köteletségévé teszi, hogy azokra hallgassanak; aki pedig nem hallgat rájuk, az ki legyen rekesztve. Ez mind lehetetlen volna, ha követői nem volnának jól fölismerhető, látható társaságban egyesítve. — Legvilágosabban pedig akkor rendelkezett, mikor Szent Péternek ezt mondotta: «Te Péter vagy, azaz kőszál és e kőszálra építem Anyaszentegyházamat». Ez más szóval annyit jelent, hogy Szent Péterhez kell csatlakozni; aki azt nem teszi, nem tartozik az Anyaszentegyházhoz, épűgy, mint nem tartoznak a házhoz azok a téglák, melyek az alappal nincsenek összefüggésben.

Aki Krisztus Urunk ezen rendelkezéseinek eleget tesz, vagyis aki megkeresztelkedik, a hitet nyíltan vallja és Szent Péter törvényes utódainak engedelmeskedik, az hozzátartozik az Egyház testéhez. *Az Egyház testéhez nem tartoznak* tehát a kereszteleetleneken kívül azok, akik a hitnek kötelékét meglazították, azaz némely hitigazságot tagadnak, az *eretnekek*; azután akik az egyházfőtől elszakadtak, a *szizmatikusok* (σχίσμα = szakadás); és végül, akik ki vannak rekesztve az Egyházból, a *kiközösítettek*, exkommunikáltak.

3) A szent történetek tanúsága szerint *az apostolok a megkeresztelteteket csakugyan községekbe gyűjtötték*, a méltatlanokat kizárták, új tagokat vettek föl és az egyes községek között a hitnek és a szeretetnek egységét fönntartották.¹ — Legkisebb kétség sem férhet tehát ahhoz, hogy Jézus Krisztus az ő Egyházát látható társaságnak alapította; és tévedtek a 16. századbeli újítók Lutherrel az élükön, mikor azt mondták, hogy Jézus Krisztus Egyháza láthatatlan.

4) De ha történelmi okiratok nem is igazolnák oly kézzelfogha-

¹ Pl. Szent Pál a görög egyházakban gyűjtést rendezett a nyomorba jutott jeruzsálemi egyház számára; az egyes egyházak egymásnak átküldték az apostolok leveleit és vértanúik vértanúságának leírását.

tóan, h
mégis
Az eva
megism
hirdeti
emberi
lemi re
Tovább
meghal
testület
ményi
átalakít
evangél
legfölsé
csak ú
folyton
eszmén
önállót
emberi
A Kris
téllyel

azért
menny
legyen
fölad
megvá
megha
a föld
ként g
télyev
bizta
apost
zeteke
és ime
S elő
hallga
az em
nek, a

tóan, hogy Jézus Krisztus látható és szervezett Egyházat alapított, az mégis *biztosan következtethető volna az evangélium abszolút hivatásából*: Az evangéliumot ugyanis *Jézus Krisztus azért hirdette, hogy minden ember megismerje*. Ám, ha nem léteznék szervezett testület, mely hivatásszerűen hirdeti és terjeszti ezen evangéliumot, az is úgy járna, mint annyi nemes emberi eszme: elkallódnék az emberek között, kik velük született szellemi renyhességüknél fogva maguktól nem keresik föl az új eszméket. — Továbbá az evangélium *oly tanításokat és követeléseket tartalmaz, amelyek meghaladják a természet igényeit és képességeit*. Ha már most nem volna testület, mely Isten különös segítsége mellett e tanításokat állandóan eszményi tisztaságukban őrzi és óvja, az emberek csakhamar lefokoznának és átalakítanák a maguk alacsonyabb igényei és nézetei szerint. — Végül az evangélium *arra van hivatva, hogy az embereket felsőbb életre nevelje*, a legfölségesebb elvek zsinórmértéke szerint, a kegyelem által. Ez a nevelés csak úgy sikerülhet, ha van nevelő, aki az eszményt a maga fölségében folyton a nevelendők elé állítja és akiben van erő a növendékeket ezen eszmény magaslatára fölemelni. Már most bizonyos, hogy a gyámoltalanok, önállótlanok, szenvedélyekkel küzdők, tehát elenyésző kivétellel az egész emberiség magától erre képtelen és hivatásos nevelő nélkül elzüllik. A Krisztusban való nagykorúságra tehát csak a krisztusi erővel és tekintéllyel működő Egyház nevelhet.

2. Az Egyház rendeltetése. Jézus Krisztus az ő Egyházát azért alapította, hogy kiépüljön az Isten országa, azaz hogy valamennyi Krisztus-követő az Istenhez gyűljön és mindnyájan egygégé legyenek, mint ő is egy az Atyával. (Jn 17 22.) Azért Egyházának földadatává tette, hogy a világ végezetéig Istenhez vezesse és a megváltás gyümölcseiben részesítse az emberiséget úgy, amint ő meghagyta. Másszóval: *Jézus Krisztus azt akarja, hogy amit ő tett a földön, azt az Egyház a világ végezetéig folytassa.*

Evégből az Egyháznak hatalmat adott, hogy az ő helyetteseként gyakorolja hármass tisztét: legyen az ő nevében s az ő tekintélyével az emberiség legfőbb tanítója, főpapja és királya. *a)* Megbizta az Egyházat, hogy az *emberiség legfőbb tanítója legyen*; apostolainak ugyanis így szólt: «Elmenvén, tanítsatok minden nemzeteket, tanítván őket megtartani mind, amit parancsoltam nektek; és íme én veletek vagyok mindennap a világ végezetéig». (Mt 28 19–20.) S előbb megmondotta már nekik: «Aki titeket hallgat, engem hallgat, aki titeket megvet, engem vet meg». (Lk 10 15.) *b)* Megtette az *emberiség főpapjává*; megbizta ugyanis a megszentelés eszközeinek, a keresztségnek (Mt 28 19) és a bűnbánat szentségének kiszol-

gáltatásával (Jn 20²¹) és főként a szentmiseáldozat bemutatásával.
 c) *Reá bízta az emlegetésnek kormányzását*, vagyis a fölöttük való királyi hatalmat, midőn hatalmat adott tanítványainak oldani és kötni, azaz törvényeket alkotni és megtartásukra kötelezni avagy föloldást adni. (Mt 18¹⁸.) Az Egyház tehát Jézus Krisztus helyettese, mintegy második énje a földön. (Ecclesia est alterego Christi.)

26. §. Az Egyház szervezete; Szent Péter fősége.

1. *Az Egyház csak úgy teljesítheti föladatát, ha megfelelően szervezve van*, vagyis ha a tagok nem mindenben egyenlők, hanem a különféle föladatok szerint különféle osztályokba és rangokba vannak sorozva. Más társaságoknál is látjuk, hogy csak akkor képesek sikerrel működni, ha vannak vezetők, kik a vezetéshez hatalommal és tehetséggel rendelkeznek és vezetettek, akik a vezetőknek alá vannak rendelve. Krisztus Urunk csakugyan *kiválasztott követői közül tizenkettőt, kiket apostoloknak* nevezett és a legfőbb tanítói, főpapi és kormányzói tisztet ezekre bízta.

Nekik adott ugyanis megbízást tanítani, kereszteni, bűnöket bocsátani, a szentmiseáldozatot bemutatni és oldani meg kötni. A többi embernek pedig kötelességévé tette, hogy ezek vezetését elfogadják: aki tanításuknak hisz és tőlük a keresztséget elfogadja, az üdvözülni; akinek ők megbocsátják bűneit, annak meg vannak bocsátva; aki rájuk hallgat, az tagja az Egyháznak, aki pedig nem hallgat, az olyan, mint a pogány és vámos. *Az apostolok eleget is tettek Krisztus Urunk rendelkezésének*: tanítottak, szentségeket osztottak, méltatlanokat az Egyházból kizártak, méltókat fölvettek. A hivek pedig alávetették magukat vezetésüknek és maguk sem tekintették az Egyházhoz tartozóknak azokat, akiket az apostolok mint méltatlanokat kirekesztettek. (L. 1 Kor 5⁵, 2 Kor 2¹⁰.)

Krisztus Urunk tehát maga különbséget tett az ő Egyházában kormányzók és kormányzottak, elöljárók és alattvalók között, vagy mint később mondották, klérus (κλήρος = sors, osztályrész, és laikusok (λαός = nép) között. S ha különbséget nem tett volna) akkor az ő Egyházában akárki vezetőül tolakodhatott volna föl és Krisztus Egyháza fejtelenség és zűrzavar zsákmányává lett volna.

Az Egyházban az elöljárókat maga Jézus Krisztus rendelte; és ha ezeknek személyeit később az Egyház jelölte meg, a hatalmat mégis

Jézus
szolg
tott ha
tustól
szent,

tokat
«Minde
tehát.
titeket
az Aty
ezt a t
Urunk
teljes
egy ré
csak a
bérnál
tevéke
szentel
nyertel

testet)
fönntar
hogy a
nem is
működ

adott n
köszál
vallott
Urunk
azaz l
a pok
ország
köte
menny
I
melyet
fontosa
ami az

Jézus Krisztustól nyerték; mert az ő tekintélyével tanítani, szentségeket szolgáltatni és az embereket törvények által kötelezni: erre csak ő adhattott hatalmat. Minthogy az egyházi elöljárók hatalma magától Jézus Krisztustól ered, azt mondjuk, hogy a kormányzó Egyház *hierarchiát* (ἱεραρχία = szent, ἀρχή = uralom) alkot.

2. Jézus Krisztus magában a kormányzó Egyházban is fokozatokat állapított meg: Az apostoloknak teljes hatalmat adott e szavakkal: «Minden hatalom nekem adatott mennyben és földön, elmenvén tehát...» (Mt 28 18–19); és «Amint engem küldött az Atya, én is küldelek titeket» (Jn 20 21); vagyis oly hatalmat adott nekik, amilyent ő kapott az Atyától. De már életében elküldött 72-t párosával tanítani, akiknek ezt a teljes hatalmat nem adta meg. Ugyanígy az apostolok Krisztus Urunk meghagyása alapján rendelték *püspököket*, akiknek megadták a teljes hatalmat és *áldozópapokat* (1 Tim 5 17–19), kik a hatalomnak csak egy részét kapták; t. i. kormányzó hatalmat nem nyertek, amennyiben csak a püspök segédei voltak és papi hatalmuk is meg volt szorítva: a bérnálást nem szolgáltathatták ki, papokat nem szentelhettek és papi tevékenységüket nem végezheték a püspök engedélye nélkül. Továbbá szenteltek *diakonusokat*, kik a papi hatalomból még csekélyebb részt nyertek. (Ap 6 1.)

Az Egyház láthatatlan feje maga Jézus Krisztus, aki (mint a fej a testet) az ő titokzatos testét, az Egyházat élteni és az egységet benne föntartja (Ecclesia est corpus mysticum Christi 1 Kor 12 12; Ef 4 11). Minthogy azonban az Egyház látható társaság, látható főt is rendelt. Fő nélkül nem is képes semmiféle társaság soká egységes maradni és eredményesen működni. «Megverem a pásztort és elszélednek a juhok.» (Mt 14 27.)

3. Krisztus Urunk az ő Egyházának fejévé Szent Pétert tette.

1) Mikor Krisztus Urunk Pétert tanítványul hívta, új nevet adott neki: «Péter» (arám nyelven kefa, görögül πέτρος vagy πέτρα = kőszál). És ezt megmagyarázta, mikor Cézareában Péter őt megvallotta: Te Krisztus vagy, az élő Isten fia. Akkor ugyanis Krisztus Urunk így szólt hozzá: «Én is mondom neked, hogy te Péter vagy, azaz kőszál és e kőszálon fogom építeni Anyaszentegyházamat és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. És neked adom a mennyek országának kulcsait. És amit megkösz majd a földön, meg lesz kötve mennyekben is és amit föloldasz a földön, föl lesz oldozva mennyekben is». (Mt 16 17–19.)

Itt Krisztus Urunk az ő Anyaszentegyházát épülethez hasonlítja, melyet Szent Péterre épít, mint sziklára. Az épületben az alapé a legfontosabb szerep és az alappal összefüggésben kell lennie mindannak, ami az épülethez tartozik. Ahol Péter, ott az Egyház, mondja Szent

Ambrus. Ezt még határozottabban kifejezi, midőn megigéri *a mennyország kulcsait*. Aki ugyanis a kulcsok birtokában van, az teljes hatalommal rendelkezik a házban; «amit ő megnyit, azt senki be nem zárja, és amit bezár, senki meg nem nyitja» (Jel 37); mint maga Jézus Krisztus is megmagyarázza, midőn hatalmat ad Péternek oldani és kötni, vagyis az embereket törvényekkel és büntetésekkel kötelezni és a kötelezettségek alól fölloldani.

2) A megígért *főhatalmat Krisztus Urunk ünnepélyesen átadta Szent Péternek*, midőn a Genezáret tavánál háromszor megkérdezte, vajjon jobban szereti-e őt, mint a többiek. Akkor t. i. azt mondotta: «Legeltesd az én juhaimat, legeltesd az én bárányaimat». (Jn 21 15–18.) Tehát *pásztorrá tette őt minden rendű és rangú hívő fölött* («juhaimat és bárányaimat»), az apostolokat sem véve ki. Krisztus Urunk magamagáról is azt mondotta, hogy ő a jó pásztor (Jn 10 1–16); a régiek uralkodóikat általában pásztoroknak nevezték.

3) *Szent Péter ezt a főséget csakugyan gyakorolta*: ő választotta meg Mátyást apostolnak, ő hirdette pünkösdkor az evangéliumot, ő tette Jézus nevében az első csodát, ő felelt meg, mikor a főtanács az apostolokat kérdőre vonta; ő döntött, mikor a pogányok fölveteléről volt szó; ő elnökölt a jeruzsálemi zsinaton. Az apostolok is ilyennek ismerték el őt: mikor az evangelisták említik az apostolokat, őt mindig első helyre teszik, sőt sokszor csak így szólunk: Péter és a többi tizenegy; Szent Pál megtérése után Jeruzsálembe ment, hogy Pétert lássa. (Gal 1 18.)

27. §. Az egyházi szervezet állandósága; Szent Péter utóda a római pápa.

1. *Annak a szervezetnek, melyet Krisztus Urunk az ő Egyházának adott, fenn kell maradnia a világ végezetéig.*

Krisztus Urunk ugyanis *tanítványait* e szavakkal bocsátotta útnak: «Amint engem küldött az Atya, én is küldelek titeket»; vagyis engem küldött az Atya tanítani és nektek megbízást adni a tanításra; én is küldelek titeket, hogy tanítsatok és tanítványaitoknak hasonló megbízást adjatok. Az apostolok csakugyan mindenütt rendeltek papokat és püspököket és meghagyták, hogy szükség szerint ők is rendeljenek alkalmas férfiakat. (Tit 15.) Továbbá megígérte az apostoloknak, hogy velük lesz a világ végezetéig; tehát apostoloknak vagy (mivel az apostolok meghaltak) apostolutódoknak kell lenni a világ végezetéig. Ami *Szent Péter* tisztét illeti, azt Krisztus Urunk *kösziklához* hasonlítja; a szikla-

alap
hason
fönnál
végéig

hogy
Szent
a fők

meg k
szerin
formán
herceg
bizony
szenv
követte
ugyan
és sen
püspök
más va
egyalta
rendelk
fogva g
a legte
kértek

J
men, Sz
evangeli
római e
kők püs
házzal
lennie».
a római
fejezve»

1
Ez azon
(17 s); a
Szent Ig
nekik. T
Üdvözítő

Schütt

alap pedig nemcsak máról holnapra van. Továbbá Egyházát nyájhoz hasonlította; ennek élén pedig pásztornak kell állnia. Tehát ameddig fennáll az Egyház, a nyáj, addig kell lenni pásztornak is, vagyis a világ végéig. «Egy akol leszen és egy pásztor.» (Jn 10 16.)

2. Az már most a kérdés: *kik az apostolok utódai?* Mint-hogy a tagok a fővel összefüggésben vannak, helyesen mondjuk Szent Ambrussal: *Ahol Péter van, ott van az Egyház. Eszerint az a főkérdés: ki Szent Péternek utóda?*

Erre nézve tudnunk kell, hogy Krisztus Urunk nem jelölte meg kifejezetten, ki legyen Szent Péter utóda. A dolog természete szerint tehát az lépett örökebe, aki őt hivatalában követte; olyan-formán, mint Magyarország hercegprimása az lesz, aki a jelenlegi hercegprimásnak utóda az esztergomi érseki méltóságban. Már most bizonyos, hogy a) *Szent Péter Rómának volt püspöke, és mint ilyen szenvedett vértanúhalált.*¹ *Szent Péternek örökebe tehát az lépett, aki követte őt a római püspöki széken.* — b) *A római püspökök csak-ugyan kezdettől fogva maguknak tulajdonították az egyházi főséget,* és senki más hasonló igényeket nem támasztott. Ha tehát a római püspök Szent Péternek nem volna utóda, még kevésbbé lehetne az más valaki, aki arra még igényt sem emel; és így Szent Péternek egyáltalán nem volna utóda. Ez pedig ellenkezik Krisztus Urunk rendelkezésével. — c) *A római püspökök az egyházi főséget kezdettől fogva gyakorolták,* a hívek és egyháznagyok pedig elismerték. Még a legtekintélyesebb püspökök, sőt az apostolok kortársai is tanácsot kértek tőlük nehéz ügyekben.

Jellemző, hogy a korinthusi hitközség viszályát Római sz. Kelemen, Szent Péter harmadik utóda intézte el, jóllehet még élt Szent János evangalista. Már Szent Ignác a szeretetszövetség elöljárójának mondja a római egyházat, Tertullianus pedig a római püspököt főpüspöknek, püspökök püspökének cimezi. Szent Irenaeus († 200 k.) így ír: «A római Egyházzal magasabb rangja miatt minden más egyháznak egyetértésben kell lennie». Hívek, egyházfők és eretnekek egyaránt Rómába fölbbezttek, és a római püspök ítéletét döntőnek tartották. «Róma szólt, az ügy be van fejezve»; Roma locuta, causa finita. (Sz. Ágoston; Egyháztört. 7. § 5.)

¹ Szent Péter az 5. első levelében (5 13) Babilonból küldi üdvözlését. Ez azonban csak Róma lehet, melyet a Jelenések könyve is Babilonnak nevez (17 5); az Eufrates melletti Bábel ugyanis abban az időben romhalmaz volt. Szent Ignác († 107) azt írja a rómaiaknak, hogy nem mint Péter és Pál parancsol nekik. Tertullianus elbeszéli, hogy Péter Rómában olyan halált halt, mint az üdvözítő.

A híveket, papságot és püspököket egyaránt a gyermeki kegyelet kötelei fűzik Szent Péter utódjához, kit a századok kegyeleke Szentséges Atyának, pápának nevezett. Ő Jézus Krisztus földi helytartója, kezében a mennyek országának kulcsai, ahol ő van, ott az Egyház. Minden rendű és rangú katolikusnak szorosan melléje kell állnia, rendelkezéseit tisztelettel és engedelmisséggel fogadnia s kinek-kinek tehetségétől telhetőleg segítségére kell lennie legnehezebb és legszükségesebb munkájában, Isten országának terjesztésében.

3. Már most könnyű megállapítani, hogy az apostolok utódai azok az egyházi vezetők, kik az Egyház fejével, Szent Péter utódával közösségben vannak. Ezek az egyes egyházak püspökei, kik az apostolok teljes tanító, kormányzati és papi hatalmát gyakorolják a pápával való egyetértésben és tőle való függésben; azután az áldozópapok és diákonusok, akik a tanító és papi hatalom gyakorlásában püspökeiktől függenek.

A püspökök az Egyház fejével egyetértésben kormányozzák az Egyházat, ki-ki a maga megyéjét. Rendkívüli alkalmakkor azonban zsinatokra gyűlnek: olykor egy-egy országnak püspökei nemzeti zsinatra, vagy az Egyház összes püspökei egyetemes zsinatra. Ilyenkor a pápával együtt az egész vezető egyházat képviselik a maga teljességében.

28. §. Az Egyház tévedhetetlensége.

1. Az Egyház tévedés nélkül hirdeti Jézus Krisztus kinyilatkoztatását; vagyis az Egyház hit és erkölcs dolgában mindig úgy tanít, amint maga Krisztus Urunk tanított. Ez kitűnik:

1) *Krisztus Urunk félremagyarázhatatlan szavaitól:* Ő ugyanis a) e szavakkal ad megbízást a tanításra: «Minden hatalom nekem adatott a mennyben és a földön; elmenvén tehát, tanítsatok minden nemzeteket; és én veletek vagyok mindennap a világ végezetéig» (Mt 28 18—20); vagyis: emberi képességet meghaladó munkát bízok rátok; nem is mint ember küldelek benneteket, hanem mint mindenható Isten, aki veletek marad és akinek hatalma van titeket segíteni, óvni és vezetni, mikor tanítottok. — b) Megígérte, hogy elküldi a tanítványoknak a Szentlelket, az Igazság Lelkét, aki megtanítja őket minden igazságra (Jn 14 16, 16 12—14); és ezt az ígéretét Pünkösdkor beváltotta. — c) Mikor Szent Péterre alapította az Egyházat, biztosította, hogy nem vesznek erőt rajta a pokol kapui. Ámde valahányszor az Egyház tévedést hirdetne, győzne rajta a pokol fejedelme, minden tévedés és hazugság atyja.

2) *Az Egyház mivoltából.* Az Egyház ugyanis Jézus Krisztus második énje. Ámde Jézus Krisztus nem változhatik, hanem ugyanaz tegnap és ma és mindörökké (Zsid 13 s), és tanítása sem változhatik: ég és föld elmúlnak, de az ő igéi el nem múlnak, (Mt 24 35.) Pedig Jézus Krisztus és az ő tanítása változnék, ha az Egyház tévedésnek volna kitéve.

3) *Az Egyház rendeltetéséből.* Az Egyházat ugyanis Krisztus Urunk azért rendelte, hogy őt helyettesítse; tehát többek közt azért, hogy helyette tanítson. Jézus Krisztus meg is kívánja, hogy az emberek úgy hallgassanak az ő Egyházára, mint ő rá; sőt aki az Egyházra nem hallgat és nem hisz, az elkárhozik. Már most ha az Egyház tévedésnek volna kitéve, akkor megtörténhetnék, hogy kénytelenek volnánk hamis tant elhinni és ettől függne üdvösségünk. Ez nem fér össze Jézus Krisztus szentségével és bölcsességével; hisz ő maga hirdette, hogy lélekben és «igazságban» kell imádni az Istent. Ezért Szent Pál is *az igazság erejének és oszlopának* nevezi *az Egyházat* (1 Tim 3 15), mely az igazság hirdetésében nem inoghat. (Ef 4 11–12.)

2. Ki tévedhetetlen az Egyházban? Krisztus Urunk a tévedhetetlenséget az apostoloknak ígérte; az tehát átszállító törvényes utódaikra, a püspökökre, akik azonban csak mint apostoli testület tévedhetetlenek, vagyis csak az Egyház fejével való közösségben. A *püspöki testület* hit és erkölcs dolgában tévedéstől mentes a) a rendes tanításban, vagyismikor valamennyi püspök, kiki saját egyházmegyéjében, egybehangzóan és Szent Péter utódával egyetértésben tanít; b) midőn az Egyház fejének vezetése alatt egyetemes zsinaton ünnepélyesen tanít.

Tévedéstől mentes az Egyház feje, a római pápa egymagában is, mikor «ex cathedra» szól, vagyis mikor egy hitbeli vagy erkölcsi tételt az egész Egyházra kötelezőleg kimond.

Ezt a kiváltságot *Krisztus Urunk megadta* Szent Péternek és törvényes utódainak: 1) *Péterre, mint kőszálra építi Anyaszent-egyházát,* és kijelenti, hogy a pokol kapui nem vesznek erőt rajta; ámde, ha valamikor Szent Péter tévedést hirdetne, erőt vetnek volna az Egyházon a pokol kapui; ha a sziklaalap valaha meginogna, az egész épület megrendülne. 2) Egy alkalommal az Úr így szólott Péterhez: «Simon, Simon! Ime a sátán megkívánt titeket, hogy megrostáljon, mint a búzát; én pedig *könyörögtem éretted, hogy meg ne fogyatkozzék a te hited;* és te egykoron megtérvén, erősítsd meg atyádfiait». (Lk 22 31–32.) E szavakkal tehát Krisztus Urunk Szent Péternek különös oltalmat ígér, hogy megerősítse társait a hitben. 3) A keresztények az első időktől fogva vallották, hogy a római püspök a legfőbb, fölebbezhetetlen tekintély.

Igy *Irenaeus* azt hirdeti, hogy a római egyházzal minden egyháznak összhangban kell állnia; *Cyprianus* († 258.) azt mondja: «A római egyházban a hittől való eltántorodásnak nem lehet helye». «Csak Szent-séged őrzi hamisítatlanul az atyák örökét», írja Szent Jeromos († 419.) Damasus pápának. *A vatikáni zsinat* tehát nem mondott ki új dolgot, mikor 1870-ben ünnepélyesen kihirdette a tévedhetetlenséget.

Akiknek nem akar a fejébe férni, hogy *mikép lehet egy ember csalatkozhatatlan*, azoknak meg kell gondolni, hogy először is van egy egész sereg olyan ismeret, amelyekben magát csalhatatlannak tudja minden ember; pl. abban, hogy ő van, hogy rajta kívül is van még valami. Másodszor pedig a pápa, épúgy mint a tanító Egyház, egyáltalán nem akármiben, akármilyen tudományos kérdésben ment a tévedéstől, hanem csakis hit és erkölcs dolgában; és itt sem abban, hogy új tanításokat hirdet, hanem csak abban, hogy döntő módon, véglegesen kijelenti, hogy egy bizonyos hittétel vagy erkölcsi tétel Krisztus Urunktól ki van nyilatkoztatva. Neki rendelkezésére áll a hitnek két forrása, a Szentírás és a szenthagyomány (1. 3. és 4 §); a tévedhetetlenség azt jelenti, hogy ő ezekből bizton merít; ezt sem emberi erővel teszi, hanem azon erővel, melyet Jézus Krisztus neki megígért; és Krisztus, aki «Isten mindörökké», hatalmas ezen ígéretének teljesítésére.

Hogy *mikor szól a pápa ex cathedra*, azt az ő ünnepélyes nyilatkozatainak fogalmazásából és az alkalomból meg lehet itélni; kétes esetekben maga a pápa kijelentheti, hogy nyilatkozata ex cathedra történt-e vagy sem.

29. §. Jézus Krisztus igazi Egyháza.

Ma több vallási társaság van, mely magát kereszténynek nevezi. Ez nem lehet mind Jézus Krisztus Egyháza, először is azért, mert egymásnak lényeges dolgokban ellenmondanak; az igazság pedig csak egy lehet. Főként pedig azért, mert *Jézus Krisztus csak egy Egyházat alapított*: Egyházának csak egy főt rendelt, és ennek azt mondta: E köszálra építem az én Anyaszentegyházamat (nem anyaszentegyházaimat).

Már most életbevágó kérdés, *melyik Jézus Krisztus igaz Egyháza*. Erre nézve azt kell tudnunk, hogy *Krisztus Urunk az ő Egyházát bizonyos ismertetőjegyekkel látta el*, melyek segítségével biztosan meg lehet ismerni és másoktól megkülönböztetni; úgy mint a király is gondoskodhatik róla, hogy az igaz pénzt a hamisítványtól, vagy a tőle eredő okiratot az utánzattól meg lehessen különböztetni. Ilyen ismertetőjegyet négyet sorol föl a hivallás: *Jézus igaz Egyháza egységes, szent, apostoli és egyetemes* (katholikus).

1. Jézus Krisztus azt akarta, hogy az ő Egyháza egységes legyen. Egy főt rendelt, egy igazságot hirdetett, egyféle üdvrendet (vagyis kegyelmi eszköz-sorozat) állapított meg, mint az apostol mondja: «Egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség». (Ef 4 5.) Kín-szenvedése előestéjén imádkozott, hogy mindnyájan egygyé legyenek, amint ő egy az Atyával; és komoly igazságként hirdette: «Minden magában meghasonlott ország elpusztul és ház házra omol» (Lk 11 17); tehát az ő Egyházának nem szabad meghasonlania.

Az egység jelét homlokán viseli a katolikus Egyház, vagyis az a vallási társaság, mely a római püspököt vallja fejének. Ennek az Egyháznak minden tagja ugyanazt a hitet vallja,¹ ugyanazokkal a szentségekkel él, és egy közös főt ural, a római pápát.

Ez az egység azonban nem holt eggyformaság, hanem az élő szervezet egysége. A katolikus Egyházban áll a szép elv: *In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in utrisque caritas.* (A szükséges dolgokban egység, a kétésekben szabadság, valamennyiben azonban szeretet uralkodik.)

A különféle felekezetek egyikét sem illeti meg az egység. A 16. századi protestáns felekezetek már keletkezésükkor sem értettek egyet, azóta több mint száz szektát alkotnak, sőt jóformán nincs két pásztor és község, amelyek egy hiten volnának. A görög-keletiek 15 különféle egyházat alkotnak, az orosz államegyház pedig majdnem teljesen összeolvadt az orosz állammal. Ezek mind nem vállalják a közösséget a Krisztus Urunktól rendelt fővel, Szent Péter utódával. Tehát nem lehetnek a testnek tagjai, ha nincsenek összeköttetésben a fővel.

2. Jézus Krisztus azt akarta, hogy Egyháza szent legyen. Az Egyház ugyanis az ő szeplőtelen jegyese (2 Kor. 112); főpapi imádságában kéri az Atyát: «Szenteld meg őket az igazságban», (Jn 17 17.)

Tehát mindenekelőtt *szentnek kell lennie tanításának,* mert a tanításhoz igazodik az élet; azután rendelkeznie kell a *szentség megfelelő eszközeivel*; hisz az evangelista azt mondja: «Akik befogadták őt (Krisztust), azoknak hatalmat adott, hogy Isten fiaivá legyenek» (Jn 1 12); és kell lennie az ő Egyházában *olyanoknak, kiknek szentsége nyilvánvaló*. «Ti vagytok a világ világossága, mondja ő maga (Mt 5 14–16); úgy világoskod-

¹ Még pedig vagy ismer és hisz minden egyes hittételt, vagy legalább belefoglal minden hittételt ebbe az általános hitvallásba: Hiszen mindazt, amit a római katolikus Anyaszentegyház elém ad, hogy higgyem.

jék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák jócselekedeteiket és dicsőítsék Atyátokat, ki a mennyekben vagyon.» Ezzel azonban *Krisztus Urunk nem mondja azt, hogy Egyházának csupa szentekből kell állania.* Ő maga az Egyházat hálóhoz hasonlítja, mely mindenféle halakat gyűjt, és szántóföldhöz, melyben a búza mellett konkoly is terem.

A katolikus Egyház szent. Mert *a) szent a tanítása,* melyet a történet tanúsága szerint sérthetetlenül megőrzött, még ha fejedelmek kegyébe vagy egész nemzetek elszakadásába került is. *b) Birtokában van a szentségre vezető eszközöknek:* hiven megőrizte és szolgáltatja a szentségeket; szentjei által hatékony példát nyújt minden hívőnek; szerzetesrendjei által pedig módot ad a szentség minden fokának és fajának legtökéletesebb gyakorlására. *c) Az Egyház mindenkor nagy számmal mutatott fel szenteket,* kik életükkel Jézus Krisztus evangéliumát hiven megvalósították. Ezek a szentek termékenyítették meg vérükkel és verejtékükkel az európai művelődés talaját, mindig akkor és oly működéssel léptek föl, mint az Egyház szükséglete kívánta (pl. a hitvédők, vértanúk, Szent Ágoston, Assisii sz. Ferenc, Loyola sz. Ignác); életszentségükről pedig maga Isten is bizonyosságot tett karizmák, azaz jövendő és csodatevő tehetség adományozása által (most is folyamatban vannak szenttéavatások).

A különféle felekezetek közül a protestánsok részben nem szent tanításokat vallanak, pl. hogy a hit a jócselekedetek nélkül üdvözít, vagy hogy az Isten némelyeket tekintet nélkül életükre, örök kárhozatra szán. A szentségeket megесonkítják, nagy részüket elvetették. Nem tudnak szenteket felmutatni, sőt leggyakrabban maguk az alapítók is fogatkozásokkal voltak terhelve; s valamennyi eretnekség bűnben fogant: a Krisztus Urunktól rendelt pápai tekintély elleni lázadás bűnében.

3. Krisztus Egyházának apostolinak kell lenni. Krisztus Urunk ugyanis az ő Egyházát az apostolokra alapította és mustármaghoz hasonlította. Amint tehát a mustárfa a magból fejlődik ki, úgy kellett Krisztus Egyházának is a kised apostoli Egyházból kifejlődnie. Tehát Krisztus Egyházának azt kell hinnie, tanítania és cselekednie, amit az apostoli Egyháznak. Az apostoliságnak legbiztosabb jelé pedig az, hogy elüljáróit szakadatlan sorban az apostolokig, és különösen fejét Szent Péterig tudja visszavezetni.

Már most: *a katolikus Egyház apostoli.* A római püspökök a történet tanúsága szerint szakadatlan egymásutánban Szent Péter

utóda
aposto
menny
val. Ta
már k
lényeg

Kálvin
ennek
menny
aposto
tekinté

kell le
őre és
a világ

katholi
teljesít
népeke
veszély
fedező
álland
hivet s
jöllehe
nem vo
történe
a szent

tek ne
az Egy
vagy c
sának,
egyete
protest
görögö
nyeine
a felel
azután

utódai; a többi egyházfők névjegyzéke szintén visszamegy valamely apostolig vagy olyan valakiig, aki az apostoloktól küldetett; és valamennyi egyetértésben van Szent Péterrel és ennek törvényes utódai-
val. Tanítását is az apostoloktól tudja származtatni, amennyiben már kezdettől fogva a leghatározottabban elvetett mindent, ami lényegbe vágó újításszámba megy.

A felekezeteknek egyike sem apostoli: Photiust, Luthert, Kálvint és a többi újítót nem Krisztus Urunk küldte, sem ennek helyettesei, hanem maguk tolakodtak föl újítókul; és valamennyien elvetették azt az alapot, melyre Krisztus Urunk az apostolságot és az egész Egyházat építette, t. i. Szent Péter tekintélyét.

4. Jézus Krisztus Egyházának egyetemesnek, katholikusnak kell lennie. Az Egyház ugyanis Jézus Krisztus kinyilatkoztatásának őre és megváltó tevékenységének folytatója; ezért fönn kell maradnia a világ végezetéig és föl kell ölelnie minden nemzetet.

Kétségtelen, hogy *a)* ahány nemzet ma keresztény, mind a *katholikus Egyház* által lett azzá. *b)* Az Egyház minden időben teljesítette Krisztus Urunk megbízását, tanította a legtávolabb eső népeket is, és ebben a munkában áldozatokat nem sajnált és veszélyektől nem riadt vissza: a hódítókat megelőzte és a fölfedezőket nyomon követte. *c)* A katholikus Egyház kezdettől fogva állandóan terjeszkedik és gyarapszik, ma egymagában kb. annyi hivat számlál, mint a felekezetek együttvéve (mintegy 300 milliót), jóllehet nem volt az a külső hatalom, mely rá ne támadt volna, és nem volt az a belső ellenség, mely ne marcangolta volna. Az Egyház története bőven igazolja ezt a jelmondatot: «Per crucem ad lucem»; a szenvedések útján halad győzelme felé.

A felekezetek egyike sem egyetemes. Eddig ugyanis nem térítettek nemzeteket. Híveiket nem a hitetlenek közül toborozták, hanem az Egyház hívei közül csábították. Továbbá vagy egyáltalán nem, vagy csak késlekedve engedelmeskedtek Krisztus Urunk fölszólításának, hogy hirdetni kell az evangéliumot minden nemzetnek. Nem egyetemesek azért sem, mert egyes nemzetekhez idomultak, pl. a protestánsok a germánokhoz, a skizmatikusok az oroszokhoz és a görögökhöz; ezen országok fejét vallják fejül, és e nemzetek igé-
nyeinek alárendelik a vallási érdekeket. Végül pedig tény, hogy a felekezetek bizonyos időpontig terjeszkedtek és gyarapodtak, azután pedig állandóan hanyatlottak terjedelemből és életerőben

egyaránt, sőt lassan, mint a protestáns felekezetek legtöbbje, Jézus Krisztus istenvoltát is megtagadták.

5. «Ezek után tehát csatlakoznunk kell azon Egyházhoz, amely katolikus; melyet katolikusnak neveznek nemcsak hivei, hanem ellenfelei is.» (Szent Ágoston.) Annál inkább, mert az egyháztörténelem tanúsága szerint ez az *Egyház kezdettől fogva az egész történeten végig há utánczója magának az Úr Krisztusnak.* b) Mindenekelőtt ennek az Egyháznak minden században bőven volt része az üldözés minden nemében: agyarkodtak rá a világ hatalmasai Heródestől és Nérótól napjainkig; megróbálta rajta fegyvereit az önhitt tudomány és a frivol művészet, mely gúny és neveltség tárgyává tette legszentebb meggyőződéseit; és rátámadtak akár-hányszor tulajdon fia. Így teljesedtek rajta Krisztus Urunk szavai: «Nem nagyobb a szolga uránál; ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak». (Jn 15 20.) b) Az Egyház, mint Jézus Krisztus, *körüljárt jót tevén.* (Ap 10 38.) Fáradhatatlanul terjesztette az evangélium világosságát, nevelte az embereket, kisegítette őket a nyers barbárságból, megvitte nekik a tudományokat, föllendítette művészetüket és megtanította őket szeretni különösen azokat, akiket a pogányok kivetnek: a betegeket, gyámoltalanokat, szegényeket, kisdedeket. c) Végül a katolikus Egyház volt az, amely a századokon keresztül az ő erős szervezetével a kereszténységet *fönntartotta.* Ha a katolikus Egyház nem lett volna, a XVI. századbeli újítóknak már nem lett volna kit és mit támadniok. Ma pedig az Egyház lett a kereszténységnek, sőt hovatovább a vallásnak igazi képviselője. Akik üldözik a kereszténységet, sőt akik egyáltalán ellene vannak a vallásnak, ádáz gyűlöletükkel csak a katolikus Egyházra támadnak, és ezzel bizonyosságot tesznek, hogy az *egyedüli igazán számbavehető vallási hatalom a katolikus Egyház.*

30. §. Az egyedül üdvözítő Egyház.

1. A katolikus Egyház az egyedül üdvözítő egyház. Ez azt jelenti, hogy *egyedül a katolikus Egyház van az üdvösségre vezető eszközök birtokában.* (Extra Ecclesiam nulla salus.) Ezt így *bizonyítjuk:* Az örök üdvösség más uton nem érhető el, mint amelyet Jézus Krisztus nyitott meg az ő megváltó tevékenységével. «Nincs másban senkiben sem üdvösség, mint Jézus Krisztusban, mert nem is adatott más név az ég alatt az embereknek, melyben nekünk üdvözlünk kellene.» (Ap. cs. 4 12.) Ámde Jézus Krisztus az ő megváltó tevékenységét az Egyházra bízta (29. §. 2.), és Jézus Krisztus igaz Egyháza csakis a katolikus Egyház (29. §.); tehát az Úristenhez nem lehet másképp eljutni, mint a katolikus Egyházon keresztül.

2. Ebből két dolog következik:

1) *Mindenkinek kötelessége katolikussá lennie*, mert mindenkinek kötelessége meghódolni Jézus Krisztus előtt, aki Egyházában él. Aki pedig fölismerte, hogy a katolikus Egyház az igaz Egyház, és még sem áll tagjai közé, magamagát rekeszti ki Jézus Krisztus közösségéből és maga választja a kárhozatot; épúgy, mint maguk választják a pusztulást azok, akik a tengeren vihar alkalmával nem ragadják meg az egyedüli mentőcsónakot, vagy akik halálos betegségben nem fordulnak ahhoz az orvoshoz, aki egyedül van az éltető orvosság birtokában. Hogy kik maradtak saját hibájukból az Egyházon kívül, azt megállapítani egyedül a mindentudó Itétő dolga.

2) *A legsúlyosabb bűnök közé tartozik a hitközömbösség*, vagyis az a fölfogás, melynek értelmében mindegy, akármilyen vallásban él valaki, csak becsületes ember legyen.

A vallási közömbösség a) *ellenkezik a józan ésszel*. Mert a józan ész azt parancsolja, hogy az igazságot kövessük. Már most könnyű arról meggyőződni, hogy a különböző vallások egymásnak sokban ellenmondanak, tehát nem lehetnek egyformán igazak. A krisztusi igazság a katolikus Egyházban van; józan eszünk tehát azt parancsolja, hogy katolikusok legyünk. b) *Lázadó vakmerőség Istennel szemben*, mert föltételezi, hogy egymásnak ellenmondó cselekvések és dolgok, minők a különféle vallások, egyformán kedvesek Isten előtt. c) *Rút hálátlanság Jézus Krisztussal szemben*, mert úgy tünteti föl az ő túlláradó szeretetének nagy tényeit, a megtestesülést, a megváltást és az Egyházban való jelenlétét, mint közömbös, jelentéktelen dolgokat. d) *Végül nem is becsületes ember, aki azt tartja, hogy minden vallás egyformán jó*; mert becsületesnek csak azt lehet mondani, aki mindenkinek megadja a magáét, a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené.

A katolikus igazság tiltja, hogy minden hitet egyformán jónak mondjuk; az okos vallási türelem ellenben parancsolja, hogy a más-hitűeket is felebarátainknak tekintsük. Vagyis különbséget kell tennünk az emberek és nézeteik között. A helyes elv: *Inimicus causae, amicus rei*, légy ellensége a bűnnek, de a bűnöst szeresd.

3. Ha a katolikus Egyház az egyedül üdvözítő Egyház, abból *nem következik, hogy mindenki elkárhozik, aki az Egyházon kívül van*. Aki nem önhibájából van az Egyházon kívül, vagyis akinek nem volt semmiképen sem módja megismerni Krisztus igaz Egyházát, emellett azonban hiven megtartja a fölismert vallási igazságokat és parancsokat, és kész elfogadni Isten összes tanításait,

az hozzátartozik az Egyház lelkéhez, és így üdvözülhet; hasonlóan ahhoz a fiúhoz, aki útnak indult az atyai ház felé, de a sötétségben nem tud haza találni. — *Az sem következik, hogy aki az Egyházban van, mind üdvözül.* A bűnös hajlamok által ugyanis a katolikus az ő Egyházának beteg, halálos bűn által holt tagjává válik. De még mindig összefüggésben van az Egyház testével; azért buzgó penitencia által visszaszerezheti Krisztus kegyelmét.

Katolikusnak lenni tehát *nagy dolog*, mert ez annyit jelent, mint tagja lenni Jézus Krisztus titokzatos testének, részesedni az ő igazságában és kegyelmében, s ezáltal hozzá egyre hasonlóbbá válni. Katolikusnak lenni annyi, mint Jézus Krisztus barátjának, testvérének lenni. Katolikusnak lenni annyi, mint a világ legősbibb, legelőkelőbb királyságához tartozni, ahhoz a társasághoz, mely a világnak a legkiválóbb kultúrát adta, a legnagyobb jellemeket nevelte és hivatva van túlélni minden társaságot és minden trónt, és az emberiséget a földi lét árján átvezetni a boldog Isten-bírárs révébe. — E kiváló kegyelem köteleességekkel jár: Katolikusnak lenni annyit is jelent, mint vállalni a Jézus szerinti életet, vallani az ő hitét, használni szentségeit, szeretni az embereket, hódolattal követni a vezért, Szent Péter utódát; az Egyházat, anyánkat és gyámolunkat, büszkeségünket és kincsünket nem hagyni, hanem buzgó élet által nevének becsületet szerezni és a mai válságos időben az Egyház vezetőivel egyetértésben dolgozni megerősítésén és terjesztésén. Egy igazi nagy ügy van a világon: terjeszteni Isten országát, az igazságot és életet, amit Jézus Krisztus hozott.

31. §. Egyház és modernség.

Az Egyházhoz tartozni köteleességünk. De lehet-e az Egyház hű fia, aki szereti korát, ezt a mai kort az ő büszke vívmányaival és nagyszerű föladataival? Sokszor *halljuk, hogy «a katolicizmus idejét multa*; valamikor, az európai népek gyermekkorában szükséges és hasznos tevékenységet fejtett ki, ma azonban csak kerékkötője az igaz kultúrának és haladásnak». — Erre nézve általánosságban meg kell jegyezni:

1) Egyedül *a katolikus Egyház van a teljes krisztusi igazság birtokában*; következésképp hozzá *kell csatlakozni, tekintet nélkül arra, hogy mit tart fölőle a mai kor embere*. Az igazság néha fáj, néha kemény és kellemetlen, de azért igazság marad; és hősi lélekre vall hozzája csatlakozni akkor is, ha divatos nagy áramlatok másfelé akarnak terelni. S ezt nyugodtan meg is tehetjük,

mert a
jét bizo
den új
«Jam a
2)

elégge
dern k
vannak.
sége a
nak tisz
égyéni
Krisztus
az Egy
a jogos
röviden

Er
domány
dogmái
a szab

F

1.

lenül r
legfőbb
örzése
bizonyos

1 E
a modern
szönyeg
zonyságu
téneti kip
és az Eg

2 A

természet
jólét, vag
az Egyhá
a katolik
művészet

mert az igazságé a végső szó. *Hogy az Egyház régi, az csak erejét bizonyítja.* Kiállotta a történet próbáját; viharverte falán minden újabb divattal és veszedelemmel szemben ott áll a fölírat: «Jam alios vidi ventos,» más viharokat is megállottam már!¹

2) Akik az Egyházat idejét multnak tartják, azok nem ismerik eléggé az Egyháznak sem tanítását és életét, sem multját; a modern kor követelései tekintetében pedig nagy fogalomzavarban vannak. Rendesen azt vetik az Egyháznak a szemére, hogy ellensége a kultúrának és az egyéni szabadságnak; de ritkán iparkodnak tisztába jönni, azzal, hogy *mi az igazi kultúra és az igazi egyéni szabadság.* Mi azonban tudjuk, hogy az örök élet igéi Jézus Krisztusnál vannak, aki azokat az ő Egyházánál helyezte letétbe; az Egyház tehát nem lehet az igazi életnek ellensége, és nem lehet a jogosult kultúrának és egyéni fejlődésnek sem ellensége. Ezt röviden kimutatjuk a kultúra egyes területeiről.²

I. Egyház és tudomány.

Erre nézve az a *vád, hogy az Egyház kerékkötője volt a tudományoknak,* különösen a természettudományoknak a multban, és dogmái és tilalmazó intézkedései (cenzurája) által ma is ellensége a szabad tudományos kutatásnak.

Felelet:

1. Az Egyház nem a tudományok művelésére van közvetlenül rendelve, hanem Krisztus Urunk megbízása értelmében legfőbb föladata a kinyilatkoztatott isteni igazság hamisítatlan megőrzése és terjesztése. Már most *könnyen megtörténhetik, hogy bizonyos tudományos nézetek ellentétbe kerülnek a kinyilatkoztatott*

¹ Különben a mult nagy műhelyében készült régiség zománcának értékét a modernnek is elismerik: sohasem volt oly nagy keletje régi festményeknek, szőnyegeknek, bútoroknak, ékszereknek, hangszereknek mint napjainkban; bizonyosságul, hogy ami régi, nem okvetlenül értéktelen. Sőt ellenkezőleg: a történeti kipróbáltság zománcát semmi új csillogás és mesterkedés nem pótolja; és az Egyháznak minden intézményén rajta van ez a zománc.

² A *kultúra* azon tevékenységek és intézmények összesége, melyek a természetet az ember szolgálatába állítják: tudomány, művészet, állami élet, jólét, vagyonosodás. — *Az Egyház és művészet* viszonyáról nem szólunk, mert az Egyháznak legnagyobb ellenségei is kénytelenek elismerni azt a tényt, hogy a katolikus Egyház kezdetől fogva anyja és istápolója volt csaknem valamennyi művészetnek oly mértékben, mint semmiféle intézmény a történelem során.

igazságokkal. Ilyenkor az Egyháznak kötelessége ezek ellen állást foglalni és téves voltukat határozottan kijelenteni; mert hisz a katolikus tanítások mint közvetlenül Istentől eredők föltétlenül igazak, ellenben az emberi tudományok tévedhetnek, különösen a hit és erkölcs dolgaiban.¹

Itt tehát az Egyház a lelkek örök életéről gondoskodik, mely fontosabb minden tudománynál: *Salus animarum suprema lex esto!* A tudományt pedig nem akadályozza meg a maga haladásában; mert a hitigazságokkal ellenkező tételekre nézve ép az ő ítélete figyelmezteti a tudóst, hogy tévedett, tehát időt és erőt veszteget, ha továbbra is abban az irányban halad.²

2. Jóllehet azonban az Egyháznak nem az a rendeltetése, hogy az emberiséget tudományokkal ajándékozza meg, mégis az *Egyház teremtette meg azokat a szellemi és erkölcsi föltételeket, melyek nélkül a tudományok nem érték volna el a virágzásnak mai magas fokát:* a) A természetről azt tanítja, hogy a bölcs és változatlan Isten műve, nem pedig szeszélyes olimpusi lények játéktere; ezáltal szilárd alapot adott annak a meggyőződésnek, hogy a természetben mindenütt szigorú törvényszerűség érvényesül. Már pedig ez a meggyőződés az igazi természetismeret alapfeltétele. b) Csak a kereszténység szoktatta hozzá az embereket ahhoz az áldozatos, kicsinyben is lelkiismeretes munkához, mely nélkül ép a természettudomány nem lehet el (így Dubois-Reymond). c) Csak az Egyház birta rá az embereket arra az együttműködésre (a keresztény szeretet meggyökereztetésével), mely a mai tudományos tevékenység sikereinek egyik főfeltétele.

Nincs is *igazságtalanabb állítás*, mint az, *hogy az Egyház a multban ellensége volt a tudománynak.* Erre rácsfol az utolsó két évezred kultúr-történetének minden lapja, de különösen a következő, közismert tények: a) Az Egyház és különösen szerzetesei mentették meg a pusztulásnak

¹ Igaz, az Egyház néha óvást emel oly tanítások ellen is, melyekről utóbb kitűnik, hogy a hittel összeférnek. Ez azért történik, mert a még nem teljesen kiforrott tudományos tanítások a lelkek hitében sok kárt tehetnek, már pedig a lelkek java előbbrevaló, mint a tudományok egyes tételei. E szempont szerint kell megítélni azt a tényt, hogy az Egyház tiltotta egy ideig a klasszikusok olvasását, a középkorban az arabok által pantheista értelemben elforgatott aristotelesi bölcsélet, később Galilei iratait.

² Ha pedig teljesen ki nem forrott tudományos tanítások ellen emel óvást, nem tiltja, hogy a komoly tudós azután is ne fürkésze igaz vagy téves voltukat, mint kitűnik Galilei esetéből. (L. Egyháztört. 40. §. 3.)

indult *görög-római műveltséget* az ifjú germán nemzetek számára. — b) *A középkori népek tanítója az Egyház* volt, mely mostoha körülmények között is bámulatos odaadással művelt minden tudományt. Ha a természettudományokban nem haladt nagyobb, részben onnan ered, hogy első feladatának tekintette a lélek birodalmának kikutatását, részben pedig a nagy apostoli tevékenység nem engedett elég időt. De azért sokkal többet tett e téren is, mint avatatlanok gondolják (Albertus Magnus, Rogerius Bacon). A 8.—11. századokban minden jelentékenyebb fölfedezés a kolostorokból került ki; épen a középkor kezdte a tudományos kutatás eredményeit a nép szélesebb rétegeiben is terjeszteni (ezt a pogányok sohasem tették), és megferemtette az egyetemeket, a tudományosságnak ma is legjelentékenyebb szerveit. — c) *A reneszánszban* meglepő buzgósággal karolta föl a fölbukkanó új tudományokat: Columbus és Vasco di Gama egyházi írók műveiből merítették az irányítást és tudományt nagy fölfedező utaikhoz; az új természetismeret alapvetői Cuesi Miklós (Nicolaus Cusanus) biboros és Copernicus kanonok. d) A 16. században jezsuita missionáriusok megvetik az ethnologia, a 17.-ben a bencés maurinusok a kritikai történettudományok alapját, és azóta is az Egyház és az egyháziak mindmáig jelentékeny részt vesznek a tudományok művelésében. Még egy Harnack is megállapítja, hogy az Egyház mindig intellektualista volt, nem úgy mint Luther.

3. *Az sem igaz, hogy a dogmák és az egyházi tanítói bírások (cenzura) útját állja a tudományos kutatásnak.* A dogmák ugyanis általában kívülről esnek a profán tudományok körén, tehát nem is állhatnak útjokban. Amelyek pedig a profán tudományokkal közös tárgyakat érintenek,¹ mint Istentől közvetlenül megpecsételt tanítások változhatatlan örök igazságok; az igazság pedig a tudományos kutatásnak is célja; tehát *egy* a céljuk. Ha tehát az Egyház dogmákat állapít meg, a tudós szabadságát épúgy nem akadályozza, mint a világító torony nem gátolja a tengeren hánnyódó hajós szabadságát. Sőt a dogmák, mint örökre megállapított biztos igazságok, egyenesen elősegítik a tudományos haladást; mert szilárd alapot adnak, melyen a tudósok bátran tovább építhetnek és nem kell munkájukat mindennap újra kezdeniök.

A független, szabad tudomány, *szabad gondolkodás* (voraussetzungslose Wissenschaft) különben is *üres jelszó*. Minden gondolkodó kötve van a logika szabályaihoz és a már megismert igaz-

¹ Mint pl. Isten és a lélek a bölcseléttel, a teremtés a természettudománnyal és bölcseléttel, az evangélium nagy tényei a történelemmel érintkeznek.

sághoz, tehát ennyiben nem szabad. Azonkívül az emberi elme úgy van berendezve, hogy nem tud tekintély s hit nélkül élni; aki nem fogadja el Jézus Krisztus és az Egyház tekintélyét, hamis prófétákra esküszik; aki az Isten kinyilatkoztatott igazságait nem fogadja el, az a materializmus vagy pantheizmus dogmáit vallja. Dogmátlan ember nincs; a különbség csak az, hogy aki Isten tekintélyét fogadja el, az a legfőbb igazság szolgálatában szabadabbá válik; aki azonban áltekinthetőknek és áldogmáknak hódol, emberek rabja marad.

Az *egyházi tilalom* (könyvtilalom, index, római kongregációk ítéletei, egyházmegyei könyvbírálat), a katolikus embernek irányítást nyújt forrongó nehéz kérdésekben. Tekintetbevétele lelkiismeretben kötelez; de nem állja útját, hogy az Egyház tanító tekintélye iránti engedelmisség megőrzése mellett a komoly tudós tovább ne kutasson, és a kérdéseket helyes megoldás felé ne terelje; amint éppen Galilei esete bizonyítja.

II. Az Egyház és a közjólét.

Azt mondják, hogy «a katolikus Egyház nem sarkalja hiveit eléggé a vagyonosodásra; sőt a másvilági élet folytonos hangoztatása és a szerzetesi szegénység eszménye által egyenesen ellenére dolgozik a vagyonosodásnak és a földi jólétnek; innen van, hogy a katolikus országok a protestánsokkal szemben elmaradtak».

Felelet:

1. Az Egyház ebben a dologban az Úr Jézus Krisztusnak, tehát magának az Istennek álláspontján van: Mitsem használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, lelkének azonban kárát vallja; nincs a földön maradandó városunk, azért oly kincseket kell gyűjtenünk, amelyek örökké megmaradnak. A vagyongyűjtés nem lehet cél, hanem legfőbb eszköz. A történelem és az élet tanú rá, hogy az Egyház éppen e tanításnak gyakorlati keresztülvitele és hangsúlyozása által tett és tesz nagy szolgálatot a társadalom osztályai közt fönnálló gazdasági ellentétek, surlódások és feszültségek enyhítésére. Mint hajdan a koldulószerzetek, úgy ma is az önkéntes szegénységben élők hatalmasan bizonyítják az embereknek, hogy nem a vagyongyűjtés az életcél, következésképp nem a vagyontalanság a legnagyobb szerencsétlenség. (Egyház-tört. 24. §.)

2. Az Egyház teremtette meg a vagyoni jólét alapföltételeit azzal, hogy a henye barbárokat rászoktatta a munkára, és a mun-

kának
szerete
enyhíte
erre ne
nus esz

3.

részben
Egyház
zetesen a
zetétől (s
lésétől (l
Tehát a
sára. Kül
megmond
általában
költöt, tu

E t
fölkött aka
házi ügy
s ezáltal
kötelezi,
jó katholi
mányform

Fele

1. A

társaság
mindig le
nak ami
az Egyhá
tését; az
akadályok
nyilvános

1 Mé
a szolgától
(Germ. XI.
után marad

kának becsületet szerzett.¹ (Erkölcstan 31. §.) A tevékeny felebaráti szeretet sürgetése és megvalósítása által a szegénységet és nyomort enyhítette, és előmozdította annak megszüntetését. A pogányságra erre nem is gondolt soha; a hitehagyott Julianus a maga humánus eszméit a kereszténységtől sajátította ki. (Egyháztört. 6. §. 3.)

3. A *katholikus népek alacsonyabb gazdasági műveltségének vádjá* részben nem igaz (franciák, belgák), részben pedig nem fordítható az Egyház ellen. Mert a nemzetgazdasági jólét sok körülménytől függ, nevezetesen az illető népek nemzeti jellegétől, társadalmi és történelmi helyzetétől (spanyolok, olaszok mai szegénysége), az illető ország nyeresztermelésétől (különösen vas meg szén) és legkisebb mértékben a vallástól. Tehát a gazdasági hanyatlás vagy emelkedés nem írható a vallás rovására. Különben is ma, a nagy vallási közömbösség korában sokszor bajos megmondani, melyik «nemzet» katolikus vagy protestáns. Ugyanez áll általában arra a kérdésre is, hogy melyik vallás szolgáltat több neves költőt, tudóst stb.

III. Egyház és állam.

E tekintetben azzal vádolják az Egyházat, hogy «*az államok fölött akar állani* és azokat leigázni; továbbá az államnak az egyházi ügyekben hozott bizonyos törvényeit érvényteleneknek tekinti s ezáltal széthúzást szít egy hazának gyermekei közt. A katolikust kötelezi, hogy egy idegen hatalomnak legyen alattvalója; azért a jó katolikus nem lehet jó hazafi. Végül ellensége a szabad kormányformáknak és a népjogok kiterjesztésének».

Felelet:

1. Az Egyház kezdettől fogva *elismeri az államnak önálló társaság jellegét* és jogát; azért Krisztus Urunk tanítása nyomán mindig lelkiismeretben kötelezte hívőit, hogy adják meg a császárnak ami a császáré (az államhatalomé) (Erkölcst. 40. §. 1). De *viszont az Egyház magától Jézus Krisztustól nyerte szervezetét és küldetését*; azért *jogosan követeli, hogy az államhatalom ne gördítsen akadályokat az ő hivatásának teljesítése elé* (igehirdetés, iskolázás, nyilvános istentisztelet) és ne akadályozza hívőit vallásuk gyakor-

¹ Még Aristoteles is méltatlannak tartja a munkát a szabad emberhez és a szolgától elvitatja a «polgár» nevet. (Pol. III. 3.) A germánok Tacitus szerint (Germ. XI. 15.) alvással vagy dőzsöléssel töltötték a vadászat és hadakozás után maradt szabad idejüket.

latában. Joggal követeli, hogy az államok ne hozzanak az ő tanításába ütköző törvényeket, nevezetesen a tanítás és a házasság terén; azért méltán ítéli el a merőben polgári házasságot (Hittan 43. §) és a kizárólagosan kötelező állami oktatást.

Ez nem hatalmaskodás, hanem közvetlen a logikus folyománya az Egyház isteni eredetének és krisztusi rendeltetésének. Egyébként a cselekvés szabadsága minimum, amit az Egyház az állammal szemben megkövetelhet. Többhöz is van joga: Egyedül az igazság van ugyanis uralomra hivatva, és mindenkinek kötelessége a krisztusi igazságot elfogadni és terjesztéséhez hozzájárulni. Ebből elvben következik, hogy *az államoknak csak úgy mint az egyeseknek katolikusoknak kell lenniök* (30. §.), és téves a liberalizmusnak az a tétele, hogy a vallás mindenkinek magánügye, és az állam mint állam felekezetlen. Ez épúgy téves, mint az az állítás, hogy az egyes ember lehet felekezetlen; mert hisz az állam csak az egyes polgárok összessége.

Az Egyház és az állam viszonya következőképen alakulhat 1) *az állam mindenben tekintetbe veszi az Egyház tanításait és rendelkezéseit és az Egyházat mindenben támogatja.* Ez az elvileg egyedül helyes viszony, mely a középkorban fennállott, és az Egyháznak és államnak egyaránt javára volt. Ez azonban ma a vallásilag széttagolt államokban fenn nem tartható és több országban (Magyarország, Ausztria, Németország) odamódosult, hogy minden bevett vallás számíthat az állam védelmére és támogatására. Ez elvileg nem helyes, mert csak az igazság érdemel támogatást; de legalább van benne némi méltányosság és erkölcsi komolyság az állam részéről. — 2) *Az állam az Egyházat nem támogatja, de nem is bántja: «szabad Egyház a szabad államban».* Ez a sokvallású államban a minimum, amit az Egyház megkövetelhet; a katolikus lakosságú és történetileg katolikus államokban azonban igazságtalanság (mint Magyarországon is) a katolikus Egyházzal szemben. Ez a viszony a maga teljes élességében csak némely amerikai államban áll fenn. — 3) *Az állam az Egyház szabad mozgását akadályozza* (pl. Francia-, Olaszország). Ez igazságtalan és egyúttal államellenes állapot, az állami onnipotencia és az erőszak álláspontja, amely előbb-utóbb meghosszúlja magát. Az Egyház ugyanis a lelkiismereti függetlenség védője az állammal szemben (a pogány állam mindenható volt!); és ha a lelki függetlenség ezen ővét az állam bilincsbe veri, nemsokára a polgári és politikai szabadságra is ráteszi kezét, és végül a nemzeti szabadság is odavész.

2. *Az Egyház nem köti magát egy kormányformához sem, hanem alkalmazkodik azokhoz, melyek adva vannak, mint kitűnik különösen XIII. Leónak a franciákhoz intézett utasításából is, hogy nyugodjanak bele a köztársasági kormányformába.*

H
ládokat
vérükke
termész
ház a r
mely a
vette és
szociáld
eszüik?
lőség, a
készített
is, hogy
gium) ig

3.

kell má
tését ne
háztörté
e kötele
többi na
Miklós,
hősök e
tettek
internaci

Ho
hozzája
érdekeit,
szálka. (E
és magáé
«Testem

Ma
mint az
«az Egyh
valaki ne
akkor is,
lanok; a
egyházi
ségről és

Schütz:

Hogy az Egyház megbecsüli azokat a fejedelmi és főuri családokat és azokat a történelmi osztályokat, melyek vagyonukkal és vérükkel mutatták meg a Krisztus Egyházához való hűségüket, csak természetes és nem nyújthat alapot arra a vádra, hogy az Egyház a népjogok kiterjesztésének ellensége. Nem az Egyház volt-e az, mely a legelhanyagoltabb proletársereget, a rabszolgákat gondjába vette és a gazdagokat megbecsülésükre birta akkor, mikor a mai szociáldemokraták őseinek még csak kizsákmányolásukon járt az eszük? és nem az Egyház volt-e az, amely az Isten előtti egyenlőség, a tevékeny és komoly felebaráti szeretet terjesztésével előkészítette a talajt a népjogok uralmára? Figyelemreméltó tény az is, hogy a katolikus pártok a parlamentekben (Németország, Belgium) igen hatékony működést fejtenek ki a nép érdekében.

3. Ami a *hazafiságot* illeti, azt a katolikusoknak valóban nem kell másoktól tanulniok. A hazának tevékeny és áldozatos szertetését nekünk kötelességünké teszi maga Jézus Krisztus és az egyháztörténelem, nevezetesen hazánk története ékes tanúság rá, hogy e kötelesség nem maradt írott törvény: Szent István, László és a többi nagy Árpádok, Nagy Lajos, a Hunyadiak, Pázmány, Zrínyi Miklós, II. Rákóczi Ferenc, Széchenyi, Deák és velük a névtelen hősök ezrei a múltban és jelenben nem kongó üres szóval, hanem tettekkel cáfolják meg azt a vádat, hogy a katolikusok egy «fekete internacionale» tagjai, kiknek nincs érzékük hazájuk java iránt.

Hogy vallásunk dolgaiban *az Egyház fejének engedelmeskedünk* és hozzája fiúi kegyelettel ragaszkodunk, hogy nem feledjük lelkünk örök érdekeit, csak a korlátoltak vagy a gonosz akaratúak szemében lehet szállka. (Erkölcst. 40. §. 1.) Az öntudatos katolikus mindenestől magáévá teheti és magáévá is teszi a híres O'Connel Dánielnek ismert végrendeletét: «Testem hazámé, szívem Rómáé, lelkem az Istené».

IV. Egyházi tekintély és egyéni szabadság.

Ma különösen gyakori dolog az Egyházat úgy tüntetni föl, mint az egyéni szabadság megölőjét és ellenségét. Azt mondják: «az Egyház vak hitet követel a dogmák tekintetében akkor is, ha valaki nem tudja azok igazvoltát belátni; engedelmességet követel akkor is, ha parancsai kevésbé helyesek, vagy épen indokolatlanok; az üdvösséghez szükségesnek tartja a szentségeket és így egyházi személyt tol Isten és a lélek közé». Ez a vád *az egyéniségről és az Egyházzal egyaránt hamis fölfogást árul el:*

1. A személyiség kiépítése az ember rendeltetése (15. §.); de az egyéniségnek főjava nem a korlátlan függetlenség, hanem az Igazságnak öntevékenység útján való befogadása és szolgálása; «es gibt noch etwas Wichtigeres als die Freiheit: die Wahrheit.» (Harnack). Ez a cél pedig meg sem közelíthető addig, míg az ember át nem érzi és meg nem érti, hogy «két lélek lakik keblében», melyek közül az egyik őt lefelé: az érzékek, szenvedélyek, ötletek, szeszélyek rablására húzza; s hogy ennél fogva egy felsőbb, tiszta, törhetetlen erőre van szüksége, amely állandóan és megvesztegethetetlenül fölfelé mutat és jobb énjét segíti uralomra. Ez az erő a tekintély. Már most az Egyház ezt a tekintélyt képviseli, még pedig úgy, mint maga Jézus Krisztus, a szabadító igazság és az örökélet adója.

2. Minthogy az Egyház Jézus Krisztus tekintélyével és szellemével működik, azért vezetése nem bénítja meg az ember jobb törekvéseit és igazi szellemi szabadságát. Nem kívülről jövő, idegen kényszerhatalom ez, hanem a Szentlélek ereje, mely lelkünket megtermékenyíti és a legszabadabb öntevékenységre és erő kifejtésre képesíti. Ezért mi a dogmákat és az Egyház vezetését elfogadjuk akkor is, ha nem látjuk át magát a dogmának vagy a rendelkezésnek értelmét, mert igenis jól látjuk egyfelől, hogy értelmünk korlátolt, másfelől, hogy az Egyházban maga Jézus Krisztus, az örök Bölcsesség szól, akinek meghódolhatunk. Hasonlóképpen a szentségek az ember öntevékenységét nem fölöslegessé tenni, hanem ellenkezőleg fölfokozni és irányítani vannak hivatva; hisz a szentségek vétele a leggondosabb előkészületet kívánja.

Valaki mindezzel szemben Lessinggel azt gondolhatná, hogy «szebb dolog az igazságnak küzdelmes keresése, mint fáradtság nélküli birtoklása», és férfiasabb dolog magunknak alakítanunk sorsunkat, mint gyámság alatt állni. Az ilyen nem veszi észre, hogy álmoképet kerget. Az ember ugyanis ezerszeresen függ a külső világtól és már ezért sem mondhatja, hogy amiye van, magának köszönheti. Aki az Egyház vezetését nem fogadja el, az öntudatlanul más vezetések alá kerül, amelyek korántsem annyira megtisztelőek, mint Jézus Krisztusé. Azonkívül tény, hogy amint az egyéniség kiszabadítja magát a tekintély alól, az örök zsidó módjára nyughatatlanul vándorol a szellemi világban eszméről-eszmére, rendszerről-rendszerre, tervről-tervre, és egész élete kísérletezésben múlik el. Azonban az embernek csak egy élete van, amely nem kísérletezésre adatott; ha elhibázta, nem rendezhet második, javított kiadást belőle. A korlátlan individualizmus, amint ezt az irányzatot nevezik, a nyugatnak nagy betegsége, amelybe sok nagyra hivatott ember halt már bele, és nem egy nemzet kinlódik benne. E betegségből nincs más gyógyulás, mint «vissza Krisztushoz, vissza az ő Egyházához».

M
stentums.
(magyaru
wirtschaft
kérdés (f
sadalmi p
lichkeit i
Problem

32.

1.
hitünk

A
elő tanít

Ez

Mennyben
evangéliu

nek: «El
hiszen (é

(Mk 16 15—

Krisztus

denütt, az

jelekkel»

3) Nem i

csak tekin

hinni ugy

azért, me

(L. Rom 10

népek, ko

2.

a Szent

A

ménye. A

azt, ami

Jézus Kr

apostolai

titokzato

megvilág

írják, am

Mausbach, Die Kirche und die moderne Kultur. *Weiss*, Apologie d. Christentums, 5. k. *Prohászka*, Diadalmas világnézet. I: *Donat*, Freiheit d. Wissenschaft. (magyarul is). *Pesch*, Glaubenspflicht u. Glaubensschwierigkeiten. II: *Rost*, Die wirtschaftl. u. kulturelle Lage d. deutschen Katholiken. III: *Biederlack*, A társadalmi kérdés (ford. németből). *Jehlicska*, Társadalmi kérdés és etika. *Giesswein*, Társadalmi problémák és a kereszténység. IV: *Sawicki*, Wert u. Würde d. Persönlichkeit im Christentum, Katholische Kirche u. sittliche Persönlichkeit, D. Problem der Persönlichkeit.

32. §. A katolikus hitszabály és a hit forrásai.

1. A *hitszabály* az a zsinórmérték, melyhez igazítanunk kell hitünket; vagyis megmondja, mit és hogyan kell hinnünk.

A *katolikus hitszabály a krisztusi tekintéllyel szóló Egyház élő tanítása.*

Ez az igazság kitűnik abból, hogy 1) *Jézus Krisztus így rendelte.* Mennybemenetele előtt tanítványainak meghagyta, hogy hirdessék az ő evangéliumát, és ehhez a hirdetéshez kellett igazodni az emberek hitének: «Elmenvén, hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek. Aki hiszen (és megkeresztelkedik), üdvözülni fog, aki pedig nem hiszen, elkárhozik» (Mk 16 15–16). — 2) *Tényleg úgy terjedt el a katolikus hit, amint Jézus Krisztus rendelte:* Pünkösöd után az apostolok elmenvén, tanítottak mindenütt, az Úr velük munkálkodván és a beszédet megerősítvén csodajelekkel» (Mk 16 20). Eme tanítás nyomán hittek az első keresztények. — 3) Nem is lehet más hitszabály, mint az Egyháznak élő tanítása. Mert csak tekintéllyel föllépő tanítótétel képes az embereket a hitre bírni; hinni ugyanis annyi, mint igaznak tartani azt, amit más mond, még pedig azért, mert hitelt érdemel. Tehát nincs hit, ha nincs hitelt érdemlő tanító (L. Rom 10). Továbbá csak az élő tanítás tud alkalmazkodni a különféle népek, korok s egyének képességeihez és igényeihez.

2. A tanító Egyház a krisztusi igazságot két forrásból meríti: a Szentírásból és a szenthagyományból.

A *Szentírás a Szentlélek sugalmazásával írt könyvek gyűjteménye.* A szentiratok Isten kinyilatkoztatásait tartalmazzák, vagyis azt, amit Isten az emberek érdekében tett és tanított részben Jézus Krisztus előtt (őszövecség), részben Jézus Krisztus és az ő apostolai által (újszövecség). A *sugalmazás* (inspiráció) a Szentlélek titokzatos tevékenysége, mely az Istentől kiválasztott embereket megvilágosítja, írásra indítja és az írásban úgy vezeti, hogy azt írják, amit az Isten akar.

A szentkönyveknek tehát két szerzőjük van: Isten és az arra kiválasztott ember. Főszerzőjük a Szentlélek-Isten; azért a Szentírás az Isten szava. Az emberi szerzőket a Szentlélek nem merőben gépies eszközökként használta, mint pl. mi az író tollat; a Szentlélek ugyanis az ő tevékenységével sohasem a teremtmények elnyomását és leszorítását célozza, hanem ellenkezőleg, azokat fölemeli és tehetségeiket fölfokozza. Innen van, hogy az egyes szentkönyvek a Szentlélek jegye mellett magukon hordják emberi szerzőik bélyegét is és ezért nyelvezet és szerkezet tekintetében egymástól különböznek.

Hogy a Szentírás csakugyan sugalmazva van, azt tudjuk mindenekelőtt magából a Szentírásból. Az ószövetség Mózesről és a prófétákról gyakran említi, hogy Isten fölszólítására és az ő vezetése mellett írtak. Az újszövetség pedig az ószövetségről általánosságban kimondja, hogy a Szentlélek sugallatára készült; így Szent Péter: «Emberi akaratból sohasem származott a jövőndölés, hanem a Szentlélektől ihlettetvén szólottak az Isten szent emberei.¹ (Az ószövetségre nézve lásd még 36. §). Ugyancsak az újszövetségből tudjuk, hogy az apostolok Jézus Krisztus segítségével tanítottak és írtak.² — Azonkívül a zsidó népnek és a keresztényeknek állandó meggyőződése, hogy a Szentírás nem közönséges emberi mű, hanem Isten műve. «A Szentlélek beszél az Írásban», mondja pl. Szent Cyprianus; Szent Ágoston pedig a Bibliát Isten kezeírásának nevezi. — Végül a tévedhetetlen Egyház állandó tanítása az, hogy az ó- és újszövetségi könyvek, melyeket a régi latin Vulgata tartalmaz, a maguk egészében és részeikben szentek és kánoniak (= hivatalosan megállapítottak); nemcsak azért, mert a kinyilatkoztatást tartalmazzák tévedés nélkül, hanem azért, mert a «Szentlélek sugalmazására iratván, Isten a szerzőjük» (Trid. III, cp. 2).

3. A szenthagyomány az a kinyilatkoztatás, melyet Isten nem a Szentírás útján adott az emberiségnek.

A szenthagyományt számunkra megőrzi mindenekelőtt az Egyháznak jelenlegi élő tanítása. Mert az mint egy láncszem belekapcsolódik az előző nemzedék élő tanításába, ez ismét az előzőbe és így tovább egészen Jézus Krisztusig. De a szenthagyomány emellett már régen írásba is foglalták. Így 1) a régi keresztény íróknak műveiből ma is ki lehet olvasni, mit hittek a keresztények az első századokban. 2) A zsinatok határozatai és a hitvallások rövid tételekben, 3) a katakombák és egyéb

¹ 2 Pét 1 17. L. még: Mt 4 7, 26 54; Jn 10 34; Rom 1 17.

² Mt 1 19 20; Jn 14 18.

régi em
hitét; sőt
időkben
szórják;
nek hittél

Az
hinni kell
sen sym
hitvallás
a trienti.

4.
protestán
akik azt

Ezz
szenthagy
mondja,
tek állhat
tatok ak
2) Maga
könyvek:
tosan, ho
Urunk n
ténység
írva; sőt
Szentírás

Ha
hitzabály
nemcsak
azért is,
a tudatla
(2 Pét 3 10)
dönt el;
olvasni, n
kossága
mindenki

Mir
Maga Kr
ságot tes
megfedde

régi emlékek fölírásokban és képekben tárják elénk a régi keresztények hitét; sőt 4) az egyházi szokások is; így pl. a keresztények már az első időkben nagy gonddal vigyáztak, hogy a szent kenyér morzsáit el ne szórják; ebből következtetjük, hogy azt Krisztus Urunk valóságos testének hitték.

Az Egyház élő tanításából, vagyis a hagyományból mindaz, amit hinni kell, a legrövidebben össze van foglalva a hitvallásokban. (Görögösen symbolum = összefoglalás, συν βάλω). Az évszázadok során több hitvallás keletkezett, köztük a legrégebb az apostoli, legterjedelmesebb a trienti.

4. A hitnek forrásaira és szabályaira nézve *tévedtek* a régi protestánsok és néhány újabb felekezet (baptisták, nazarénusok), akik azt tanítják, hogy a hitet a Szentírás olvasásából kell meríteni.

Ezzel szemben az igazság az, hogy a Szentírás mellett a szenthagyomány is hitforrás, mert 1) maga a Szentírás sehol nem mondja, hogy egyetlen hitforrás, sőt ellenkezőleg: «Atyámfiai, legyetek állhatatosak és tartsátok meg a hagyományokat, melyeket tanultatok akár beszéd, akár levelünk által» (2 Tessz 2 14; Jn 20 30). — 2) Maga a Szentírás nem mondja meg, melyek az egyes szentkönyvek; azért a szenthagyomány nélkül még azt sem tudnók biztosan, hogy mely könyvek tartoznak a Szentíráshoz. — 3) Krisztus Urunk nem írni, hanem tanítani küldötte apostolait; a kereszténység már létezett, midőn még egy szentkönyv sem volt megírva; sőt egyes népeknél már századokig virágzott, mielőtt a Szentírást saját nyelvükön olvashatták volna.

Ha a Szentírás nem egyetlen hitforrás, olvasása nem lehet egyetlen hitszabály; vagyis nem pusztán a Szentírás olvasása irányítja hitünket; nemcsak azért, mert Krisztus Urunk másképp rendelkezett (1. szám), hanem azért is, mert a) a Szentírásban némely dolgokat nehéz megérteni, miket a tudatlanok és állhatatlanok meghamisítanak a maguk veszedelmére (2 Pét 3 16), tehát magyarázatra szorulnak; b) kétes kérdéseket maga nem dönt el; c) sok embernek egyáltalán nem hozzáférhető: sokan nem tudnak olvasni, mások nem érnek rá, ismét mások szellemi tehetségeik fogyatékossága miatt képtelenek könyvek tanulmányozására; hinni pedig mindenkinek kell.

Mindazáltal a Szentírás buzgó olvasása fölötte üdvös és kívánatos. Maga Krisztus Urunk mondja: «Vizsgáljátok az Írásokat, azok bizonyosságot tesznek felőlem» (Jn 5 39), és az Emmauszba menő tanítványokat megfeddette: «Nemde azért tévedtek, mert nem tudjátok sem az Írásokat,

sem az Isten erejét?» (Mk 12 24). Azért az egyház a szentgyülekezetben kezdettől fogva olvastatta és magyaráztatta a Szentírást, a hivek pedig otthon is szorgalmasan olvasták és a zsoltárokat imádkozták.

De éppen mert a Szentírásban «némelyeket nehéz megérteni», az *Egyház előírja, hogy csak az olvassa a Szentírást, akinek megvan hozzá a kellő értelmi és erkölcsi érettsége és komolysága; továbbá parancsolja, hogy csak az egyházi hatóságtól jóváhagyott, jegyzetekkel ellátott fordítást olvassunk.* Ilyen a magyarban a Káldi-féle, melyet a Szent-István-Társulat adott ki, a németben Alliolié és Arndté. Különösen tiltva vannak az angol biblia-társulat kiadványai, melyeket arról lehet megismerni, hogy nincs rajtuk az egyházi jóváhagyás és hiányoznak a magyarázó jegyzetek.

5. Még súlyosabban tévednek a *jelenkori racionalista protestánsok és zsidók, akik a tudományos kutatást mondják hitszabálynak.* — A tudományos kutatás ugyanis csak nagyon kevés embernek áll módjában és szétágazó nézeteivel még egységes fölfogást sem tud teremteni, nemhogy szilárd hitet. Különben a történet igazolja, hogy a régi protestantizmus hitszabálya előbb fanatizmusra, utóbb eretnekségre, a racionalizmus hitszabálya pedig rövid úton krisztustagadásra vezet.

Ellenben a katolikus hitszabály állandóságánál fogva a krisztusi evangéliumnak a megőrzője, élő voltánál fogva pedig az evangélium hirdetésében minden igényhez és képességhez tud alkalmazkodni.

Ha pedig valaki keménynek és emberhez méltatlannak találja, hogy hitében egy emberekből álló testület tanításához kell igazodnia, meg kell gondolnia, hogy a tanító Egyházban az egyházi tanítók által maga Jézus Krisztus szól: «Aki titeket hallgat, engem hallgat.» Tehát a katolikus hitszabály végelemzésben maga az örök Igazság igéje, a *Λόγος*.

Meyenberg, Ist die Biebel inspirirt? Pesch, De inspiratione s. Scripturae. Dausch, Der Kanon d. n. Testamentes, Die Inspiration d. n. Testamentes.

33. §. A katolikus hit ápolása.

1. A katolikus «hit az üdvösség kezdete, minden megigazulás alapja és gyökere» (trienti zsinat). Amíg az embernek lelkében él a hit, addig van csillaga, mely a szenvedélyek és bűnök éjszakáján keresztül is visszairányíthatja az atyai házba. *Amíg tehát az embernek van hite, addig nincs elveszve.* Ezért tekintette Szent Pál egy küzdelmes élet alkonyán nagy vigasztalásnak, hogy a hitet nem veszítette el; ezért búcsuztatja el az Egyház a halállal vívódó lelket e szavakkal: «Ha vétkezett is ez a lélek, nem tagadta meg, hanem hitte az Atyát, Fiút és Szentlelket»; ezért alapkötelességünk óvni és ápolni a hitnek azt a csiráját, melyet a keresztség lelkünkbe oltott.

Minthogy a hit a kegyelemnek, az elmének és akaratnak együttes műve (1. §), ápolásának is mind a három tényezőre ki kell terjeszkednie (1. 1. § 3).

2. Tudományokkal foglalkozó ember hitére külön veszedelmet hozhat az a körülmény, hogy *a különféle szaktudományok folyton új meg új nehézségeket támasztanak a katolikus hittételek ellen*, és így sokszor azt a látszatot keltik, mintha a katolikus hittételek nem volnának összeegyeztethetők a tudomány követeléseivel.

Erre nézve mindig szem előtt kell tartani, hogy a katolikus hittételek igazságáról isteni eredetük kezekedik. Tévedni pedig emberi dolog; a legfényesebb elmék is sokszor kockáztattak olyan állításokat és elméleteket, amelyek lázba ejtették a kortársakat, de már a következő nemzedék napirendre tért fölöttük, mert tévedéseknek találta őket. Isten ellenben nem tévedhet, és aki egyszer tudatosan meghódolt Neki, minden ilyen esetben el fogja mondani: «Uram, hová menjünk? az az örök élet igéi nálad vannak».

Ha tehát tanulmányaink során nehézségeink támadnak a hit ellen, nem szabad hitünket fölfüggeszteniünk vagy kétellyel kikezdenünk, hanem haladéktalanul föl kell újítanunk hitünket Szent Pál szava értelmében: «tudom én, kinek hittem és bizonyos vagyok»; és aztán a fölmerült nehézségre vagy magunk keressük meg a megnyugtató megoldást, vagy hozzáértő szakférfiúhoz fordulunk. Ha bármily oknál fogva ezt nem tehetjük, egyelőre megnyugszunk abban a tudatban, hogy kiváló elmék ismerik ezeket a nehézségeket, sőt nagyobbakat is, és mégis hisznek; tehát nyilván tudnak rá kielégítő megoldást.

Amennyiben arra vagyunk utalva, hogy a *fölmerülő nehézségeket magunk oldjuk meg, a következő szempontok irányadók:*

a) *A katolikus igazság érveit újra meg újra jól át kell gondolni* és észrevenni, hogy azoknak bizonyító ereje nem fogyatkozott meg azért, hogy nehézségek merültek föl; egy tétel csak akkor volna megdöntve, ha ki volna mutatva, hogy a mellette fölhozott bizonyítékok egyike sem áll helyt és cáfolhatatlan kifogások szólnának ellene. Nehézségek utóvégre végnélkül támaszthatók a legvilágosabb tétel ellen is. Az emberi elmének egyik szomorú kiváltsága az, hogy a legragyogóbb fény elől is el tud zárkózni, és képes az állítani, hogy sötétség van. Azért már közönséges érintkezéseinkben is óvakodni kell a mindig ellenzékieskedésre kész negativizmustól, és úgy kell nevelnünk elménket, hogy inkább hassanak ránk a bizonyítékok, mint a nehézségek.

b) *Szabatosan meg kell alapítani a kérdésben forgó hittétel értelmét.*

Mert a nehézségek gyakran úgy keletkeznek, hogy valaki a katolikus igazságot eltorzítja és ezen önalkotta torzkép ellen küzd; mint pl. a protestánsok, akik megütköznek azon, hogy a szenteket imádjuk, vagy némely bölcsele, hogy a lélek nem lehet «merev, változhatatlan» szubstancia. Mintha ezek katolikus igazságok volnának! Továbbá különbséget kell tenni dogma és vélemények, dogma és intézmények közt; gyakran megtörténik, hogy egy nehézség nem a dogmát érinti, hanem annak hittudományos bizonyítékát, amely gyöngye is lehet; vagy csak véleményt, mely annyit ér, mint a bizonyítékai (sok csoda-elbeszélés), vagy intézményt, illetve intézkedést, amely lehet kevésbé helyes.

c) *A nehézséget magát meg kell nézni, vajjon tényleg helyt áll-e.* Mert tudósok is gyakran elsietik dolgukat (midőn pl. majomember maradványainak minősítenek egy csontmaradványt); írók és előadók gyakran tévednek, sőt gyakran szándékkal tévesztenek (sok ujságíró). Ma gyakori az a frivol eljárás, hogy a szépírók (pl. Anatole France, Frennsen) minden alap és bizonyíték nélkül tálalnak föl hitellenes, racionalista nézeteket Jézus Krisztusról, a kereszténység eredetéről és az Egyházzal, de úgy színezik ki, hogy a kritika nélküli olvasóban azt a látszatot keltik, hogy a dolog csakugyan így lehetett; ebből aztán a fölületes gondolkozó csakhamar levonja ezt a szofizmas következtetést: tényleg így is volt.

d) Ha csakugyan komoly nehézséggel állunk szemben, beható gondolkodás és tanulmány, illetőleg szakember útmutatása nyomán *keressük a megoldást*. A legtöbb esetben ez teljes megnyugtatóra sikerülni is fog. Olykor azonban a nehézség nem oszlatható el maradék nélkül. Ennek oka a véges elme fogyatékossága, illetve az örök igazságok fölsége; Szent Pál szerint földi zárandok-állapotunkban mintegy «tükörben és rejtélyben» látunk, és csak az örök hazában «úgy, amint van» (1 Kor 13). Azonban ilyenkor is meg lehet állapítani, hogy lényegbe való ellenmondások nincsenek. — Különben a hitelenségnek sokkal több a nehézsége és megoldhatatlan rejtélye, mint azt jól kifejezte a híres Dubois-Reymond: «Ha a teremtetést elfogadjuk, elég egy csodát fölvennünk; ha tagadjuk, lépten-nyomon csodákat kell elismernünk».

3. A művelt katolikus ember *nem érheti be azzal, hogy maga megóvja hitét*. Minden kereszténynek szól az apostol: «Ti királyi papság, szent nemzet, megváltott nép vagytok, hogy hirdessétek annak erejét, ki titeket sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott» (1. Pét 29). Ennek a lélekemelő főhívásnak úgy felelünk meg, ha az irgalmasság lelki cselekedetét gyakoroljuk (Erkölest. 35. §.), nevezetesen, ha állásbeli kötelességeink hű teljesítése mellett szóval és tettel mindenütt bátran valljuk hitünket, meg-

erősítjük
szöveget

E

előtt is

tudunk

lására n

beszélget

vagy fri

vagy erl

adjátok

(Mt 7). —

szándék

a téved

szem kő

hívóan

sítást ke

rényn,

dések,

támadó

fogunk

H

(pl. jele

zásának

forgó tá

junk rö

férfitól

idézet a

vissza a

ság jele

fogások

mutattu

katolik

séhez h

vagy g

dülőre

A

nemes

1

dolgom,

azok kő

jól hány

erősítjük a gyöngéket meg a tévelygőket, és Jézus Krisztus ügyeért szövetkezünk a jókkal.

E program alapján *sokszor abban a helyzetben leszünk, hogy mások előtt is hozzászóljunk a hit kérdéseihez*. Erre nézve jó a következőket tudnunk: Az okosság azt kívánja, hogy a hit komoly kérdéseinek tárgyalására megválogassuk a kellő alkalmakat. S itt általában *a négy szem közti beszélgetésnek* kell elsőbbséget adni. Társaságban, különösen ha könnyelmű vagy frivol emberek is vannak jelen, rendesen nem tanácsos a hitbeli vagy erkölcsi dolgokkal előállni Krisztus Urunk intelme szerint: «Ne adjátok a szentet ebeknek és ne hányjátok a gyöngyöket disznók elé» (Mt 7). — *Ha a társaságban* mások terelik rájuk a beszédet, *nem kihívó* szándékkal, de ferde nézetekkel: akkor röviden és szabatosan kiigazítjuk a tévedést és ügyesen közbeszöjjük, hogy behatóbb megbeszélésre négy szem közt szívesen rendelkezésre állunk. — Ha valaki a társaságból *kihívóan* támadja a katolikus igazságot és látnivaló, hogy nem fölvilágosítást keres, hanem támadni, gúnyolódni vagy sérteni akar, legjobb szerényen, de határozottan kijelenteni, hogy ezek mélységesen komoly kérdések, melyeket csak nagy komolysággal lehet tárgyalni; mihelyt a támadó ilyen komoly szándékot árul el, szívesen rendelkezésére fogunk állani.

Ha azonban a vitatás elől valami súlyos okból nem lehet kitérni (pl. jelenlevő gyöngék megerősítése vagy nagy gyülekezetben a hit gyalázásának visszautasítása okából), akkor röviden gondoljuk át a kérdésben forgó tárgyat, az érveit, a nehézségeket, ezek megoldását; azután adjunk rövid, lehetőleg csattanó, szemléletes választ (analógia, vagy kiváló férfiútól, különösen az ellenfél előtt is becsületben álló tudóstól vett idézet alakjában), és be sem várva a választ, nyomban vagy támadjuk vissza a támadót, vagy szorítsuk, hogy állításait bizonyítsa; nagy társaság jelenlétében ugyanis könnyebb támadni, mint védeni, könnyebb kifogásokat tenni, mint világos bizonyítékokat adni. Miután így megmutattuk, hogy a támadó kellő tudás nélkül szólt, röviden adjuk elő a katolikus álláspontot és jelentsük ki, hogy a nagy életkérdések átértéséhez hosszú tanulmány, lelki érettség és alázat kell; azért egy társaság vagy gyűlés feszült atmoszférája nem alkalmas a fölvetett kérdéseket dűlőre vinni.¹

A művelt katolikus ember *csak úgy fog megfelelni a hitvédő nemes nagy föladatának, ha becsületes katolikus életet folytat és*

¹ Minden hetyke támadónak szól Platon intelme: «Sok emberrel volt dolgom, és mondhatom neked, hogy akik ifjúságukban tagadták az istenséget, azok közül soha senki késő vénségéig nem ragaszkodott e felfogáshoz. Ezért jól hányd-vedd meg a dolgot, és közben ne merd bántani az istenséget».

ha folyton bővíti hitbeli ismereteit. Evégből előbb jó néhány általános hitvédelmi munkát tanulmányozni (lásd 1. §.) és azután szükséglet szerint részletkérdéseket e könyv irodalmi útmutatása nyomán. Aki e program szerint az igazság bajnokává szegődik, annak életében jutalma lesz a diadalmas örök Igazságért folytatott küzdelem öntudata; halálának pedig Szent Pál meggyőződésével nézhet elébe: «Jó harcot harcoltam, a futást elvégeztem, a hitet megtartottam; végezetre eltétetett nekem az igazság koronája, melyet megad nekem ama napon az Úr, az igaz bíró» (2. Tim. 47).

Schütz, Katholikus erkölcsstan, különösen 7—12. §. Pesch, Istenes élet. Foerster, Élet és jellem. Gillet, La virilité chrétienne. Sik-Schütz, Imáds. könyv.

FÜGGELÉK.

Az ószövetségi kinyilatkoztatás védelme.

34. §. Az ószövetségi vallás isteni eredete.

I. Az ószövetségi vallásban megnyilvánuló isteni bölcsesség.

1. Az ószövetségi vallás isteni eredetének legragyogóbb tűzjegye *főlséges Isten-eszméje*.

A többi régi bölcsesetek és vallások megrekednek a monizmusban: az Istent összekeverik a természettel és belerántják a természeti folyamatok minden tökéletlenségébe. Egyedül a zsidó nép vallotta, hogy az Isten önmagától való, *abszolút szellem*, Jahvé («aki van» Ex 314), aki semmiben sem azonos a világgal, hanem azt semmiből teremtette és mindenható hatalmával állandóan fönn tartja; mellette míncs más Isten és ő minden teremtménynek Istene. — Jahvé *szent*, aki föltétlen tekintéllyel sürgeti az erkölcsi törvény megtartását, és az erkölcsi viselkedés szerint változatlan szent törvények értelmében jutalmaz és büntet; nem úgy mint a pogány istenek, kik jórészt az őket tisztelő népek bűneinek vetületei (pl. az Olimpus istenei), és többnyire szeszély vagy pártállás szerint bánnak az emberekkel. Jahvé a *legfőbb jó*, mint már Ábrahámnak kijelentette magát: «Én vagyok a te oltalmad és igen nagy jutalmad» (Gen 151). Ezáltal a leghensőségesebb vonatkozásba léphet vele a lélek;

¹ Innen van, hogy a világtörténelmi fölfogást a zsidók vitték bele a kultúrtörténetbe (Genezis, Izajás). A pogány istenek csak egy-egy népnek istenei, és azért e népek (a görögök és rómaiak is) hijával vannak az egyetemes szempontnak, mely alatt más népek is elférnének.

az újszövetséget leszámítva sehol nem találjuk a vallásos léleknek oly bensőséges megnyilatkozásait, oly gyöngéd szeretetet, bizalmat, odaadást, isteni félelmet, mint az ószövetségben (zsoltárok, próféták). — Jahvéban az isteni tulajdonságok *a legteljesebb harmóniával és erővel* jutnak kifejezésre: Jahvé személyes való és egyúttal minden tárgyi tökéletesség összessége; a világ fölött álló szuverén úr, aki egyúttal a legbelsőbben átjár mindent (transzcendens és immanens); mindent létesít, ami van és egyúttal mindent elrendel, aminek lennie kell.

Ez a főleges Isten-eszme tükröződik a törvényben is.

Az ószövetségi erkölcsi törvény *alapja* az istenszeretet: «Szeresd a te Uradat, Istenedet teljes szivedből és teljes lelkedből és teljes elmédből» (Deut 6.5). Ebben gyökerezik az emberszeretet törvénye: «Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat» (Lev 19.18, 7.12); felebarát az ellenség is: «Emlékezzél meg az utolsó dolgokról és szűnj meg gyűlölködni» (Sir 28.6). Ez az egyetemes emberszeretet a pogányságban lehetetlen volt, mert hiányzott az alapja, t. i. az a meggyőződés, hogy mindnyájan egy Atyának vagyunk gyermekei. A tízparancsolat természeti törvényt fejez ugyan ki, mégis sehol a pogány vallások nem teszik erkölcsi kötelességgé az Istenben való hitet, mint a tízparancsolat első parancsa és a vágyak megfékezését, mint a kilencedik és tizedik parancsolat. — A zsidó *társadalmi és jogrendet* is főként két dolog tünteti ki a pogánysággal szemben: a kiuzsorázás meggátolása (pl. földet nem lehetett örök áron eladni) és az aránylag humánus bánás a rabszolgákkal és adósokkal szemben. — A *kultusz-törvényekben* végig nagy pedagógiai bölcsesség nyilvánul meg. A zsidó nép érzéki természetéhez alkalmazkodó gazdag szimbolizmus (sok áldozat, tisztulások) folyton a lelkek elé állítja azt a figyelmeztetést, hogy az ember mindenben Istentől függ, továbbá a bűntudatot és ezzel a lelki tisztulás és megváltás vágyát. Ez a szimbolizmus, továbbá a tiszta szándék fontosságának hangsúlyozása a próféták és a zsoltárok által (pl. 50. zsolt.), a kultusz középpontisága (t. i. csak Jeruzsálemben lehetett áldozni) a lélekben és igazságban való imádás számára nevelték a zsidó népet, és messze föléje emelik a zsidó szentírási vallást a legfejlettebb pogány vallásoknak is (Egiptom, Babilonia, India), melyeknek istentisztelete szakértők tanúsága szerint majdnem egészen mágiában merült ki.

2. Honnan e páratlanul tiszta Isten-eszme, erkölcsi és kultusz-törvény akkor, mikor a műveltség tetőfokán álló népek, minők voltak a görögök, rómaiak, indusok, perzsák, babilóniak, lángelméjű emberek, mint Platon, Zarathustra a tévedések sötét éjszakájában az igazságnak legfőljebb egy-egy tört sugarát ragyogtatták? és hozzá olyan népnél, amely sem tudományban, sem élelisméjűségben, sem nemzetgazdaságban, sem politikában nem vált ki?

Szomszédaitól nyilván nem tanulta, mert azok bálványimádók voltak; magától sem jöhetett rá, hisz története bő tanúsága szerint maga is erősen hajlott bálványimadásra, és időnként nagy tömegekben hódolt a legförtelmesebb bálvány-kultuszoknak. Minthogy semmi sem lehet elégséges ok nélkül, *a zsidók vallásukat csak Istentől kaphatták*. Csakugyan, az ószövetségben legcsekélyebb nyoma sincs annak, hogy egy-egy vallási lángelme vagy maga a nép találta volna ki azt, hanem kezdettől fogva az a meggyőződés élt bennük, hogy maga Isten nyilatkoztatta ki nekik.

3. Ezt a következtetést sürgeti *az isteni bölcsesség külső jegye, a jövődőlés is*, mely az egész ószövetségbe egy páratlan teleológiát visz bele: Az üdv történetének minden mozzanata egy előzőben előre be van jelentve: Kánaán földjének elfoglalása, a szomszéd népek zsarnokoskodása, a babiloni fogság, a kiszabadulás; és az egész ószövetség alapgondolata az, hogy Isten új szövetséget köt az ő népével, melybe fölveszi az összes népeket, melyben ő maga fölkent küldötte által megváltja az emberiséget nagy bűnéből, és az megvalósítja Isten dicsőséges országának eszméjét. A jövődőknek ez a nagyszabású előrejelzése és előrerendelése az ószövetségi vallás isteniségének legkiáltóbb jele, amelyet az evangelisták elég hatalmasnak ítéltek a hitetlen zsidók szemeinek megnyitására és a II. századbeli hitvédők a pogányok meggyőzésére.

II. Az ószövetségi vallás isteni ereje.

1. *A Jahvé-vallás, melyet nem maga a zsidó nép alkotott, a zsidókat nemzetté, még pedig a régi világ legjelentékenyebb nemzetévé tette*, minden emberi várákozás ellenére. A zsidók a semita népek egyik legjelentéktelenebb törzse voltak, akik fajrokonaikkal: az asszírokkal, szírekkel, khaldokkal vagy arabokkal sem szám, sem tehetség, sem műveltség tekintetében nem vehették föl a versenyt. És mégis érvényesültek: a fáraók nem tudták elnyomni, a Sinai pusztája nem nyelte el őket; a harcias kánaánita törzsektől elfoglalták Kánaánt, noha hősök nem voltak; kibírtak egy százados szakadást, noha szakadás nélkül is csekély volt számuk; hosszú időközön keresztül nagy világbirodalmak (Egiptom, Mezopotamia, Szíria) hatalmi érdekeinek ütköző pontja voltak és sem itt, sem a számkivetésben, sem az immár évezredes szétszórtságban nem veszítették el sem faji jellegüket, sem vallásukat. Ennek a jelenségnek hiába keressük párját a történelemben.

2. Külső érvényesülése mellett *belső fejlesztő erő* nyilvánul meg a Jahvé-vallás népében. Tiszta Isten-eszméjét és a Megváltóban való reményét nem veszítette el, jóllehet ezer meg ezer alkalma volt rá. Az egész

poga
theo
élet
tapa
ság
sát,

szen
nek
bár
hizel
datla
tulaj
üldöz
felsől
sekke

hogy
szava
volt
erköl

mus;
Bunde
Gesch
schich

35.

szen
harm
és má
fölád
ládá
len, a
vény
ószöve
cselek

nak, h
Azért

pogányság képtelen volt ellenállni az idegen vallások inváziójának; pantheonjaik folyton bővültek, vallási életük egyre külsőségesebbé lett, erkölcsi életük elsekélyesedett. Az ószövetségi zsidóknál meg épen ellenkezőt tapasztalunk: a patriarchák egyszerű kinyilatkoztatásától a babiloni fogás utáni megújulásig folytonos emelkedést, a vallási eszmék tisztulását, az erkölcsi fölfogás mélyülését kell megállapítanunk.

Ennek a páratlan jelenségnek közvetlen okára maguk az ószövetségi szentkötvek megtanítanak: rámutatnak *a próféta-ság intézményére*, melynek nincs mása a pogány vallásokban. Ott is akadunk egyes lelkes férfiakra, bár elvétve. Ezek azonban mint saját nemzetük igazi gyermekei népüknek hizelegnek és népüknek eszmekörében élnek. Ellenben a próféták szakadatlan sorban lépnek föl a mózesi időktől kezdve a Megváltó eljöveteleig; tulajdon akarataik ellenére, felsőbb hivatástól kényszerítve, népüktől sokszor üldözve, csaknem mindig félreértve, a közfölfogással szembeszállva egy felsőbb eszményt hirdettek és isteni küldetésüket kétségtelen jövődőlésekkel és csodákkal pecsételték meg.

Igy belső és külső jegyek azt igazolják az ószövetségi vallásról, hogy Isten szava. Azonban époly kétségtelen, hogy *Istennek nem végső szava*; Jézus Krisztus óta elvesztette kötelező erejét az, ami átmeneti volt benne, t. i. a politikai és kultusz-törvények; örök elemei, t. i. az erkölcsi törvények és hitigazságok pedig az evangéliumba mentek át (24. §.).

Peters, Die Religion des Alten Testaments. *Hehn*, Wege zum Monotheismus; die biblische und die babylonische Gottesidee. *Karge*, Geschichte des Bundesgedankens im A. T. *Lagrange*, Études sur les rel. sémitiques. *Schöpfer*, Geschichte des A. T. *Schuster-Holzhammer*, Handbuch zur biblischen Geschichte. I. k.

35. §. Az ószövetségi vallás isteni eredetének racionalista tagadása.

1. Racionalista vallásbölcselek azt mondják, hogy *Izrael Istene nem szent Isten*, hanem bosszuálló, aki megbünteti az atyák bűneit a fiakban harmad és negyedig; kedvenc népét érdemtelenül javakkal halmozza el és más népeket kegyetlenül sújt és általában vérben telik kedve (Izsák fölládozását kívánja, a kánaánitákat egy szálíg legyilkoltatja; aki a frigyládához hozzáér, rögtön szörnyet hal). *Az ószövetségi erkölcsen is tökéletlen*, a törvényt főként földi jutalom és büntetés szentesíti, maga a törvény megengedi a többnejűséget, helyesli a «szemet szemért» elvét; az ószövetség szentjei (különösen Dávid, Jákob) sokszor épen nem szentül cselekszenek.

Felelet: a) Az ószövetségi szentkötvek maguk világosan rámutatnak, hogy *az ószövetségi vallás nem az emberiségnek szánt végső isteni szó*. Azért vannak benne bizonyos tökéletlenségek, melyeket Isten nagyobb

bajok elkerülésére megtűr (milyen a többnejűség); vannak továbbá olyanok, melyek a későbbi tökéletesebb állapot természetszerű előfokai. Isten ugyanis nem akarja lerontani a természetet, hanem mint legbölcsebb nevelő az emberiséget fokról-fokra akarja fölvinni a valláserkölcsei élet legfőbb magaslataira; nevelők sem követelnek a gyermekektől mindjárt kezdetben olyant, ami fiatal korukat meghaladó lelkieket és emelkedett fölfogást kíván. Innen van, hogy Isten az ószövetségben inkább földi jutalmakkal és büntetésekkel szentesíti a törvényt; ezek azonban elképei, zálogai, megkezdései a jövődönnek.

b) *Az ószövetségi vallásban azonban semmi sincs, ami ellenmondana Isten szentségének.* Csak jól kell értelmezni; nevezetesen különbséget kell tenni az elvek és a gyakorlat közt. A Szentírás ugyanis hűségesen előadja a választott nép történetét fény- és árnyoldalaival együtt; de nem helyesel mindent, amit elmond, pl. Dávidról vagy Jákobról. Isten az ószövetségben sem személyválogató; mert igaz, hogy a zsidó népet sok kegyelemmel halmozza el, de sokat is kíván tőle, és sokkal keményebben sújtja hűtlenségét, mint más népekét. Isten nem is bosszúálló és kegyetlen: amikor az ószövetség ilyen kifejezéseket használ, csak a keleti embereknek régen (és ma is a népnél és sokszor a költőknél) szokásos erőteljes, pregnáns módon azt fejezi ki, hogy Isten senkitől és semmitől meg nem vesztegethető, hanem keményen megtorol minden bűnt.

2. A XIX. század eleje óta *racionalista protestánsok azt állították, hogy a zsidó népnek kezdetben épen olyan volt a vallása, mint a többi népeké*, t. i. animizmus és fetisizmus; természetes úton lassan fejlődött olyanná, amilyennek az ószövetségi szentkönyvek mutatják, és a babiloni fogság után nyerte azt a végleges alakját, melyet az ószövetségi szentkönyvek tartalmaznak. E könyvek aztán a mózesi korba helyezték a vallásnak is meg a legrégibb szentkönyveknek is eredetét, hogy nagyobb legyen a tekintelye (így Wellhausen és iskolája).

Ez az elmélet téves, mert 1) abból az előítélethől indul ki, hogy a kinyilatkoztatás lehetetlen. Azonfelül *hibás módszerrel dolgozik*: az ú. n. irodalmi kritika segítségével megállapítja, hogy bizonyos, azelőtt régieknek tartott szentkönyvek csak a babiloni fogság után keletkeztek, és e később keletkezett szentkönyvekből kiolvassa, hogy az ószövetségi vallás természetes evolúció útján keletkezett; de viszont mikor egy-egy szentkönyvet irodalmi-kritikai munkájában a fogság utáni időkbe helyez, azzal érvel, hogy olyan vallási eszmék vannak benne, melyek csak a későbbi fejlődés során léptek föl; tehát circulus vitiosusban mozog.

2) Ha a mózesi törvény csak a fogság után keletkezett, *honnan van, hogy a nép nem szegült ellen e nagy terheket jelentő «új» törvénynek?* Honnan van, hogy a már akkor szétszórt zsidóság, nevezetesen a szamaritánusok, kik már a fogság alatt semmi közösségben nem álltak a

zsidókkal, a mózesi törvényt egyértelműen magukévá tették? Honnan van hogy már a legrégebb próféták, akiknek írásait ők is hitelesnek ismerik el (*Ámosz és Oziás*), világosan utalnak a mózesi törvényre? És főként honnan van, hogy a vallási fejlődés éppen csak a zsidó népnél vette irányát a legfölségesebb és legtisztább monetheizmus felé, mikor mindenütt egyebütt hanyatlást tapasztalunk? Tény, hogy az ószövetségi vallásban van fejlődés a patriarcháktól Mózesig, Mózesből a prófétákig és Ezdrás idejéig. Hisz Isten mindenben a fokozatos haladás törvényét érvényesíti. Azonban már a patriarchák vallása az ószövetségi etikai monetheizmust mutatja; csak még fejletlen, mint a gyermek a férfiúhoz képest. Éppen ez az ószövetségi vallásban nyilvánuló isteni erőnek egyik fényes bizonyítéka, hogy nem fajult el, hanem folyton előre haladt és hogy az elismerten legtisztább monotheizmus nem néhány kiváltságos elmének, hanem az egész népnek vallása volt.

A Wellhausen-féle evolucionizmus főként azzal az érveléssel támogatta a maga fölfogását, hogy lehetetlen volt a patriarcháknak¹ és Mózesnek olyan magas erkölcsi fölfogással rendelkezni, mikor a köröskörül lakó, sokkal magasabb kulturájú népek még nagy süllyedtségben voltak. — Ám a vallástörténeti kutatás már régebben valószínűvé tette, hogy a népek ősvallása a monotheizmus volt,² és az utóbbi évtizedek óriási méretű régiségi kutatásai (különösen Mezopotamiában) arra a meglepő eredményre vezettek, hogy a zsidók vallása olyan kultortalajon nőtt föl, mely legalább 2000 esztendővel idősebb, mint a zsidók. E kutatások (assziriologia, egiptológia) rácafoltak Wellhausenra, mert sok dologról, amiket Wellhausen lehetetleneknek tartott a Biblia által jelzett régi korban, megmutatták, hogy más népeknél is megvoltak. De egyúttal annyi rokonvonást is tártak föl a keleti kultuszok és az ószövetségi vallás közt, hogy sokan a másik végletbe csaptak át és azt állították: a zsidó vallás, mely Wellhausen szerint a zsidó nép történetének vége felé készült el, készen volt már a zsidók keletkezése előtt és a zsidók (és más népek) az Isten-eszmét és a kultusz sok elemét, a társadalmi törvényt (Hammurapinak 2000 körül keletkezett törvénykönyvéből) és a teremtésre, a paradicsomra, a vízözönre vonatkozó őshagyományt átvették a babiloniaktól (panbabilonizmus). Azonban ennek a legújabb elméletnek,

3. a panbabilonizmusnak nincs igaza. Mert

1) az ószövetség bizonyos vonásokban megegyezhetik a környező vallásokkal anélkül, hogy kölcsönzésre volna szabad következtetni. Így pl. az erkölcsi, társadalmi és kultusztörvény sok mozzanata természeti törvény;

¹ «Ha a hagyományos fölfogás történetileg lehetséges volna, dőreség lenne mást állítani helyébe», mondotta Wellhausen. Ma kétségtelen, hogy a hagyományos fölfogás történetileg lehetséges (L. 36. §. 1). Tehát! . . .

² L. Schmidt, Der Ursprung der Gottesidee, I. k.

ezt alapvonásaiban minden népnél megtaláljuk, és a kinyilatkoztatás sem vetette el, sőt a tízparancsolatban újra szentesítette. Továbbá épen az ószövetségi Szentírás szerint van őskinyilatkoztatás, melynek főbb elemei: az Isten hite, a megváltó reménye és az őshagyomány (Gen 1—11, L. 38. §). Tehát az ószövetségi vallás isteni eredetének nem cáfolata, hanem ellenkezőleg bizonyítéka az a körülmény, hogy a babiloniaknál is megtaláljuk az egyistenhívés nyomait vagy az őshagyomány némely elemeit (teremtés, vízözön, paradicsom). — Még az sem ellenkezik a kinyilatkoztatással, hogy egyenesen átvegyen valamit más vallásokból, illetve meghagyjon a kinyilatkoztatott vallásban olyan elemeket, melyek a Kelet közkinccse voltak; mert hisz a kinyilatkoztatás nem akar mindenben újat adni, hanem elsősorban igazat, Istenhez méltót. Azért azt kell nézni, vajjon Istenhez méltó-e, ami a Szentírásban van (előző §.) és állja-e ebből a szempontból az összehasonlítást azzal, ami más vallásokban van. Erre nézve

2) bizonyos, hogy a) a *babiloni állítólagos monetheizmus* nem emelkedik ki a természetimádó monizmus lapályaiból és tele van Istenhez méltatlan mithológiával; b) a bábéli kultusztörvény politheizmuson épül és mágiával van át meg átjárva. c) A Hammurapi-féle jogi törvény is sokban hasonlít ugyan a mózesi törvényhez (ami nem meglepő, mert ugyanazon miliőben, ugyanolyan fajú nép számára készült mindkettő), de szelleme egészen más. Így Hammurapi törvénykönyve említést sem tesz az embernek Isten előtt való erkölcsi felelősségéről, a bűnös vágy szükséges megfékezéséről; továbbá a mózesi törvény humanizmusával szemben kedvez az önzésnek, a kizsákmányolásnak és a kegyetlenségnek (34 esetben, sokszor egészen csekély dolgokban halálbüntetést szab). — Az őshagyományra nézve is azt kell mondanunk, hogy a Biblia előadása tiszta etikai monetheizmust és erkölcsi fölfogást lehel; a babiloni teremtés-, paradicsom- és vízözöntörténet pedig politheizmusban, mithológiában, természetimádásban és mágiában reked meg.

Nikel, Alte und neue Angriffe auf das Alte Testament, Der Ursprung des alttestamentischen Gottesglaubens, Die biblische Urgeschichte. *Euringer*, Der Streit um das Deuteronomium. *Feldmann*, Paradies und Sündenfall.

36. §. Az ószövetségi szentkönyvek isteni tekintélye.

Az ószövetségi iratok a Szentlélek sugalmazása mellett készült szentkönyvek, amelyek Istennek az emberiséghez intézett közvetlen szavát tartalmazzák és tévedést nem taníthatnak. Ez a tétel a katolikus Egyháznak ünnepélyesen kimondott tanítása (32. §.) és így az Egyház isteni tekintélyéről mondottak után minden katolikus hívő számára kétségen fölül áll. Azonban e tételt hitvédelmi alapon is lehet igazolni, úgy hogy a nem katolikusnak is el kell fogadnia, ha eszére hallgat. Nevezetesen:

1
Már el
ismerő
hanem
hagyom
korról
történe
régidő
a szerz
elferdit
saját d
tényeke
zsidó m
Mezopo
archeol
ségi Sz

Ig
pitják,
élhetett,
dorlás,
az élük
amarna
neti em
kétségb
király
pont és
írási té
félszáza
Ha azo
Szentír
tattak;
megért
lenek a
viselés
fognak

2
közvet
történ
mert

Scht

1. Az őszövétségi Szentírás megbízható, tehát Istentől eredhet.

Már előadásának egyszerű hangja és elevenisége elárulja a lélekismerő előtt, hogy nem rég elmúlt események halvány emléke, hanem a valóság szemlélete vezeti az írókat. — A többi népek hagyományai bőbeszédűek és fellengők, midőn a történetelőtti korról beszélnek, de annál szűkszavúbbak, minél közelebb érnek a történeti időkhöz. A Szentírás fordítva: kevés vonással írja le a régi időköt és részletesen a történeti korba eső, még részletesebben a szerzőkkel egykorú eseményeket. — A többi népek elhallgatják vagy elferdítik a rájuk nézve szégyenletes eseményeket és kiszínezik saját dicső tetteiket. A Szentírás ellenben tárgyilagosan adja elő a tényeket, akár jó, akár kedvezőtlen világításban mutatják be a zsidó népet. E vonás páratlan a régi történetírásban. — Végül a Mezopotámiában, Dél-Arábiában, Egiptomban és Kánaánban tett újabb *archeologiai fölfedezések* sokszor meglepő fényt vetnek az őszövétségi Szentírás megbízhatóságára.

Igy pl. arab, egiptomi, asszír kutatások vonásról-vonásra megállapítják, hogy ha Ábrahám élt, csak olyan módon és olyan környezetben élhetett, mint azt a Szentírás előadja (nomád élet, Arábiából való vándorlás, nevek, nevezetesen a Gen 14-ben említett királyok Hammurapival az élükön). Ugyanezt megállapítja az egiptologia Józsefről, és a Tell-el-amarnai levelek Mózes és József koráról. A királyok korából sok történeti emlék egyenesen megerősíti a Bibliában is előadott és eddig gyakran kétségbevonat dolgokat (pl. hogy II. Szárgon asszír és Boldizsár babiloni király valaha létezett). Hogy még nem deríthető föl minden homályos pont és még nem lelhető meg minden profán-történeti vonatkozású szentírási ténynek ékiratos vagy hieroglifikus megerősítése, ezeknek az alig félszázados tudományoknak mai kezdetleges állása mellett természetes. Ha azonban már az eddigi fölfedezések is számos pontban igazolták a Szentírást és ezzel sok támadást visszavertek, sok gunyolódást elhallgattattak; ha másrészt ama régi kultúrák föltárásával a Szentírás helyes megértését nagyban elősegítették, és mindezt épen akkor, midőn a hitetlenek a szentíratok történeti tekintélyét leghevesebben támadták, a Gondviselés útjaitól megilletődve kell vallanunk a jövőre nézve is: «A kövek fognak szólni, ha az emberek hallgatnak» (Lk 19 40).

2. Az őszövétségi vallás isteni kinyilatkoztatástól ered, tehát közvetlenül isteni közreműködéssel kellett keletkeznie annak a nagy történeti okiratnak is, mely ama kinyilatkoztatást tartalmazza; mert a kettő egymástól elválaszthatatlan.

Istennek ugyanis gondoskodnia kellett kinyilatkoztatása fönnmar-

dásáról, s minthogy ezt nem tette tekintélyszerű tanító testület útján, mint Jézus Krisztus, aki evangéliumának őrzése és terjesztése végett Egyházat alapított: írásban kellett rögzítenie a kinyilatkoztatást a későbbi nemzedék számára. Ámde ha Isten azt akarta, hogy az emberek a Szentírás olvasásából vagy hallgatásából is merítsék a kinyilatkoztatás ismeretét, gondoskodnia kellett arról, hogy azt hiven örökössék meg. Ez pedig lehetetlen külön isteni vezetés nélkül; mert sok, a közönséges elmét meghaladó dolgot tartalmaz, miket az emberek a maguk szűkebb és alacsonyabb fölfogásához szabnának, ha csak saját erejükre volnának utalva. Isten csakugyan gyakran felszólítja a kinyilatkoztatás közegeit, hogy a kapott kinyilatkoztatást örökössék meg írásban. (Pl. Ex 17¹⁴, Jer passim.)

3. Különbözik az ószövetségi szentíratok irodalmi jellege is elárulja, hogy Isten szelleme hatja át. Istenről és a léleknek hozzá való viszonyáról oly erővel, közvetlenséggel és örök érthetőséggel szól, hogy ma is a vallási életnek leghatékonyabb táplálékát nyújtja; a világot és az embert bámulatos sokoldalúsággal, kimeríthetetlen életismerettel mutatja be, és azért a konkrét élet- és emberismeretnek utólérhetetlen kincsesháza; tekintélyszerű kijelentéseivel a lelket nyugtatja és elfogadásra bírja; de egyúttal oly problémákat mozgat meg, melyek folyton feszültségben tudják tartani a lelket. A megnyugtató és gyújtó elemeknek ez az összhangja páratlan erővel és egyszerűségében is fönséges művészettel érvényesül, különösen a költői formában írott könyvekben (próféták, bölcsességi könyvek). A Szentírás, és pedig már az ószövetség is, a könyvek könyve.

4. A zsidók az ószövetségi könyveket a Szentlélek sugalmazására írott könyveknek tartották, melyeken Josephus Flavius tanúsága szerint nem mertek volna változtatni egy betűt sem. Hogy mennyire meg volt bennük gyökerezve az Írás tisztelete, mi sem bizonyítja inkább, mint a bizarrságig menő thóráimádásuk, melynek a Talmud annyi bizonyítékát adja («szombatunkint maga Isten is olvassa»). — Igaz, más népek is Isten sugalmazásának tulajdonítják szentkönyveiket (Avesta, Védák, Korán); ám a bennük foglalt vallás nem rendelkezik a kinyilatkoztatás egyetlenegy kritériumával sem, következésképp maguk az azokat tartalmazó könyvek sem eredhetnek Istentől. Sőt merő irodalmi összehasonlítás is mutatja, hogy az ószövetségi szentkönyvek magasán fölötte állnak minden egyéb régi vallási iratnak s így bizonyosságot tesznek magasabb eredetükről.

Giesswein, Mizraim és Assur tanúsága. Vigouroux, A biblia és az újabb fölfedezések. Witzel, Die Ausgrabungen u. Entdeckungen im Zweiströmland. Landersdorfer, Bibel u. südarabische Altertumsforschung. Karge, Die Resultate d. n. Ausgrab. i. Palestina. Nickel, Das A. T. im Lichte d. altorientalischen Forschungen. Döller, Abraham u. seine Zeit. Heyes, Joseph in Egypten. Miketta, Abraham u. seine Zeit.

hogy
vek
tettél
műv

Szen
írásr
Tehá
tevék
mási
gükh
szán
Isten
külö
jön
szer
lélek
szor
egy-
lász
a sz

mon
má
Sze
leh

tév
az
ber
nel
elle
hog
har
ria
irá

37. §. Az ószövetségi szentkönyvek isteni eredetének racionalista tagadása.

1. Újabban filologusok és irodalomtörténeti kutatók azt mondják, hogy az ószövetségi Szentírás nem lehet Szentírás, mert az egyes könyvek szerzői műveiket már régen megírt könyvek fölhasználásával készítették, sőt munkájuk sokszor alig állt másból, mint hogy ilyen régebbi műveket (*forrásokat*) *egyberóttak*.

Erre nézve meg kell jegyezni: A sugalmazás abban áll, hogy a Szentlélek titokzatos tevékenysége egyes, Istentől kiválasztott embereket írásra indít és az írásban úgy vezet, hogy azt írják, amit Isten akar. Tehát egyfelől nem zárja ki ezeknek a kiválasztott embereknek az öntevékenységet, sőt azt a legnagyobb mértékben igénybe veszi (32. §.); másfelől nem zárja ki azt sem, hogy a szerzők ebben az öntevékenységükben fölhasználnak minden természetes eszközt, ami a Szentlélek szándékának megfelel, tehát az írott forrásokat is; annál inkább, mert Isten az ő bölcsességében nem végez fölösleges munkát, tehát nem közli külön sugalmazás alakjában, amire az ember öntevékenységgel is rá tud jönni. A sugalmazás azonban ilyen esetekben is azt eszközli, hogy a szerző a forrásokból csak azt vegye át és csak úgy, amint a Szentlélek szándékának megfelel. Azt se felejtjük, hogy a forráskutatók sokszor alapos ok nélkül, önkényes szempontok szerint szabdalnak szét egy-egy szentkönyvet. A józan tudománytól megállapítható forráshaszná-lások semmikép sem veszélyeztetik sem a sugalmazottság valóságát, sem a szent szerzők méltóságát.

2. Szokásba jött (a 18. század óta) azt állítani, hogy *ellenmondások vannak a Szentírás tanítása* és a mai tudományok vívmányai közt. Ebből aztán természetesen azt következtetik, hogy a Szentírás nem Isten műve, mert hisz nyilvánvaló, hogy Isten nem lehet tévedések szerzője.

Ámde a Szentírásról megmutattuk, hogy Istentől ered, tehát tévedéseket nem tartalmaz; Isten nem taníthat tévedéseket. Viszont az emberi elme is az igazság keresésére és megtalálására van berendezve és végleges megállapításai, tételei szintén nem lehetnek tévesek. *A Szentírás és a tudomány közt eszerint nem lehet ellenmondás.* S ha valaki ilyent mégis talál, annak az lehet az oka, hogy *az a tudományos kijelentés nem végleg megállapított igazság,* hanem merő vélemény, amely kiigazításra szorul; mint pl. a materializmus vagy a pantheizmus, amely ellenmond ugyan a Szentírásnak, de ellenmond egyúttal a szigorúan tudományos gondolko-

zásnak is. De az is lehet, hogy valaki az Írást értelmezi rosszul, vagyis olyant olvas ki belőle, amit az nem mond.

A Szentírás helyes értelmezésére nézve a következőket kell szem előtt tartani: Isten az ő kinyilatkoztatásával, tehát a Szentírás által is örök nagy valláserkölcsei igazságokra akarja tanítani az emberiséget és nem világi tudományokra. A Szentírás világi dolgokról is szól, de csak amennyiben ezek szorosan összefüggnek a nagy vallási igazságokkal. Tévedéseket ugyan ezekre nézve sem szabad tartalmaznia, mert hisz mindenestül Isten műve. De a természetéről és annak dolgairól általában nem a mai tudomány nyelvén szól, hanem az illető kor nyelvén, többnyire népies módon, a látszat szerint (pl. «a nap áll», «a nap és hold nagyobb, mint a csillagok»). Továbbá a szent szerzők gyakran idéznek, de nem mindig teszik magukévá azt, amit idéznek (pl. Jóbnak sok keserű kifakadását). Végezetül a Szentírásban csak úgy, mint a világi irodalomban, több irodalmi műfajt kell megkülönböztetni, amelyeket nem szabad mind egyforma mértékkel mérni. Más egy történeti munkának, más egy történeti regénynek és ismét más egy mesének az igazsága. Így a Szentírásban is vannak tanító elbeszélések történet alakjába öntve (pl. az újszövetség parabolái). Ha aztán valaki ezeket minden egyes részletükben történetileg igazaknak tekinti, ellentétbe juthat a történelemmel, de akkor nem a Szentírás ellenkezik a történelemmel, hanem az ő rossz értelmezése. Több történelmi ellenmondás azáltal keletkezett, hogy az eredeti szent szövegek név- és számadatai megromlottak.

A Szentírás értelmezése fölötte sok gondot, körütekintést, tudományt és szilárd katolikus meggyőződést kíván; azért mindig az Egyház hivatalos tanításának zsinórmértékéhez kell igazodnia, különben messze eltévelyedhetik az igazságtól.

Nikel, Die Glaubwürdigkeit des A. T. Hummelauer, Exegetisches zur inspirationslehre. Peters, Die grundsätzliche Stellung der kath. Kirche zur Bibelforschung. Pesch, De inspiratione S. Scripturae.

38. §. Az őskinyilatkoztatás védelme.

I. A világ teremtése.

1. A Genézis 1. és 2. fejezete leírja, hogy Isten az idők kezdetén semmiből teremtette a világ anyagát és hat nap alatt (haxaémeron) rendezte (elválasztotta a világosságot a sötétségtől, a felsővizeket

az alsóktól, a szárazföldet a tengertől) és benépesítette: az égre helyezte a napot, holdat és csillagokat az ember szolgálatára, a föld füveket termett, majd előteremtette Isten a különféle vízi, légi és szárazföldi állatokat és végül a hatodik napon az embert.

2. A teremtéstörténet *isteni eredete és tekintélye ellen* némelyek azt mondják, hogy ellenmond a világ keletkezéséről való mai tudományos ismeretünknek. A *kozmogonia és geogonia* tanítása szerint ugyanis az őszanyag létrejöttétől a mai csillagvilág keletkezéséig nem néhány nap, hanem nagyon hosszú időszakok folytak le; maguk az égitestek pedig különböző, egymástól messze álló időközökben, nem egyszerre keletkeztek. A föld is ősi ködállapotából természeti erők befolyása alatt lassan fejlődött (Kant és Laplace elmélete). A *geologia és paleontologia* szerint a növények és állatok egy időben léptek föl, előbb tökéletlenebbek, azután (gyakran egész fajok kiveszése után) szakadatlan sorban tökéletesebbek. A föld alakulása az első szervezetek megjelenése után is tovább tart.

E kifogásokkal szemben hangsúlyozni kell, hogy a Szentírás a nagy valláserkölcsei igazságok isteni okirata és nem természet-tudományos könyv. *Ezért a teremtéstörténet is mindenek előtt nagy vallási igazságokat fejez ki:* Isten nem része a világnak, hanem abszolút személyes lény, aki semmiből teremtette a világot az idők kezdetén; a világ megfelel Isten teremtő gondolatának és azért jó, még pedig egyes lényeiben épűgy, mint az egészben. Ez a néhány tétel kimondja a legmélyebb igazságokat, melyeket a legnagyobb elmék is csak töredékesen ismertek föl, s fölség és tisztaság tekintetében mérhetetlenül fölötte állnak mindennek, amit a népek hitregéi a világ eredetéről mondanak.

Nevezetesen a *babiloni Marduk-époszban* (amellyel a panbabilonisták szeretik párhuzamba állítani) előadott teremtéstörténet egyúttal az istenek keletkezéstörténete is; ezek az istenek nem fölötte állnak az őskhaosznak, hanem maguk is belőle származnak. Továbbá teljesen hiányzik belőle az egy igaz Isten eszméje és az a következetes valláserkölcsei alapgondolat, mely a bibliai teremtéstörténeten uralkodik. Egynéhány kifejezésben a szentírási teremtéstörténet hasonlít a babilonihoz, de egy-egy kifejezés közössége még távolról sem jelenti a gondolatok közösségét.

Akik ellenmondást látnak a bibliai teremtés és a tudomány közt, figyelmen kívül hagyják, hogy a Szentírás nem természet-tudományt akar tanítani. Ezért nem akarja azt tanítani, hogy a

teremtés hatszor huszonnégy óra alatt ment végbe;¹ sem azt, hogy a teremtés pontosan abban a sorrendben történt, mint ott le van írva. A szent szerző azért osztotta hat, illetve hét napra, hogy előképe legyen a szombat ünneplésének.² Hogy miért épen ezt a sorrendet követte az egyes teremtésmozzanatok előadásában, annak oka vagy az, hogy bizonyos logikus egymásutánban akart haladni (először a különféle régiók: világosság, levegő, föld, ég, azután ezek benépesítése), vagy az, hogy legalább részben a történetet követte isteni kijelentés alapján; lehet, hogy mindkét szempont szerepelt. Erre nézve az írásteltelmezők nem értenek egyet. Bizonyos csak az, hogy a jól értelmezett teremtéstörténet a tudományoknak nem mond ellen, és a természettudományok komoly elméletei számára szabadságot hágy.

II. Az ember teremtése.

1. A Szentírás szerint Isten a teremtés utolsó mozzanataképpen a maga képére embert alkotott: Agyagból testet formált, abba belelehelte az élet leheletét és így lett az első ember élő lény, kit Isten a paradicsomba helyezett. Itt mély álmot bocsátott rá és egyik oldalbordájából megalkotta a nőt. Az első emberpár a paradicsomban teljes boldogságot élvezett, míg az asszony a kígyó csábításának engedve a férfival együtt a tiltott gyümölcsből nem evett. Ennek az ősbűnnek átka aztán átszállt az első emberpár minden ivadékára, és legelső következménye az volt, hogy a paradicsomi állapot megszűnt.

2. Erre nézve *minden népnek vallási hagyománya tanítja*, hogy az első emberek Istentől erednek, még pedig a nő másképpen, mint a férfi; hogy az első ember boldog volt (aranykor, boldogok szigete, életadó étel vagy ital, nektár, ambrózia); hogy az ember eljátszotta Isten kegyét,³ és

¹ Hisz az első három nap alatt a Szentírás előadása szerint nem is ragyogott még a nap az égen, tehát még nem létezett éjjel és nappal váltakozása; a hetedik nap pedig még most is tart.

² «Hat nap dolgozzatok, a hetedik nap szombat, az Úrnak szent nyugalma, azaz örökkévaló kérés ez és örökké való jel . . . Mert az Úr hat nap alatt alkotta a mennyet és a földet és a hetediken megszűnt munkájától».

(Ex 3 15.)

³ Még pedig a legtöbb hagyomány a nőnek és a kígyónak tulajdonít ebben nagy szerepet. Nevezetesen a babiloniaknak van egy elbeszélésük Adapáról, aki az élet kenyérének és vizének elutasítása által eljártssza a halhatatlanságot; és egy másik Eabaniról, a természet ülén paradicsomi állapotban élő vadászlól, akit megrontott egy nő.

hogy
a tény
sokat,

először
hasonl
Másod
Istenhe
Tehát
ték ha
a Szen

beszél
a népe
népek,
axióma
és inté
vallja:
tában v
A bölcs
tok utó

1
Teremt
koztatás
mely sz
szerint
férhető

A
hozzá,
kezése
vagyis
nem áll
nem eg
faj-e az
nem-me

2
mindaz

1
I. 586.

hogyan ez a bűnátok rásúlyosodik az egész emberiségre; ezt bizonyítja az a tény, hogy sok nép újszülött gyermekeken is végez szentelő szertartásokat, továbbá mindenütt találkozunk vér-, sőt emberáldozatokkal.

A Szentírás a maga előadását nem vette eme hagyományból, mert először is meg lehet mutatni, hogy irodalmilag régibb, mint a hozzá leg-hasonlóbb babiloni előadás;¹ a többivel pedig nem állt érintkezésben. Másodszor pedig nincsenek meg benne azok a szertelenségek, melyek Istenhez méltatlanok, sem a mithologiai és pantheista vonatkozások. Tehát nem lehet másra gondolni, minthogy a különféle népek megőrizték hagyományaikban annak az ősi kinyilatkoztatásnak töredékeit, melyet a Szentírás a maga eredeti tisztaságában vett föl.

Különben a mai tudomány is nem egy vonást igazol a Szentírás elbeszéléséből: megállapítja, hogy csakugyan Elő-Ázsia, esetleg Mezopotámia a népek hazája. Az etnologia arra tanít, hogy a legalsóbb kulturfokon álló népek, minők a délausztráliai négek és pigmeusok, kik egy etnologiai axióma szerint az emberiség legrégibb állapotát képviselik, sok nézetükben és intézményükben olyan fokon vannak, mint a Szentírás az első emberről vallja: az egy Isten közelségének és a vele való közvetlen érintkezésnek tudatában vannak; monogamia, férfi és nő egyenjogúsága uralkodik náluk. A bölcsélet pedig megmutatja, hogy az ember lelkére nézve nem az állatok utóda, hanem közvetlenül Isten teremtménye. (L. 13. §.)

III. Az emberi nem egysége.

1. *A Szentírás tanítása szerint az első emberpár közvetlenül a Teremtő kezéből került ki, és tőlük ered az egész emberiség.* Ez a kinyilatkoztatásnak egyik alapvető tanítása; csak így igaz az eredeti bűn tana, mely szerint Ádámban mindnyájan vétkeztünk, és a megváltás tana, mely szerint Jézus Krisztus eltörölve Ádám bűnét, mindnyájunknak hozzáférhetővé tette az örök üdvösséget.

A tudományok e kérdéshez közvetlenül csak akkor szólhatnak hozzá, ha egykorú tanúkra hivatkozhatnak; mert az emberi nem keletkezése történeti kérdés, tehát csak a történetismeret szabályai szerint, vagyis tanúságokkal oldható meg. *A tudománynak* azonban ilyen tanúk nem állanak rendelkezésére; ezért *csak közvetve foglalkozhatik az emberi nem egységes eredetének kérdésével.* T. i. fölveteti azt a kérdést: Egy faj-e az emberiség, vagyis származhatott-e közös őstől? Ha e kérdésre nem-mel felelne, ellentétbe jutna a Szentírás tanításaival.

2. *Ámde a tudomány megállapítja, hogy az emberben megvannak mindazok a kellékek, melyeket a természettudomány az egy fajhoz való tar-*

¹ Így W. Schmidt in: *Esser-Mausbach*, Religion, Christentum, Kirche, I. 586. kk.

tozás követelményeként föllállt. Az anatómiai szerkezet, az életkor, a betegségekre való fogékonyság, a testi hőmérséklet, a fiziologiai jelenségek ugyanazok minden néptörzsnél. A különféle népfajokhoz tartozó emberek házasságából termékeny ivadék származik. — Ezzel szemben alig jöhet számba az *arcszín* vagy *koponyaalkat* különbsége, amelyek először is fokozatos átmeneteket tüntetnek föl (némely kaukázai olyan sötétbőrű, mint némely néger); aztán meg nem fődik egymást: egy-egy népfaj koponyaalkatra nézve egyezik olyannal, melytől színben különbözik. Az egyetlen igazi anatómiai különbség *hajban* van (kör- és ovális keresztmetszet). Ez azonban annyira külsőséges, hogy a legkomolyabb tudósok szerint faji különbség megállapítására elégtelen.

Döntő bizonyosság az emberi nem egysége mellett a *szellemi képességek azonossága*. A műveltség legalsó fokán álló népeknél is megtaláljuk azokat a jelenségeket, melyeket mint az értelmi élet szükségképes nyilvánulásait ismertünk meg. (9. 10. §.) Ha egyes népfajok másokkal szemben csekélyebb szellemi képességeket árulnak el, ez csak fokozati különbség, mely egy és ugyanazon népfaj osztályai és egyedei között néha még sokkal nagyobb. — Ami az értelmi jelenségek közül különösen a *nyelvet* illeti, az összehasonlító nyelvtudomány ma még nem képes minden létező nyelvet közös törzsből származtatni; de elismeri, hogy a rendelkezésére álló adatok szerint ez nem lehetetlen.

IV. Az emberi nem kora.

1. *Az emberi nem koráról a Szentírás egyenesen nem nyilatkozik.* Egyes korszakok (pl. az egiptomi tartózkodás) tartamának jelzése, az egymást követő nemzedékek fejeinek életkora mindaz, amire egy bibliai kortörténet támaszkodhatik. Az egyes adatok azonban nem egyeznek mindenben; a szövegépség t. i. nem terjed ki a számadatokra; a héber szövegtől az évszámok összegére nézve különbözik az alexandriai görög fordítás, mely pedig mindig nagy tekintélynek örvendett. Ebből az következik, hogy a Szentírásnak nem célja fölvilágosítani bennünket az emberiség koráról, különben Isten gondoskodott volna róla, hogy e pontban ne maradjunk kétségben. A Szentírás adataiból és egész előadásából csak az tűnik ki, hogy az emberiség nem lehet régi.

2. Hogy pontosan mennyi idős az emberiség, azt tehát a különféle tudományok vannak hivatva megállapítani. Eddig azonban nem jutottak megbízható eredményekre. Legilletékesebb a történelem, mely megállapítja, hogy Krisztus előtt négyezer esztendővel már fejlett kultúra volt Mezopotámiában, amelyet kezdetlegesebbek előztek meg, úgy hogy a Krisztus előtti emberiség legkevesebb 8—10.000 esztendőt élt. A geológusok rendszeren többet követelnek, 15—30.000, sőt 100.000 esztendőt. Azonban e föltevések nélkülözik a szilárd alapot.

V. A vízözön és a babiloni toronyépítés.

1. *A néphagyományban él*, ha eltorzítva is, rendesen helyi körülményekhez alkalmazva (pl. egy folyó vagy tó áradásával összefüggésbe hozva) egy mindent elpusztító vízözön emléke; még a szudán-négerék is, kiknek száraz éghajlata egy pusztító özönvíz emlékét könnyen eltörölhette, beszélnek egy, mindent elemésztő hajdani áradatról vagy hasonló hatású tűzvészről. Különösen az ékiratos *Gilgames-époszban* megőrzött kald vízözönmonda emlékeztet az elrendezésben, sőt sokszor a kifejezésekben is a Szentírás előadására.

2. Itt is azt kell mondanunk, mint az előző hagyományokat illetőleg: A szentírási előadás alapgondolata az etikai monotheizmus, a különféle néphagyományoké pedig a pantheista monizmus; tehát mélyenjáró különbség forog fenn. Az egyezések azonban világosan arra utalnak, hogy valamennyi hagyomány egy közös forrásból fakad; s így érthető, hogy a legrészletesebb hűséggel épen Mezopotámiában, az emberiség őshazájában és legrégebb kulturnépeinél maradt fenn. E forrás azonban csak a Szentírásban maradt tiszta, a népek hitregéiben elsekélyesedett.

A Szentírás vízözönének előadása ellen támasztott tudományos nehézségek¹ maguktól elesnek, ha meggondoljuk, hogy a Szentírás tanítása szerint a víz nem borította el okvetlenül az egész földet; a vízözön az Istennek a bűnös emberiséget sújtó ítélete volt; azért valószínűleg csak az emberlakta vidékekre terjedt ki. Hogy a bibliai vízözön milyen összefüggésben van a geológiai jég- és özönkorszakkal, még nincs kiderítve.

3. *A bábéli toronyépítés emléke is fennmaradt a népek közt.* A babiloni függőkertek, a Birs Nimrud közelében (az Eufrat mellett) ma romokban heverő, régen világra szóló Bél temploma, az indek pagodái, az egiptomiak gúlái és a Mexikóban meg Délamerikában hasonló terv szerint épült tornyok közös eredetre és jelentőségre utalnak; csakugyan a népek hagyományaiban e vallási jellegű építmények hol a vízözönrel, hol a nyelvzavarral és népek oszlásával vannak összefüggésben.

Zapletal, Der Schöpfungsbericht d. Genesis. *Nikel*, Die biblische Urgeschichte. *Euringer*, Die Chronologie d. bibl. Urgeschichte. *Schmitt*, Biebel u. Naturwissenschaft. *Götsberger*, Adam u. Eva. *Schöpfer*, Biebel u. Wissenschaft. *Schanz*, Das Alter d. Menschengeschlechtes. *Székel*, Az emberi nem kora.

¹ Mikép fértek a bárkába az összes állatok, honnan támadt elegendő víz az egész föld elborítására, hogyan terjedtek el ismét az állatok az egész földre.

* * *

Viam veritatis elegi! (Ps 118 30.)

2. It is azt kell mondanunk, mint az előző hagyományoktól illelőleg: A szentírásai előadás alapgondolata az euklaid monoteizmus, különféle néphagyományoké pedig a pantheista monizmus; tehát megfigyelendő különbség azonban világosan arra utalnak, hogy valamenyny hagyomány egy közös forrásból fakad; a így érthető, hogy a kereszteltesebb hitűséggel éppen Mexikotólulandán, az emberiség házában és legértékibb kulturmérméinél maradt lőnn. E forrás azonban csak a Szentírásban maradt tisztán, a népek hitűkéiben elakéltvesedett. A Szentírás viszonyának előadása ellen támasztott tudományos nehézségek; maguktól elesnek, ha meggondoljuk, hogy a Szentírás tanítása szerint a víz nem borította el okvetlenül az egész földet; a vízszint az istennek a földön emelkedését sújtó ítélete volt; azért valószínűleg csak az emberlaktá vihékekbe terjedt ki. Hogy a földi vízszint miilyen mérszékűgében van a geológiai jég- és özőnkortakkal, még nincs

Schmalz. Das Alter d. Menschengeschlechtes. Sebald. As emberti nem born.
 Naturwissenschaftl. Göltscher, Adam u. Eva. Schöpfer, Bibel u. Wissenschaft.
 schichte. Förwiger, Die Chronologie d. bibl. Urgeschichte. Schmalz, Bibel u.
 Zephtel, Der Schöpfungsbereich d. Genesis. Nölkel, Die biblische Urge-

az egész föld elborítására, hogyan terjedtek el jarmei az állatok az egész földön. Mikép tértek a bákákba az összes állatok, honnan támadt először a víz.

Viam ventis elegit (Ps 118 20).

nyek
hozv
kikne
hetet
hatas
kald
sekbe

leg:
kijön
jaro
hogy
hogy
hazaj
csak

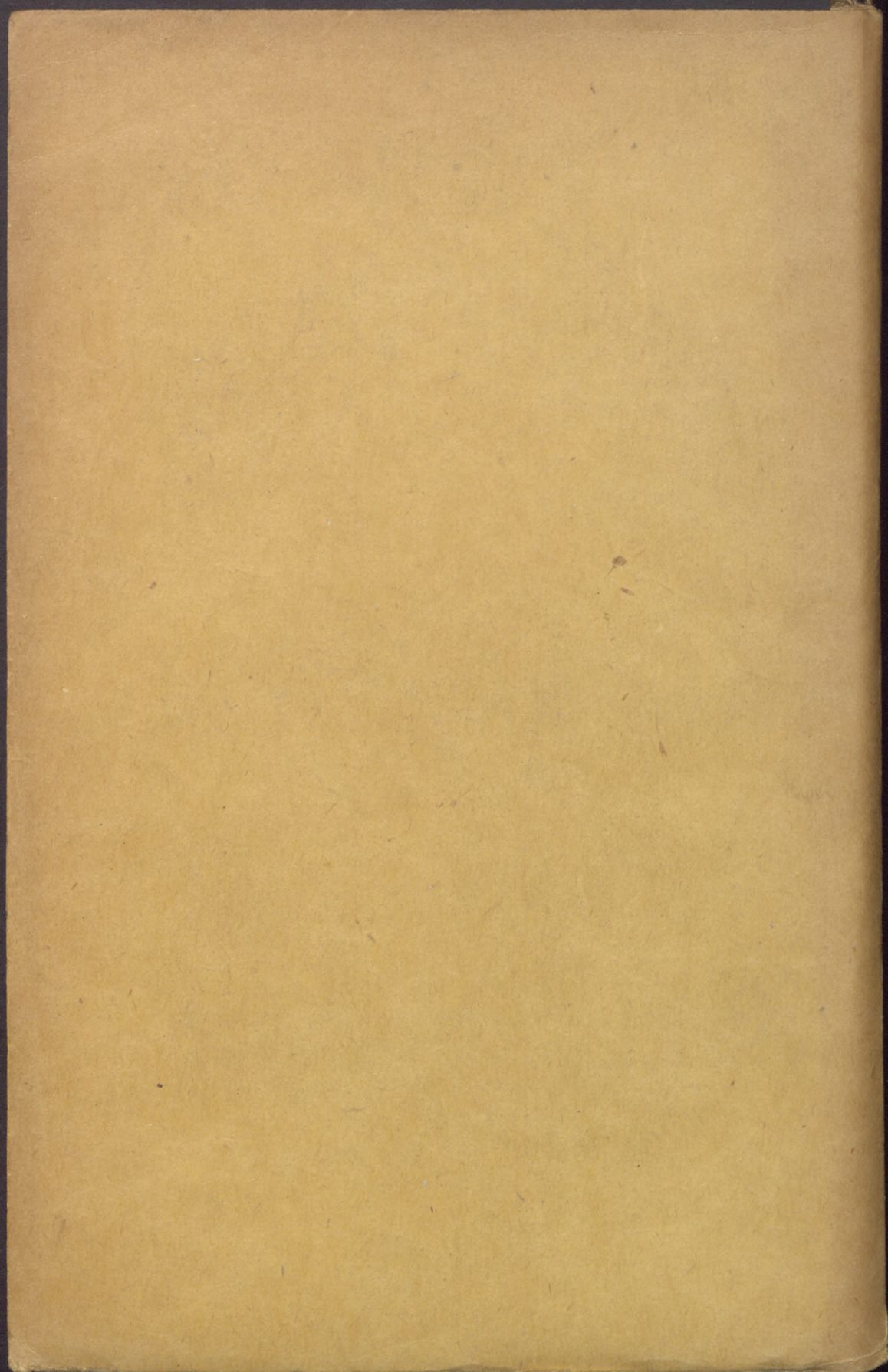
nehéz
lása
az lat
csak
össze
kifeje

függő
heverő
tornak
épill
hagyon
nyelvez

schuch
Naturw
Schwarz

az egé

Sch

|| * * ||

SCHÜTZ ANTAL: KATHOLIKUS HITVÉDELEM

|| * * ||